

RAST – L. III, ŠT. 1–2 (9–10)
MAREC 1992

R
A
S
T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

VSEBINA

RAST ŠT. 1–2/1992

	Tudi po klancih v tretji letnik		
	Rasti	3	Jože ŠKUFGA
		4	Ivan GREGORČIČ
		4	Milan MARKELJ
		5	Franci ŠALI
		5	Janez GABRIJELČIČ
		6	Lucijan REŠČIČ
LITERATURA	Leningrajske bele noči (ciklus)	9	Rudi ROBIČ
	Pravljice (ciklus)	10	Magdalena SVETINA
			TERČON
	Tiha pesem	11	Blaž SIMIČ
	Brezvezdje		
	Sapa svetlobe	11	Andrej RIFEL-
	A priznaš?		FELON
	Jagodje (ciklus)	12	Romana NOVAK
	Morije nekega mesta	13	Marjan KUKOVEC-
			QUKI
	Balada o treh domovinah	14	Joža SLADIČ
	Nekaj poveljnih zgodb	20	Jože PRIMC
	Od ondod	25	Barica SMOLE
	Naša Ana	26	Jože SEVLJAK
	Odsevi iz starinarnice spominov	29	Rezka POVŠE
	Ob izidu Očenaša	31	Pavle ZIDAR
KULTURA	Humor in satira od Altamire do		
	dadaizma	34	Stane JAGODIČ
	Vedno sem se vračal k svoji prvi		
	ljubezni – k pokrajini		
	(Pogovor Toneta Gošnika s slikar-		
	jem Izidorjem Moletom)	45	Tone GOŠNIK
	Samouki	52	Izidor MOLÈ
	Zlato Rudolf, slikar in kipar	54	Ivan GODEC
	Friderik Baraga		
	(Očrt življenja in dela)	56	Severin ŠALI
	Primarij dr. Peter Defranceschi		
	(1863–1937)		
	(Zdravnik, kirurg, pionir moderne		
	medicine na Dolenjskem)	63	Drago MUŠIČ
	Janez Trdina o jeziku od 1848 in		
	v petdesetih letih	70	Špela DULAR-BREGAČ
NAŠ POGOVOR	Človek ozelenjene vizije Slovenije		
	(Pogovor Toneta Jakšeta z		
	dr. Dušanom Plutom)	77	Tone JAKŠE
DRUŽBENA VPRAŠANJA	Ustava kot metafora	85	Borut PAHOR
	Parlamentarna demokracija in		
	politične partije pri nas	87	Alfonz ŠTERBENC
	Brezposelnost in njeno reševanje	99	Frane SMERDU

DOM
82
RAS

D2007/1938

RASTOČA KNJIGA	Obvladovanje sprememb Skica socialno-geografskih sprememb na novomeškem območju »Podgorja«	105 111	Igor VIZJAK Marjan RAVBAR
ODMEVI IN ODZIVI	Kultura, kako te ljubimo in se ti dajemo!?	119	Franci ŠALI
	Svoboda tako in drugače	120	Natalija MIKEC
	Utrinki	121	France REŽUN
	Kultura? Zakaj kultura?	122	Janez KOLENC
	Izginjevanje Gutenbergove galaksije Iz arhiva...	123 124	Milan MARKELJ
	Samo Dražumerič: Ulica	125	Milan MARKELJ
	Novosti Dolenjske založbe	126	Franci ŠALI
	Sodelavci te številke	128	
SLIKOVNO GRADIVO	Friderik BARAGA	56–62	
	Dr. Peter DEFRANCESCHI	63, 69, 70	
	Vladimir LAMUT	29, 30	
	Izidor MOLÈ	45, 52	
	Dr. Drago MUŠIČ	63	
	Dr. Dušan PLUT	76, 83	
	Ekologija, narava	77, 78, 80, 81, 83	
	Stari novomeški bolnišnici	65	
	Zgodovinski arhiv Novo mesto	119	
Reprodukcije likovnih del	Stane JAGODIČ	7, 8, 22, 33–42, 44, 75, 84, 98, 103, 104, 118, 127	
	Izidor MOLÈ	46, 47, 49, 51, 53	
	Zlato RUDOLF	54, 55	

TUDI PO KLANCIH V TRETJI LETNIK RASTI

Jože Škufca, glavni urednik:

Pred sabo imamo prvo (in drugo) številko od petih načrtovanih narodkov tretjega letnika Rasti. Obsežen je ta poganjek, vreden branja in pozornosti. Tako o njem sodimo tisti, ki smo mu pomagali, da je v takem obsegu in s tako podobo prišel med vas, spoštovani bralci in bralke. Prvenstveno zaslugo zanj pa imajo številni tokrat sodelujoči avtorji. Sodelavec ima Rast vse več in to je za revijo, ki hoče živeti, dobro, blagodejno znamenje. Še več naj jih bo, je naše iskreno povabilo k sodelovanju tudi drugim.

Optimistično pa je tudi spoznanje, da se je na prelomu v tretji letnik le malo bralcev odpovedalo rednemu naročništvu. Še več: za revijo se ogrevajo novi naročniki, celo med Slovenci na avstrijskem Koroškem. Odveč postaja tudi vprašanje, ali je Rast pokrajinska ali slovenska revija. Oboje je, saj bi ji bila kakršnakoli drugačna usmeritvena oznaka tuja, nesprejemljiva. Mora pa v tem matičnem prostoru, tudi s hotenimi pogledi v preteklost, postoriti marsikaj zaradi zamudništva, torej zavoljo revialne anonimnosti, saj je prav ta del Slovenije predolgo ostal brez revije in zato brez širše potrjene tovrstne tradicije.

Uredniški odbor se je kakšen dan pred novim letom dogovoril, da bo ostal delovno zvest svojemu revialnemu poslanstvu tudi v letu 1992. Taka prijazna odločitev te zagnane in tvorne družine zavezanosti reviji ima neprecenljivo vrednost, saj je v času, ko revija še vedno išče nove možnosti in sveže moči za vsesplošno potrjevanje, enotnost in zavzetost uredniškega odbora zagotovilo, da obstoj in rast revije glede vsebinske in idejne zasnove ne moreta biti ogrožena.

Neprijetne občutke pa vzbujajo načrtovanja o gmotni eksistenci revije. Revija je tržno blago in vendar še zdaleč ne samo to. Čim bolj kvalitetni so posamezni njeni izdelki, tem večja je njihova ekonomska cena. Pri tem pa je groteskno spoznanje, da avtorji in oblikovalci revije svojega dela ne morejo uravnotežiti s pravili ekonomske neizprososti po načelih: daj – dam. Kdor zadnji pride, kosti dobi. In honorarji pri reviji so poslednji izdatek, če zanje seveda še kaj ostane. To so nekulturne resnice za ljudi, ki se ukvarjajo s kulturo, recimo s pisanjem in drugimi opravili za revijo. Pa niso prav nič nove te resnice, so pa trdožive stalnice, močnejše od nevšečnega plevela.

V bistvu gre za obstoj revije in njeno kvalitetno rast. Zato z upanjem zaupamo vsem, ki ji lahko naklonijo še večjo gmotno pozornost. Mislimo na sofinancerje in sponzorje, že znane in druge. Pri tem pa niti malo ne podcenjujemo tržne vrednosti revije.

V taka vznemirljiva sečišča vstopa Rast s svojim odzivnim kulturnim poslanstvom v tretji letnik.

Za to številko so namenili poglobljena razmišljanja vsi njeni resorni uredniki. V teh zapisih ni ukalupljenih dorečenosti. Ob že znanih mislih in pogledih pa je v njih nemalo novih predlogov, stališč, pobud in spodbud.

R A S T

REVIJA ZA
LITERATURO
KULTURO IN
DRUŽBENA
VPRAŠANJA

VABILO

uredniškega odbora in sveta revije RAST

V letu 1990 je začela v Novem mestu izhajati Rast, revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja. Ob njenem spočetju je bil dosežen dogovor, naj bi revija svoje kulturno poslanstvo potrjevala na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju ter v kočevskem, ribniškem, grosupeljskem in litijskem okolju, torej v predelu Slovenije, ki do Rasti še ni imel svoje revije. Ideja zanjo je pognala iz vrst kreatorjev Samorastniške besede v Trebnjem. Letno bodo bralci prejeli štiri številke in morda še kakšen specializirani poganjek, če bo na voljo dovolj gradiva.

Reviji so tuji apriorizmi vseh vrst. Odprta je za vsa ustvarjalna in strokovna področja in vsebinsko naj jo bogatijo prvenstveno sodelavci z opredeljenega območja. Njeno hotenje je iskanje in potrjevanje resnice iz preteklosti in sedanjosti ter iz videnj prihodnosti.

Zaželeno je, da bi Rast prinašala tudi zapise s kritičnimi pogledi, saj je pot do popolnejše resnice najčešče povezana z močjo argumentov v polemičnih odnosih. Dobrodošli pa bi ji bili tudi humoristični-satirični prispevki. Skrb za kvaliteto naj bo temeljno načelo za njeno potrjevanje in uveljavitev v času in prostoru.

Finančno je oprta na sofinanciranje iz občinskih skladov za kulturo, naročnino in sponzorsko naklonjenost nekaterih delovnih organizacij, tudi novomeške Tiskarne, ki je reviji zagotovila zatočišče pod svojo streho. Revija je prvi letnik komajda zaključila s pozitivno ničlo.

Spoštovani!

Tudi Vas prosimo, da se reviji pridružite. Kot naročnik, sodelavec, kot kreator njene nadaljnje uspešne rasti!

Želimo, da doživi Rast še kvalitetnejši vzpon in da potrdi svojo vlogo v vseh predelih širšega dolenjskega kulturnega prostora. Tudi v vašem okolju.

Lepo pozdravljeni in na svidenje!

Ivan Gregorčič, literarni urednik:

V dveh letnikih se je na straneh osmih števil revije zvrstilo 52 avtorjev od najmlajše do najstarejše generacije s teksti vseh treh literarnih zvrsti (lirike, epike, dramatike), napolnjenimi z raznovrstnimi vsebinami, prežetimi z raznovrstnimi pogledi in oblikovanimi v stilno različnih pisavah.

Kljub zastopanosti vseh treh zvrsti pa prevladujejo avtorji lirike, pripovednikov je že bistveno manj (pa še ti so pogosto bolj lirični kot epski), dramska besedila pa so že prava redkost. Objave so glede razmerja zvrsti verna podoba poslanega.

Vsebina kar precejšnjega števila tekstov se je lotevala – posredno ali neposredno – aktualnega »tukaj in zdaj«, sicer ne skozi aktivističen, ampak bolj skozi kritičen in satirično-ironičen pogled. Proza večine poslanih avtorjev se loteva kmečko-vaške problematike z nadihom arhaične preteklosti (ali pa izraža tožbo po njej), skorajda pa ni obravnav sodobnega mestnega življenja.

Čeprav literarna ustvarjalnost raste iz avtorjeve enkratne subjektivnosti (in je zato nimamo namena z izbiro usmerjati z ničemer drugim kot z estetskimi kriteriji kvalitete, ki jo teksti dosegajo s svojo izpovedno ali pripovedno prepričljivostjo, izvirnostjo osebnega pogleda ter izvirnostjo in prepričljivostjo literarne oblikovanosti), pa vendarle izražamo sugestijo oz. »žejo« po:

- prozi epičnih zajetij sodobnega življenja (podeželskega in mestnega) - brez poučnih moraliziranj;
- esejistično-kritičnih in polemičnih premišljevanjih;
- ali kratkih glosatorskih odzivih na čas, probleme in pojave, ki jim živimo.

Milan Markelj, urednik »Kulture«:

Revija Rast ima zares pomenov bogato ime, za naš širši dolenjski prostor pa še posebej, saj je – kdo bi natanko vedel, zakaj – ta del slovenske zemlje nekako zaostal v kulturni in duhovni rasti in je zdrave in krepke rasti (Rasti) še kako potreben. Prihajali so iz dolenjskih domov številni ustvarjalci in pomembne osebnosti ter se uveljavljali v vrhovih slovenske kulture, znanosti in politike, bi jih pa bilo najbrž še precej več, če bi se lahko oblikovali že prej v svojem okolju. To pa je možno le v okolju, ki je kulturno živo. Dolenjska se žal kot specifičen kulturni in duhovni slovenski prostor v povojnih letih v tem pogledu ni dovolj močno uveljavljala, svoje duhovne in kulturne identitete ni izpričevala tako uspešno, kot so jo druga slovenska širša območja. To je še posebej razvidno, če pogledamo revialni tisk. Dolenjska ni zmogla krepke in stalne revije, ki bi odstirala njeno duhovno podobo, izpisovala njeno preteklost, sedanost in prihodnost ter tako delovala kot plodna prst za ustvarjalce in misleče posameznike. Svetovljanstvo gor ali dol, domačijstvo levo ali desno, za vsakršno rast so potrebna tla, da se koreninje sploh lahko začne širiti in da se požene kvišku zelenje. Revija Rast je poskus take duhovne prsti, je polje za stara in nova semena, da naj v nji vzkljujejo v vsej svoji raznolikosti in moči ter ozelenijo širšo Dolenjsko.

Naloga Rasti na kulturnem področju je torej dvojna: da deluje kot pričevalec in učvrščevalec identitete ter s tem postane generator nove ustvarjalnosti. V grobem bi lahko označili zasnovano pisanja o kulturi v Rasti kot tvorno usmeritev v preteklost in soočanje s sedanostjo. Ko

gledamo v dosežke preteklosti, mnogokrat prezrte in pozabljene, se vanje oziramo ne z nedejavno nostalgijo, marveč zato, da se zbudi čut za sedanost in se odpre bodočnost. Prav živega in tvornega soočanja s sedanjikom, mišljenjskega pregnetanja dogodkov, odpiranja novih pogledov na znane stvari, iskanje tistih, pogosto neopaznih premikov, ki vodijo naprej ali pa morda po nepotrebnem zavirajo, vsega tega je v reviji občutno premalo. Prostor za kratke eseje, glose, premisleke, pomisleke ali kakor koli že to imenujemo, je v Rasti odprt in čaka na ustvarjalna peresa.

Upamo, da je taka zasnova kulturniškega dela Rasti dovolj široka za sodelovanje piscev najrazličnejših profilov, zanimanj in usmeritev. Več ko se jih bo pojavilo na straneh revije, bogatejši bomo vsi skupaj, tisti, ki Rast soustvarjamo, in tisti, ki ob nji duhovno in kulturno bogatimo kot njeni bralci in naročniki.

Franci Šali, urednik »Družbenih vprašanj«:

Slovenska državnost. Slovenija je imela državo Jugoslavijo, zdaj je njena (naša) država Slovenija. Kazalo bi kritično misliti o njej, in sicer na ravni: državljan – država; občan – država; civilna občestva (skupnosti, organizacije, združenja, združbe) – država.

Meščanska demokracija. Vnovič sprejemamo ideale, kot so: privatna lastnina (in neenakopravnost vseh oblik lastnine); strankarski sistemi oblasti (in ne državljan, občan kot nosilec oblasti); nacionalna država (in ne skupnost in skupnosti suverenih narodov, ki v imenu višjih in popolnejših oblik svobode oseb in skupin zmorejo prerasti militantne in militaristične vsebine in oblike narodnega državotvorja).

Kam gremo?! K vrhu demokracije ali k breznu nedemokracije ali lažne demokracije? Mislim na lastninske, strankarske, nacionalne procese in gibanja ali dogodke in dogajanja pri nas.

Družbeni podsistemi. Položaj, vloga ali mesto zdravstva ter zdravje in bolezni; šolstva ter izobraževanja in vzgoje; znanosti ter znanje in uporaba znanja; kulture kot dejavnosti in kulture kot narojeno, ustvarjeno; umetnosti in kulture ter umetnosti kot umetnosti – kot specifične vrste ali zvrsti ustvarjanja. Torej, vrednostni in sistemski vidiki stanja.

Regionalne in nacionalne primerjave. Dolenjska in Slovenija: primerjalni pregledi kakovosti življenja na Dolenjskem; Slovenija v svetu: na Balkanu, v Evropi, v Združenih narodih in svet v Sloveniji ter v nas in v naši kulturi.

Janez Gabrijelčič, urednik »Rastoče knjige«:

Leto 1991 bo gotovo zapisano kot prelomno leto v naši slovenski zgodovini. Doživeli smo svobodno in tisto navadno avtonomijo, o kateri so sanjali rodovi naših dedov in babic. Končno, po mnogih letih in stoletjih hlapčevanja tujcem, smo se dokončno osamosvojili in začeli enakopravno delovati z drugimi narodi sveta.

Rast 1–2/1992

Verjetno se vsi še ne zavedamo, kako daljnosežni in usodni dogodki so za nami! Kako koventno drugačen bo moral biti naš način razmišljanja in delovanja v naprej!

V reviji Rast smo poizkušali najti poti in načine, kako naj bi z različnimi strokovnimi prispevki omogočili olajšati to težko prehodno raz-

dobje. Dogovorili smo se, da naj bi temu cilju služila »Rastoča knjiga«, v kateri naj bi čim več naših strokovnjakov prikazalo svoja razmišljanja, zamisli in napotke za boljšo prihodnost Dolenjske, Bele krajine in širše Slovenije.

Leto 1991 je torej za nami in s tem tudi prvo leto naše »posebne knjige«. V njej smo dobili precej dragocenih idej, kako se približati gospodarskim in kulturnim dosežkom razvitejših narodov. Naše želje in hotenja pa so usmerjena seveda naprej, da bi »Rastoča knjiga« rasla in se razvijala tudi v letu 1992. Zato vljudno prosimo naše spoštovane bralce, da s svojimi prispevki oplemenitijo in obogatijo našo pot v novo tisočletje. Saj smo pravzaprav vsi zavezani čudoviti misli Emmanuela Mouniera: »Človek je ustvarjen zato, da bi se presegel.« Naj velja to tudi za našo Rast, Rastočo knjigo, Dolenjsko, Belo krajino, Posavje in Slovenijo.

Lucijan Reščič, likovni urednik:

Uredniki in ne le likovni urednik in oblikovalec revije (sodelovanje med vsemi uredniki je bilo vedno primerno) si prizadevamo, da bi bila revija Rast oblikovno na spodobni ravni. Ob izidu posamezne številke je vselej tekla beseda tudi o njeni zunanji in notranji podobi, vendar je ta pogosteje zastala pri tehničnih (tu so se najpogosteje pojavljale napake) in finančnih problemih. Menim, da je revija ob vseh težavah, na katere je naletela od dosedanjem izhajanju, na zadovoljivi likovni ravni in da vzdrži oblikovne primerjave z obstoječim slovenskim revijalnim tiskom, celo več, slikovno v kvantitativnem smislu večino tudi prekaša.

Ocenjevanje vsebine nasploh pa je zagotovo občutljivejše področje. S celotno podobo revije (oblikovno in vsebinsko) pa vendar ne bi smeli biti nezadovoljni – posebno še, če upoštevamo, da jo izgrajujejo s svojiskim entuziazmom neplačani uredniki in avtorji z mizernimi honorarji in to v kulturno še nedorečenem, nezrelem in nerazumljenem okolju, s šibko literarno in likovno tradicijo, pa tudi odrinjenostjo na rob provincialnosti. To dolenjsko okolje se je ob vsem tem med seboj vedno težko sporazumevalo in poenotilo v svojih hotenjih, še posebej na področjih ustvarjalnega izražanja.

Na uredništvo doslej še niso bila naslovljena pisma s pripombami in mnenji glede vsebinskega in oblikovnega urejanja revije, česar si je vedno želelo. Občasno je bilo mogoče ujeti le kakšno »kavarniško« pripombo. Konstruktivnih prispevkov, ki bi usmerjali revijo k višji kvaliteti, in jo še bolj približali željam bralcev, preprosto ni bilo, pa tudi ne prispevkov, ki bi spodbujali k ustvarjalnemu dialogu. Prvo tako pismo s pripombami in mnenji glede vsebinskega, predvsem pa oblikovnega (tehničnega) urejanja revije je na uredništvo naslovil gospod Tone Gošnik. Večino pisčevih pripomb je uredništvo pretehtalo in tudi sprejelo (zoženje vrstice, presledke v odstavkih, spremembe v rubriki »Pogovori«) ter se tako delno vrnilo k začetni oblikovni zasnovi revije. Izraženo prepričanje, da se mora oblika »podrejati« vsebini, pa je lahko tudi sporna trditev, če misel osvetljujemo s širše filozofsko-estetske plati. »Podrejati« najbrž ni prava beseda. Oblika je izrazno sredstvo notranjega zvoka in duha. Tu mora obstajati popolna svoboda, saj ni oblike, ki bi zadovoljevala vse. Za pravo moramo šteti vsako, ki je zunanji izraz notranje vsebine. Na sploh pa je res, da ni najpomembnejša oblika, marveč vsebina. Oblika lahko učinkuje harmonično ali disharmonično, lepo ali nelepo.

Vsi ti pojmi so relativni, kot je oblika sama. Tako jo moramo tudi dojeti in ocenjevati. Oblika pa mora učinkovati na dušo, prek nje pa vsebina, sicer bomo privzdigovali relativno nad absolutno... Končno vsaka revija izgrajuje z obliko svoj likovni slog, trdnejšo zunanjo podobo, ki pa ne more ostati časovno trajna.

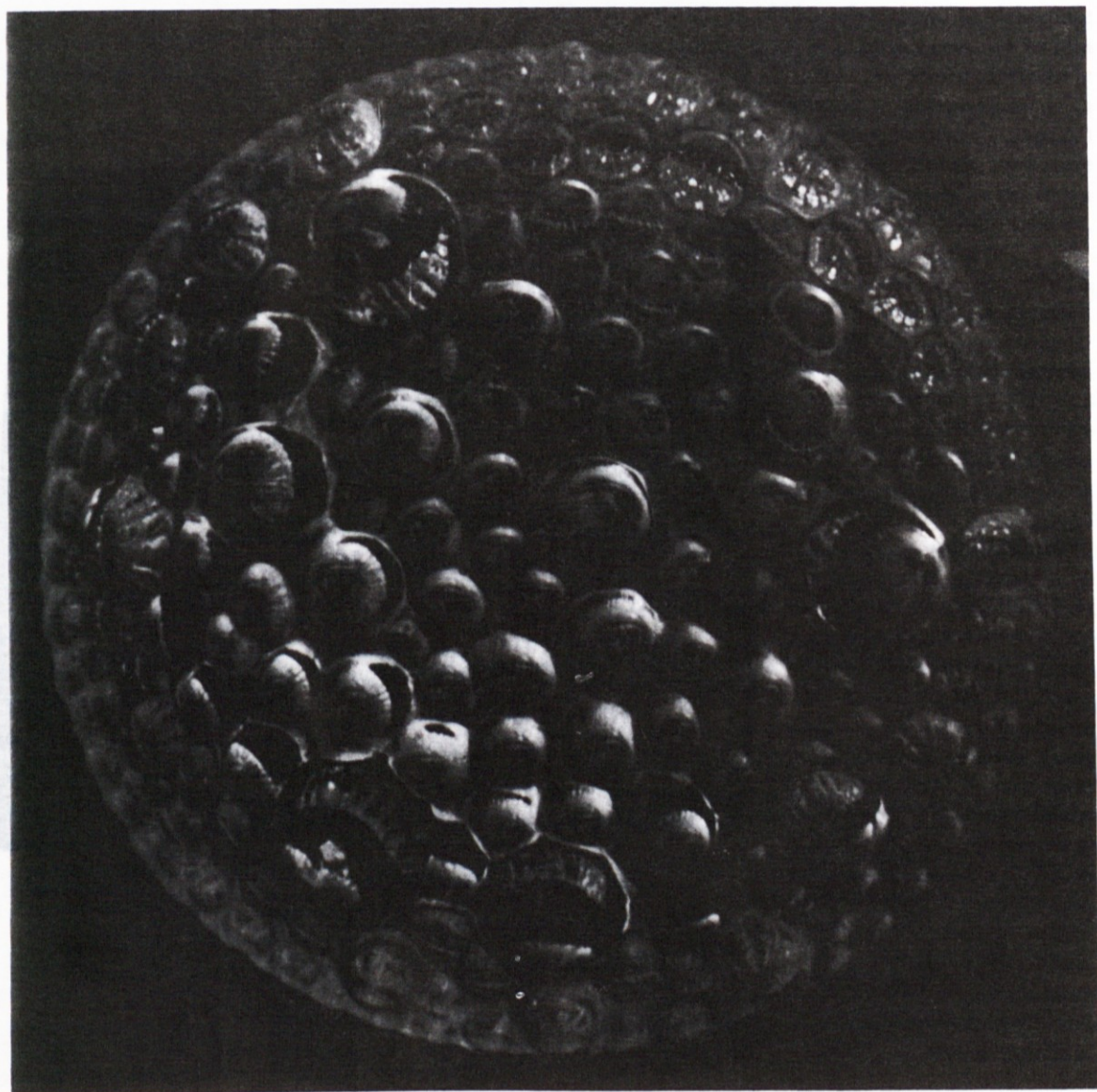
Razmišljanja so vezana predvsem na umetniško ustvarjanje, drugače je pri industrijskem in časopisnem ustvarjanju, kjer je oblikovanje vendar omejenejše iz vrste vzrokov, pa tudi predsodkov. Pa vendar se je uredništvo Rasti že ob tvorjenju prve številke jasno opredelilo, da mora revija odigrati tudi likovno poslanstvo in z objavljanjem slikovnega gradiva iz različnih področij življenja, dela in ustvarjanja kultivirati bralca. Temu se revija še vedno ne odpoveduje navkljub vrtoglavemu naraščanju tiskarskih stroškov. Doklej? Mar bo Dolenjska končno odprta tudi v ustvarjanje.

Prezgodnjaška prelina

Stane Jagodič: Brazde, 1969, litografija, 49,8 x 63,7 cm

Stane JAGODIČ: TV konica: Kulturne diagonale, RTV Ljubljana, 1980, video

Rudi Robič **LENINGRAJSKE
BELE NOČI**

BALTSKO MORJE

Čas je oster, zrak se trga.
Vsem pošle so že moči,
a jantarno Baltsko morje
belih se boji noči.

PETROPAVLOVSKA TRDNJAVA

Bliski parajo nebo,
kot da sonca več ne bo.
V reki trepeta odsev.
Zemlja čaka na posev.

Petropavlovske trdnjave
stene skrivajo spomine.
Zdi se, da so tu daljave,
da je v zraku zven kovine.

JUTRANJI SVIT

Tiho in sanjavo teče Neva
v strugi isti in oblečeni v granit,
v motno vodo trudna gleda deva,
čaka, kaj prinese jutranji ji svit.

Dež rosi nad mestom Leningrada.
Težka mora legla v srca je ljudi,
kot da zopet prišla je blokada
tistih nepozabnih in grozljivih dni.

LENINGRAD

V to mesto vtkana moja je mladost.
Poznam to hišo, ulico in cesto.
Pozna me reka, vsak najmanjši most,
Tu sem izbral družico si, nevesto.

Zdaj tavam, iščem izgubljena leta.
Postal sem mrtev, za svetlobo slep.
Utihnil je ljubezenski šepet,
življenje moje tiho se izteka.

Медный всадник

Kot da se jezdec bronasti premika,
v daljavo davnih dni strmi.
Nad reko sonce rahlo se svetlika,
do pravljic več nikomur ni.

Медный всадник – Bronasti jezdec
(spomenik Petru Prvemu)

NEVSKI PROSPEKT

V asfaltu Nevskega prospekta
stopinje skrivajo skrbi.
Zlovešče cvilijo tramvaji,
a na obzorju zarje ni.

LITERATURA
Rast 1–2/1992

Magdalena Svetina **PRAVLJICE**
Terčon

kadar grem sama ven
se dogajajo čudne stvari
včasih mi celo čarovniki
stopajo po prstih
ko me zažulijo se odčarajo
v bežeči oblak
jaz pa komaj budna gledam
in potem mi rečejo: ZASPANKA

*

v najbolj skritem kotu večera
se mi prikaže vsak dan
neka svetla točka
in mi reče: BAU BAU
pa ni videti da bi strašila

potem prideš ti
in me skriješ med rjuhe

*

za mano je hodila bela žena
potem si je premislila
ko je videla da sem tudi jaz
v krilu merila razdalje
ustavila se je in iskala
končno je našla vodo
in se skrila v njej

jaz pa sem se uščipnila
da bi ne verjela v sanje

*

včeraj sem ukradla biser
ki ga je hotela imeti
tista hudobna gorska vila
ko je zvedela
je hotela še mene
da ji bom pasla kuščarje
je rekla
ubežala sem ji
ker se je sedem hribov
tesno držalo

*

beli piščanec je odšel po svetu
ko sva se srečala
me je pozdravil prav po človeško
jaz pa sem ga pogledala
kakor žival

rabim ogledalo
da vidim kaj sem

zmaj stoji pod mojim oknom

z eno glavo kamenje meče
z drugo glavo ga lovi
s tretjo glavo mene gleda
s štirimi pa ne ve kaj bi

jaz pa vem

da mi bo jutri moj princ
jezike njegove
prinesel
skupaj bova večerjala
zmajev ogenj

Blaž Simič **TIHA PESEM**

pogreb tihih lilij
tiho roma
tišina je povsod
celo sonce tiho sije

tih miš tiho našira
tihan misli
tihan svinčnik piše
tihan žalostinko
v tihih dnevih
v tihih ljudeh
tihan pesem pesnik recitira

BREZZVEZDJE

Brezzvezdje, še eno brezzvezdje,
ko duša duši dušo
ostaja le spomin na poljanah pozabe.
Na prelomu shizofreničnih
slonjih krikov nocojšnje teme
se vizionira hudičev trikot
prostora, časa in nas,
ki se pretakamo po kaskadah
žvrgolečih trenutkov večnosti.

Andrej Rifel-Felon **SAPA SVETLOBE**

Takoj sem te vzljubil.

Ko si
tiste daljne noči
pod kozolcem na vasi
popravila pramen črnih las
s svojega čela
in z nekaj besedami v odgovor
spremenila zrak med nama.

Začela sva ga dihati skupaj.

Takoj sem te vzljubil.

Ko si
tihan rekla:
To je Sara,
najin otrok.
Popravljal sem pramen črnih las
z njenega čela
in z nekaj besedami
sprejel novo luč.

Še vedno nam barva lica.

A PRIZNAŠ?

Zelo hud mož mi je rekel na cesti:
Nesem nabasano torbo pajkov v vas.
Čez luže skačem,
da podplati ostanejo suhi.

Zelo hud mož je šel po cesti v vas.
Tam je pikal mladenke v belo kožo.
Mladenke so mi rekle na cesti:
Bežimo pred norcem s pajki.

Te dni je padlo mnogo dežja.
Čevlji so mi rekli:
V luže skačemo,
ker imamo suhe jezike.

Te dni so pajki zelo leni.
Rekli so mi na cesti:
Najbolj lene povozijo kolesa.
In še:
Pojd no pojd ni perkelc to.

In še zelo hud mož:
Spet torbo nabašem,
ko pridem na cesto
in skočim čez lužo v vas.

LITERATURA
Rast 1-2/1992

Iz tebe je vel vonj po jagodah.
Po rdečih, sladkih,
sočnih in zrelih.
Objemal te je,
se ti vil med lasmi,
z rokami si ga sejal
po prostranstvu.
Prsti so ti dišali
po jagodah.
Na zobeh si imel še
lesk jagodne krvi.
Tvoje kosti so bile
piščali, napolnjene
z zemljo.
Igrale so jagodne zvoke.
Použiti sem te hotela.
Takrat je izginil privid.

*

Prišel si kot bog.
Ogrnjen v rdeče ogrinjalo
iz dišečega težkega žameta.
Za teboj so pokošene ležale
žrtve, ki so se hotele
opiti s tvojim jagodnim šarmom.
Po zraku s z rdečim
mečem risal kroge.
Nihče ni razumel njih pomena.
V kelihu nisi imel vina.
Iz njega si stresal
na pobesnela tla
jagode.
Zemlja se je odprla.
Zazijala je s svojim
rdečim žgočim grlom.
Hlastala je po jagodah
pod tvojimi nogami,
ovitimi z jagodnimi listi.
Nenasitno si jo pital
z mirnimi pogledi,
ki so spominjali na
dušo rdečega jagodičevja.
Za sabo si puščal rdečo sled.

Ponudila ti je jagodo
s svojo drobno belo ročico.
Z očmi, ki so se odpirale
globini z mehko,
opojno, skrivnostno
dušo,
te je gledala.
Začaran si stal pred njo.
Videl si, kako s sebe
trga obleko,
videl, kako se ti pred očmi
kaže rdeča mlada koža.
Stala je na zelenem prtiču,
ki ji je padel iz rok.
Omamljala te je s svojim
vonjem, s svojo jagodno skladkobo.
Zagriznil si vanjo
in občutil okus po jagodah.
Sam si bil jagoden.
Tvoje oči
in gibi, roke, ki so se
upirale nejagodnim duhom,
tvoje ustnice,
ki so se oblikovale v jagodov nasmeh,
tvoji lasje, prepredeni
z jagodami ob polni luni.
Stala je pred teboj
in ti ponujala jagodo.
Hotel si jo použiti,
jagodno dekle,
pa se je tudi ona
razblinila.

*

Tišina nad obzorjem mraka že nekaj časa
se namaka nad vrhovi streh,
še zadnje kose industrijskega je zraka
pohlastal pijanec s praznim litrom
pred zaprto trgovino
in ravno tukaj
je sinoči mlad cestar pobral rafal.

Še dobro, da so ga hitro odpeljali.

Večer, ki bi se lahko enačil tudi s kakšnim dnevom,
primerljiv z dolgočasnim mestom, z zvonikom,
v katerem ne tako ko včasih
zvoni že danes skoraj vsako uro,
večer, nepisan in zavržen,
večer,
prespal ga je celo župan.

Kot vedno, še nocoj iz svoje kože
niso vitezi odšli preko postelj
drugim ljubicam prepevat,
osamljene mame in očetje so počasi in vztrajno
delali otroke, da jim ponosijo obleke stare
in vsako jutro ob svežem časopisu
razlivajo belo kavo po belem prtju.

Grešniki so boginjam grizli nohte
in z njihovih dojk pokradli vse smehljaje.

Saj je bilo tako prazno smehljanje.

*

Kmetje sejejo v dolini repo, debelo repo,
da bo kaj pri hiši, jutri bomo še pšenico,
so rekli atek in prijeli našo mater
za debelo rit, ja, to bo spet letina,
gozdarji v mesto vozijo nam črno sekan les,
iz njih napravimo si bele, črne ali pa rjave krste,
kamor bomo spravljali za ozimnico pšenico,
staro mamo ali pa prekleto črno temo,
ki se je tako boji naša sosedka,
odkar je neko noč v hosti zanosila,
ja, pa tudi tega fantka bomo noter dali,
bela bo primerna zanj, manjša od ostalih,
ker iz ljubezni se je vrgel z mosta. Naj bo, je rekel.

*Bolj krvavo je bilo dvigalo v nebotičniku,
brat je bratu odprl trebuh
in ga pustil ležati, izdihnil tiho
v večerni mesečini je na rokah Srbijanke.*

Da ni bilo preveč krvavo, smo dodali nekaj kaše.

*V noč izginile so tri postave,
mesto, ki je sanjalo, da bo nekoč veliko,
mesto, v katerem ne domuje niti čudna ptica,
mesto, ki se ne loči ne po dnevu, ne po noči, ne po krvi.*

Še dobro, da so nekateri od njih nosili modro kri.

Joža Sladič **BALADA O TREH DOMOVINAH**

Kronika 1943–1990

Nekoč je bilo vse drugače, vse lepše in slajše. Trave so bile bolj zelene in srebrne, nebo bolj sinjemodro, sonce bolj žareče in tudi noči bolj črne. Nekoč je bil ves svet majhen prostor ene same vasi in travnikov, košenic in gozda, pa daljnih hribov, ki so bili daleč kot večnost sama. Nekoč smo lovili začetek in konec mavrice, te palete razkošnih barv, te pisane nebeške lojtrce, ki so se pele nad nami proti nebu pa spet dol. Nekoč smo lovili začetek mavrice, pa se je odmikala vedno dlje in izginili so pisani trakovi spektra radostnih, kot pesem lepih slapov živih barv. Nikoli, prav nikoli nismo našli kraja, kjer mavrica vstaja in hiti proti nebesnemu svodu. Nekoč, da, nekoč, ko smo bili mladi in nismo poznali skrbi, žalosti in trpljenja, ko nismo slutili vsega za tisto magično zaveso, ki odkriva ta nori oder življenja...

Kako daleč sega človeški spomin? Kje se začne tisti trenutek, ko se kasneje zavedamo, da smo bili in živeli v nekem času? Le medlo se kaže iz zavesti čas agonije moje prve domovine in rojevanje druge. Kratki odlomki, le začetek ali konec ali pa kje v sredini, kot izrabljen filmski trak, kjer vidiš megleno kanček prizora pa spet, brez povezave, nekaj drugega. Pa vendar so moja otroška leta prepletana v začetku spomina prav na čas, ko je bila v krvi porajana tista domovina, ki sedaj umira, vsa ranjena in bičana, zaničevana in objokovana, ljubljena skoraj pol stoletja, pozabljena in odvržena v kratkem času, komaj bežnem za spomin. In kako bi razumela besedo DOMOVINA? Bila mi je tuja, kot mi je tuj izraz »zgodilo se je ljudstvo«, ta nora besedna iznajdba »jugopolitike« iz zadnjega desetletja tega stoletja, časa rojevanja in vračanja zlih jezdecev Apokalipse. Beseda DOMOVINA mi je bila takrat neznanka, kot mi postaja neznanka v tem času.

Kronika 1943–1990

Moja prva domovina? Tema, nič. Bosopeti vaški otročaji niso vedeli za domovino, ne za svet. Vse je bilo ujet v domače ognjišče, vrt z zelenjavo in sadjem, nekaj njivic in hosto, kjer smo pomagali ob pomladnih čiščenjih pobirati suhe veje in jih nositi na kup, vas... in ničesar več. Prva

sprememba, ki je v moje otroštvo prinesla nekaj neznanega, kar je opozarjalo, da se nekaj dogaja, so bile materine solze, nežnejši objem stare mame in izginotje očeta. Ni ga bilo več in mamino pojasnilo, da je bil odpeljan v taborišče na Rab, mi ni povedalo ničesar. Jokala sem se z malim bratcem zaradi materinih solz in nama tuje žalosti. Nenadoma se je vse spremenilo. Pod mostom, na robu našega vrta, se je pojavila v zemljo zakopana skrivnost, v njej pa neznanci, katerih govorice nisem razumela. In kapelico na našem vrtu je krasil ter pletel venec iz lipice okoli podobe Matere božje velik, korenjaški fant. Prav ničesar nisem razumela, kaj mi je skušal dopovedati. Italijanski vojak, Giuseppe, pa Kranjski Janez smo mu rekli, nadvse prijazen je bil in nihče se ga ni bal. Čuval je kapelico, skladišče, iz katerega sem dobila sem in tja sladko čokolado, do takrat povsem neznan pojem, in nekega dne je preprosto izginil v hosto k partizanom. Medtem se je vrnil oče, shujšan, spremenjen in mračno resen. Kmalu je tudi njega pobrala hosta. Začudenje nas, otročaje, je bilo brezmejno. Kaj se dogaja? Kaj je vojna, kaj to in ono...?

In potem je zagorelo na železniški postaji, kjer so vojaki, podobni Kranjskemu Janezu, imeli skladišče. Nagle besede, mati me porine na cesto... pojdi in prinesi kaj koristnega, vse bo zgorelo... pa grem. In joj, kakšna ironija, namesto živeža, ki smo ga bili tako potrebni, namesto dobrih makaronov, riža, sladkorja in maščobe... prinesem domov polno naročje revij in slikanic. Že takrat me je zastrepila literatura, majhno deklico, ki ni poznala nobene črke, ki je prvič videla poslikane knjige. S polnim naročjem pisanega niča sem na dvorišču pobrala le še menažko iz aluminija in žlizo. Še danes vidim materine oči, polne razočaranja nad tako ničvrednostjo... Ko ne bi stric Nejče vrgel kasneje z voza, ki ga je peljal mimo na poti iz skladišča, ki je že pogorelo, »konjsko deko«, kot je dejal grobi odeji, ki nam je služila še dolga leta v revščini in še dandanašnji na njej poleti sušim fižol, bi jih pošteno dobila zaradi svoje lahkomišelnosti. Rešila me je torej pred batinami tistega dne, ko je Italija kapitulirala, groba pa kvalitetna odeja. Potem je bilo v vasi kot na gledališkem odru, za nas, otroke, ki še nismo razumeli, da razpada neki režim in se porojeva drugi. Enkrat so bili v vasi domači moški, ki so izginili, ko so po klancu iz topliške doline prilezli v vas grobo govoreči tujci. Otrokom je pred njimi lezla pod kožo groza. Nizki preleti letal, beg v hladno, temno klet, kak miren dan, pa spet strah in neznana stiska, vse se vrsti kot hiter, nem film, komaj razumljiv.

Bilo mi je šele šest let, ko je bila rojena moja druga domovina, ki je kot ptič Feniks vstala iz plamena stare, anarhistične združbe narodov Srbov, Hrvatov in Slovencev. Pa takrat o tem nisem prav ničesar vedela, niti ne o rojstvu moje druge domovine, ki je ugledala luč sveta na nekem zasedanju v daljni Bosni. Kaj je zasedanje, kaj je Bosna, kaj je socializem? Vse to mi ni pomenilo nič, niti toliko ne kot en sam topel krompir v oblicah, kar je bila redna večerja v našem domu. Doživljala sem agonijo moje prve domovine in rojevanje druge od strani, od vsega je ostalo nekaj skromnih spominov. Eden, drugi, pa nič več...

Prvi prizor: z malim bratcem sediva na klopci ob peči, ko se odpro vrata in noter stopi tujec. Primem bratca za roko, ko se nama približa, in se umaknem k oknu. Tujec zmigne z rameni, sname si nahrbtnik, vzame iz njega bel zavitek, papir zašumi in v tujčevi roki se prikaže velik kos kruha in nekaj rumenega poleg. Prišlek odreže kos kruha in kos

tistega rumenega, neznanega in nama to pomoli nasproti, saj lačno gledava v njegove roke, ko režejo... Bratec že pomoli roko, da bi vzel, ko ga jaz krcnem po njej in karajoče poučim: »Daj no, veš, da naju hoče zastрупiti...« Tujec razočarano odmakne svojo roko in v očeh mu umre neki plamen, zavije kruh, tisto rumeno reč in odide iz sobe v vežo.

»Zakaj pa nista hotela kruha in sira?« mati začudeno vpraša potem, ko pride iz sobice, v kateri je čemela in skozi priprta vrata opazovala, kaj se dogaja v »hiši« s pečjo? Toda, bog si ga vedi, kdo nama je z bratcem vcepil v glavo, da je vse, kar ponujajo ti, ki nas hočejo pobiti, strupeno? Kar je, je... Sir mi je takrat še vedno bil neznanka...

Pa drugi prizor, nepozaben:

Stric Najče je bil pri nas in klali smo prašiča, ko je nastal po vasi preplah. Vse je bežalo v bajte, da prihaja gori po bregu v vas četa tuje vojske. Stric je na hitro pospravil sledi kolin in sredi mrtvaške tišine je v sobo stopil strumen vojak. Z bratcem sva spet na klopi ob topli krušni peči, mama sloni ob mizi in stric Najče, ki nekoliko govori nemško, se pogovarja z vojakom. Ta potem stopi naprej proti mali sobici, jo odpre in na hitro spet zapre vrata, nato pa odrine vojaka, ki sili za njim, zapre še vežna vrata in ostane sam z nami. Govori s stricem in ta postaja vedno bolj bel v obraz. Nič ne razumem, le to vem, da je vojakov govor oster in rezek. Stric nekaj reče in onemi. Potem vojak vrže na mizo zavojček cigaret, pogleda mamo, naju ob peči in odide ven, nakar napodi vojake, ki so na podstrešju odkrili kadunje s pravkar kuhanimi klobasami. V hiši nastane mir. Stric, ki končno zajame sapo, pove, kaj se je pravkar zgodilo. Najprej pa odpre vrata sobice in povleče mamo med podboje. Mati pridušeno zavpije in tudi midva z bratcem greva k vratom. Na stari zofi v mali sobici leži očetov nahrbtnik z menažko in odejo. V naglici je pozabil partizan svojo opremo, ko je naglo bežal od doma v hosto.

»Je mož te ženske partizan?« je vprašal nemški oficir.

Bledi stričev obraz in molk povesta več kot besede.

»Vojna je vojna«, nadaljuje tujec, »naj bo to pot, tudi sam sem pustil doma dva otroka in ženo, moral sem v tujo deželo, pa tega nisem želel. Toda to sem jaz, za menoj pride drugi, morda ne bo mislil tako kot jaz. Cigarete so za očeta teh dveh ob peči«, konča in odide. Bil je sovražnik, ta tujec, pa ni pozabil na človečnost. In čeprav majhna, sem začutila stisko tistih trenutkov in usodnost, ki je tiste kratke hipe krojila naša življenja, tudi MOJE življenje.

In še tretji prizor:

Partizani so v vas prignali »belčka«, ujeli so ga, ker ga je nekdo izdal. Ne da bi storil kaj hudega, mu je bilo sojeno naglo in kruto. Preden so ga partizani pred nami pokončali, je z neko mirnostjo dejal: »Danes jaz, jutri boste na vrsti vi...« pa je bilo za nas, nevedno mularijo, konec za odrasle dolgoletne kalvarije in vojna vihra je tako šla nekako ob robu mojega življenja, nekako se me ni polastila, ker mi ni nihče raztolmačil, kaj je vojna, kaj boj za domovino, kaj domovina sama. Bil je čas pomanjkanja in nekako čas brez časa.

Sredi teh čudnih dogajanj me je babica nekega dne peljala v dolenji konec vasi, kot smo dejali domačini, pred Jankovo hišo. Samo pokimala sem na vprašanje, ali bi hotela znati pisati in brati in že sem bila vpisana v prvi razred partizanske šole. Spet letijo lepljenke spomina mimo da-

našnjih dni. Razred je velika Jankova »hiša« s pečjo, tabla so temna vrata, na katera moj prvi učitelj, Boris, riše s kreda veliki A. Vse, kar smo rabili za to prvo šolanje, smo nosili v eni sami roki. Majhna temna tablica in bela barvica. Pisanje, brisanje... v nedogled. Uspešni in neuspešni poskusi, pohvala in graja, smeh iz zadrege in smeh iz privoščljivosti, pa poteg za moji dve slabotni kiti iz las, ki sem ju iz same upornosti odstrigla naskrivaj, da me druga tovarišica, bila je Vida, ne bi vlekla za kazen zanju. Zapadel je sneg in pogrezali smo se do pasu vanj, ko smo delali stezo po bregu in s palicami risali črke v bele površine, ker papirja nismo poznali. In letala, ki so nenadno priletela, popisani škričljivi in drugo je bilo na mah v ognju peči, ki je grela »razred«, mi pa po domovih. Tako je minilo prvo šolsko leto še v vojni vihri. Prvega spričevala nimam, hrani ga muzej NOB v bližnjem mestu, meni pa so ostali tisti spomini, stkani iz minut in ur, iz prvih razlag, kaj je to domovina in kaj je boj za domovino, ki je bila daleč za našimi pojmi, vse predač od naše neboljene razumnosti. Tisto prvo leto šolanja mi je Miklavž prinesel dvoje zakladov. Zlate pomaranče, ki je bogotno kraljevala sredi krožnika krhljev, orehov in rožičev, nisem poznala. Premamila me je njena svetla, zlata površina in ugriznila sem vanjo. Tako sem se prvič srečala z resnico, da je nekaj, za kar misliš, da je SLADKO, v resnici grenko in neokusno, zoprno. Drugo presenečenje takratnega Miklavža je bila šolska torbica iz lepenke. Kako sem jo čuvala, to robato krasoto. In šola se je preselila v sosednjo vas, pot v šolo je bila dolga in razburljiva, pa vedno neznansko dolga, kot je bilo od sile dolgo drugo šolsko leto, ki ga niso prekinjale vojne prigode in nezgode. In potem je šlo naglo, leto za letom, nenadoma je prišlo zadnje obvezno šolsko leto in želja za učenostjo me je popeljala na vlak, ta pa v mestno gimnazijo. Ko zdaj gledam nazaj, v tista dijaška leta, se mi zdi vse skupaj skoraj neverjetno. Ne le silna sprememba, ko pomanjkljivo znanje podeželske šole zamenja silno zahtevna meščanska gimnazija, nastopilo je kup korenitih sprememb in naenkrat je bilo konec otroštva, brezskrbnosti. Tako sem nenadoma zvedela, da je moja prva domovina mrtva, da je nova domovina zgrajena na socialističnih temeljih. Kaj pa je socializem, smo zvedeli hitro in nadvse hrupno, malce zmedeni, malce uporniški, predvsem pa nevedni in silno primerna podlaga za svetle ideje.

V prvi razred gimnazije stopi ravnateljica, stroga, sloka ženska temnih las, kot porojena iz kakšne grške tragedije. Vprašanje, ki sledi, je slišati iz njenih ust že kot jasen odgovor NE, brezkompromisno in odločno: »Želi kdo od vas, da se poučuje v šoli verouk?« Ostro gleda v vse naenkrat in v nikogar.

Tišina v razredu je popolna. »Rdeče vzhodno nebo« je že prevzelo nežne mlade dušice in nekako vsi pozabljajo na domačo dolgoletno vzgojo, nosi jih duh napredka in neki pritajen strah, da ni vse, kar je bilo, za čase, ki prihajajo, prav. Zdaj je najbolj popularna ruska KATJUŠA, udarna in spevna. Verouk? Javiva se le dva v razredu, Tonček z navihanim pogledom in ironičnim nasmehom in jaz.

Ravnateljica osupne, da skoraj ne uspe zapreti ust za vprašanjem. Presenečenje je popolno. »TI, iz tako ugledne družine...?« se zastrmi v Tončka, ki pa se še kar naprej prijazno smehlja in ponovno potrdi svojo odločitev. Potem se ravnateljica obrne k meni, majhni, anonimni neznanki, in povedati moram svoje podatke. Pokaže mi pot iz razreda in

skoraj teči moram pred njo, tako se ji mudi v zbornico, da preveri moj rodovnik. Spremlja naju kup preplašenih oči.

Kaj more človek, če so mu sojenice položile v zibelko poleg vsega neprijetnega še neprijetno značajsko črto, trmo in iskrenost za vsako ceno, ne glede na čas, ideje in prihodnost. Ko ravnateljica ugotovi, iz katere rodbine izhajam, pobesni. Kako le morem delati sramoto tako uglednemu sorodstvu, kako biti tako nazadnjaška in – kmetavzarska? Sestrične so bile v višjih razredih, vzorne učenke in vzgojene v novem, naprednem duhu, veri socializma, jaz pa... Le jokala sem ob ostru pridi-gi, na koncu pa ponovno potrdila svoje nesodobno prepričanje in željo po verouku. Moja pot iz zbornice je bila silno hitra, komaj sem utegnila za seboj zapreti vrata. Potem pa... potem pa nas je vse začel opajati zanosno »rdeči vzhod,« tista mistična zarja tam iz Velike Rusije. Kmalu bi znali bolj govoriti in peti rusko kot svoj materni jezik. Od vsepovsod so žvrgolela grla mladih nadobudnikov nove domovine Čižka, pa Katjuše, pa... pozdravi in vzkliki v mehkem narečju Velikih bratov onstran Karpatov. In nekega lepega dne nenadoma KONEC. Nismo več prijatelji, mi in Rusi, Stalin je zagrozil našemu oboževanemu voditelju Titu, ta pa se ni dal ustrahovati in je krenil – z nami – na novo pot. Besede Informbiro nismo razumeli, niti ne politike, ne tega, da moramo pozabiti vse, kar je ruskega, še črkniti ne o Čižku in Katjuši. Naše zbegane dušice so se nenadoma znašle sredi lastnega socializma in revolucije po revoluciji. Na ruševinah stare domovine smo pričeli graditi novo, socialistično, komunistično zgradbo. Mi, šolska mladež, pa dobivamo pomoč od Zahoda; v paketih iz Amerike, na katerih je s črnimi črkami pisalo CARE, so močno slana rumena margarina, jajca v prahu (kako osladen je bil kakao s tem mlekom) in za poslastico ribje olje. Sestradano in rahi-tično mladino je bilo potrebno tudi telesno okrepiti za vse, kar jih čaka v prihodnji revoluciji. Starejši mladinci so gradili ceste in proge, mlajši smo na šolskih odrih prirejali domovinske proslave in podeželsko ljudstvo je pričelo širiti svojo kulturno zanemarjeno bitnost. Cankar in njegove preroške besede so postali simbol nove domovine. Kot preblisk gre mimo mene prizor. Z dolgo kito, spleteno iz zelene lipice, okrašen razred, poln preprostih mater in žen, na odru stojim, z belo pentljo v laseh in grlo mi stiska strah. Za menoj stojijo sošolke iz pevskega zbora, jaz pa berem Cankarjevo Mater je zatajil, mamice po dvorani glasno ihtijo, nenadoma se mi zadrigne grlo, zajokala bi še sama, pa stvar le nekako priženem do konca. Namesto pohvale žanjem grajo, ker sem popustila čustvom. Ja, čustva so še sedaj moja velika slabost, prinesla so mi več hudega kot dobrega, morda so moja nič kaj vesela in srečna uso-da.

Pa minejo ta leta ognjevite gradnje nove domovine, ki nam je vsem globoko sedla v srce, domovina in ljubezen do nje. Dobim prvo službo in plačo, ki zadostuje za en sam par čevljev, drugo leto si vzamem na obroke radijski sprejemnik, dve leti ga odplačujem, še vedno sem več lačna kot sita, ampak, saj gradimo novo domovino, jutri bo vse bolje, v to sveto verjamemo. Jutri!

Tako smo združeno gradili svojstveni socializem in vse je bilo nekako lahko, težave sploh niso bile velike, ker jih JUTRI ne bo več, nekoč pride ta veliki jutri.

Minevala so leta, mi pa smo gradili in gradili, socializem in domovino pa sebe, jasno. Silno smo napredovali in ko so prihajali na obisk rojaki iz Amerike, so trdili, da je Amerika pri nas in ne na drugi strani oceana.

Ponosno smo ugotovili, da je naš socializem najbolj socialističen in komunizem čist kot kristal, da smo vsi enaki. Pa je nenadoma nekdo vrgel med množice parolo, da pa »SO NEKATERI ŠE BOLJ ENAKI«. Najprej šala, aforizem in nenadoma je pričel dobivati ta pamflet jasno obliko. Prepričani smo bili, da je naša domovina delo naših pridnih rok in žrtvovanja, šele mnogo pozneje smo sprevideli, da so tukaj posredovali nenehni krediti in da nismo tako bogati, kot kaže videz. Videz pa je kazal razkošne prireditve, proslave z veliko svetlobe in luči, potovanja naših vodilnih širom po svetu, gostovanja nešteti delegacij iz vsega sveta, ja, bili smo bogati. In vstajali so po domovini spomeniki, vedno več jih je bilo, o, pa ne takih, o katerih je ponesel v svet slavo Norvežan Heyerdahl tam z daljnih Velikonočnih otokov, niso jih, te naše spomenike, klesale človeške roke s kamnitimi sekiricami, počasi in potrpežljivo, naši spomeniki so rastle na hitro in na veliko. Granit, marmor, kovina. Dela umetnikov, veličastna in draga, so bila postavljena sredi gozdov, po hribih, po pustih planjavah in oddaljenih gorskih pobočjih. Ti spomeniki so bili pomniki in – slepilo.

Bila so še leta tako imenovanega obilja, ko nas je Kompas peljal na izlet v Makedonijo. Skupinica nas je dve leti zbirala sredstva za to našo pustolovščino. Vodička je brez dlake na jeziku, kar za tiste čase niti ni bilo najbolj varno, pojasnila, kako so vile okoli Ohridskega jezera NAŠE. Na začudeni pogled vseh je pripomnila, da so sicer lastniki makedonski voditelji, zgrajene pa so bile iz prepolne solidarnostne sklede pomoči za v potresu uničeno Skopje. Tako torej, to je tista še večja enakost. Še večja enakost je bila tudi takale: Višji sloj bolj enakih je živel lepo, brezskrbno življenje po družbenih stanovanjih, gradil vikende in menjaval avtomobile, na podeželju pa so po dolgih desetletjih z lastnimi rokami, denarjem in večvrstnimi samoprispevki gradili za najosnovnejše življenjske pogoje, napeljevali električno, delali ceste, vodovod in motili svojo miselnost, da ni preveč kričala o neenakosti. To na severu. Jug pa je še naprej v imenu ljubezni do domovine prirejal praznovanja in klical parole o domovinski ljubezni, o domovini bratskih republik.

Pa je nenadoma zapihal veter, tisti z juga, ki je hotel pomesti z zdravo miselnostjo severa. Kot grad iz peska so se pričeli rušiti miti, odpirati obzorja in – nenadoma je moja druga domovina zbegano zajokala, zarošljale so kosti nesrečnikov, ki so tudi padli za to domovino, pa neka ideologija ni hotela niti slišati zanje, izdajalce. Na dan so prihajale vse mogoče resnice, vse je bilo postavljeno na glavo. Ogroženost nacije, ki si je skozi stoletja ohranjala svoj jezik, kulturo, značilnosti je podseterila moč in voljo, ostati svoj na svoji zemlji. IN NAROD SI BO PISAL SODBO SAM... Kaj ni bila to parola iz časa rojevanja moje druge domovine? Prišli so usodni dnevi, grožnje, ki pa niso vrgle na kolena mojega naroda, ki si je sam skrčil pot skozi trnje in goščavo do svetlobe. Ostaja v pokončni držji, moj narod; tudi jaz sama, čeprav utrujena od nešteti udarcev usode, nešteti dvomov in vprašanj. In čeprav nekje globoko v sebi jočem za svojo umrlo drugo domovino, v katero sem tako zanosno verovala in jo gradila, verujem v svojo novo domovino. Zdaj teče kri v bližini nas, padajo nesmiselne žrtve vojnih zablod, nekaj ciljev norih generalov in ideološko blodnih sanj posameznikov, kot da grobovi, že zdavnaj polni, ne kričijo do neba, kako nesmiselne so smrti na sedanji fronti. Nemi kriki vseh, ki jim je vojna vzela življenje, to največjo vrednoto, pa zastavljajo večno uganko: Kaj je DOMOVINA? Sem

to jaz? Je to del mene ali sem jaz del nje? Ali jočem jaz nad njo ali ona nad menoj? Kaj je ta, vedno s krvjo orošeni pojem? Je to mati, ki toči krvave solze, ali zahteva kri na žrtvenik svojega oltarja, svoje ljubezni? Kaj je torej DOMOVINA?

Jože Primc NEKAJ POVOJNIH ZGODB

ATA PEČE JAJCA

Janezova nedeljska budnica je bila prepir med očetom in mačeho, ki se je ponavljal redno vsako nedeljo, ko sta prišla od sedme maše. Do prepira je pravzaprav prihajalo šele po krajšem razgovoru, ki ga je vedno začel oče:

– Tako rad bi jedel jajca.

Bilo je sicer že deset let po vojni, vendar je bil takrat naš standard še vedno kar krepko na psu, zato je bil odpor mačehe razumljiv:

– Jajca potrebujem za rezance. Če jih boš pojedel, nimam česa skuhati.

– Jaz si jih pa tako želim. Samo dve bi, potem bom dal nekaj tednov mir.

– Nič ne bo. Ne dam jih, saj nimam česa skuhati in otroci bodo lačni.

– Samo dve...

– Nič! Samo štiri imam.

Očeta je minila potrpežljivost in je začel sprva samo z malo povišanim glasom, nato pa vse glasneje preklinjati vse svetnike, bogove, hudiče in njihovo sorodstvo. Povsem je pozabil, da je šele pred nekaj minutami prišel iz cerkve; pozabila pa je tudi mačeha, ki je začela očeta primerjati z raznimi živalmi in se spozabila celo do »hudiča«, ki pa se ji ni nič kaj podal.

Prav ta prepir je vedno zbudil Janeza, ki je spal v sobi pri kuhinji, – prepirala sta se vedno v kuhinji – in verjetno tudi njegove popolbrate in njihovo sestrico, katerih nobeden še ni hodil v šolo, spali pa so v nasprotnem koncu hiše. Janez je bil sprva nejevoljen, ko pa se je popolnoma predramil, ga je prepir zabaval. Misлил si je: »No, če kolneta, imata vsaj vzrok, da hodita v cerkev. Če ne bi delala grehov, jima ne bi bilo treba k spovedi.«

Prepir je bil vedno ostrejši, kletvice in živalski primerki vse hujši, končno pa se je vedno vse skupaj končalo tako, da je mačeha odvihrala iz hiše in zaloputnila vrata. Takrat je bil Janez že popolnoma buden in je počasi vstal ter se začel umivati in oblačiti; oče pa je medtem naložil na ogenj v štedilniku in poiskal jajca, mast in posodo. Ko se je mast začela kaditi, je oče ubil jajci, ju stresel v ponev in posolil. Takrat pa so se vedno odprla vrata, ki so vodila v kuhinjo iz nasprotne strani hiše. Vrata so se odpirala nerodno, počasi in le toliko, da je v kuhinjo lahko pokukala majhna kuštrava glavica. Njen lastnik je takoj stekel nazaj v spalnico, ki je bila hkrati zakonska in otroška, ter oznanil ostalim zaspanetom, ki so še poležavali ali morda dremali:

– Ata peče jajca!

Uspeh ni izostal. Preden sta bili jajci pečeni, so že sedeli trije smrkolini vsak s svojo žlico ali vilicami v roki na klopi za mizo, najmlajši pa se je cmeril po kuhinji. Oče je medtem spekel jajci, ju postavil kar v posodi, v kateri ju je pekel, na mizo – pod posodo je seveda razgrnil časopis – in pristavil še kruh. Otroci so na oboje navalili, seveda na jajci bolj kot na kruh. Starejši je za mizo sedel, malo mlajši je na klopi klečal, še mlajša pa je na klopi stala, da je laže zajemala v ponev. Najmlajšega si je oče posadil na kolena in ga pital. Komaj mu je položil zalogaj v usta, že ga je mali imel v ritki in z odprtimi usti ali jokom opozarjal očeta, da ima prazna usta. Oče ga je pridno pital, hkrati pa opozarjal ostale, naj jedo počasi, da človek ne sme biti požrešen, ker to ni lepo, razen tega pa je požrešnost eden izmed sedmih poglavitnih grehov. Potem jim je še, medtem ko je pital malega, priporočal, naj jedo več kruha, ker je kruh tudi dober in da je med vojno redko jedel kruh, jajc pa sploh ni videl. Otroci so seveda nauke preslišali, pojedli obe jajci, pomazali s kruhom še mast v ponvi, da je bila tako čista, da je sploh oprati ne bi bilo treba, si potrepjali trebuščke in odbežljali iz kuhinje.

Oče je položil mlajšega na tla, ga narahlo udaril po ritki, da je stekel za ostalimi, pogledal v prazno ponev in niti ne preveč razočarano ugotovil:

– Pa so mi spet vse požrli, lumpje.

Naslednjo nedeljo pa se je začelo vse znova...

POGREB

Zadaj na voz, tam, kjer so imeli ob ponedeljkih kurnik, v katerem so vozili svinje na semenj, so položili krsto. Spredaj so se usedli že okajeni voznik, ded in babica, zadaj za vozom pa je tekalo, hodilo in smrkalo nekaj sorodnikov in dobrih znancev pokojnega Janeza. Vsa skupina je prijetno dišala po žganju, ki ga je skuhala Janezova mati, najboljša kuharica žganja v vasi.

Pogrebci so tekali, hodili in smrkali proti uro hoda oddaljeni vasi, kjer naj bi jih pred gostilno že čakal župnik s cerkovnikom. Ker ju ni bilo, so jo babnice mahnile po župnika, možje pa so stopili v gostilno. Potem je prišel župnik in babnice. Sprevod se je spet uravnal in zavili so proti pokopališču. Janeza so spustili v grob. Nič govorov ni bilo, nič petja, samo malo smrkanja več kot že po poti.

Po končanem pogrebu so zavili v gostilno. Posedli so in pili. Govorili so o pokojniku in pokojnikih. Vsak je vedel kako žalostno, ker je vsakemu že kdo umrl. Ker so ga že malo imeli, ni nihče nikogar poslušal.

Star kmet, ki se ni oziral ne na cerkveno ne na posvetno gosposko, je razlagal:

– Moj'ga sina Korlna... tistu hudičevu Srbsku ga je vzela... (pri vojakih je dobil malarijo in umrl) s'm ga' mu raj' ku hudiča... s'm jokal, ku stu hudiču... maše so tud' bral, bral, ku tristu hudiču... pa mežnar, mežnar, ta je zvoniu, ku taužent hudiču... no, zdej s'm pa sam, milijon hudiču...

Pili so in proti večeru jih je prijelo, da bi zapeli kakšno žalostno, žalostno ko sto hudičev. Pa niso. Šli so. Nekaj dedkov, ki zaradi starosti in pijače niso mogli hoditi, so naložili na voz. Spredaj so posadili pijačnega voznika, vajeti pa privezali za zavoro. Saj kljuse je pametno, doma pred hišo se bo že ustavilo. Ostalo sorodstvo in pogrebce pa so noge počasi zanašale proti domu...

Stane JAGODIČ: Vizionar, 1985, fotomontaža, 29,5 x 42 cm

SVINJE, KI BODO POGINILE V BLATU

Pili smo, vrag vedi na čigavo zdravje, plačeval je šofer. Natararica nam je nosila. Pari so plesali. Mi smo pa pili. Pravniki so risali na šahovsko tabelo pot, po kateri bomo prišli iz restavracije v naše hotelske sobe. Mi smo se mu smejali in pili. Profesor je poizkušal peti, a je le krulil. Vsi smo poizkušali peti, vsi smo krulili. Na zidu se je smehljaj napis »Kru-ljenje prepovedano«.

Prazni kozarci so odhajali, polni prihajali. Pravniki so razlagali neke paragrafe drugemu pravniku, ki pa verjetno sploh ni bil pravnik. Šofer je vrgl kozarec v zid in že stotič zatrdil, da ne bo več pil, a pil je še vedno.

Profesor je krulil svojo. Pravniki so svojemu kolegu kazali Napoleonov kodeks, ki pa je bil v resnici šahovska tabela. Nekdo je zinil, da so vsi pravniki osli. Pravniki sta hotela vstati in premlatiti govornika, a so ju noge izdale. Nekdo se je zvalil pod mizo. Kozarci so prihajali. Mi smo pili. Oni pod mizo ni več pil. Na zidu je sedel plakat »Vinjenim gostom ne točimo alkoholnih pijač.«

Pari so plesali zadnji ples. Natararica je računala. Šofer je razlagal, da njemu ni nič za tisoč din in da bo danes vse razbil. Natararica je odnesla mizo izpred njega.

Profesor je šel spat. Vsi smo šli spat. Oni pod mizo ni šel spat. Profesor je pozabil slovenščino. Soba mu je pobegnila. Majal se je po hodniku:

– Mein Zimmer!?

Direktor hotela se je tresel.

– Mein Zimmer!? je ponavljal profesor strogo direktorju.

Direktor je poklical tolmača.

– Dajn name? je poizkušal tolmač–vratar.

– Vaše prezime? je pokazal svoje znanje tujih jezikov direktor.

Profesor je pozabil, kako se piše. Po hodniku se je primajal šofer in rešil položaj, češ:

– Pustite ga, osla, ga bom že jaz spravil spat, saj spiva skupaj.

V sobi je pravnik bičal šahovski problem. Čevelj in copata sta bila na mizi, klobuk pod posteljo, obleka po tleh. Skozi okno je svetil in se nam smejal krompir.

Pravnik, ki ni imel nikoli smisla za poezijo, je zlezal pod mizo in si v srbohrvaščini zapisal v beležko prve verze bodoče pesmi:

»Na svetu ima mnogo idiota
i velikih trota...«

Potem je hotel ugasniti luč, a se je zamajal, soba se je zamajala, hotel se je zamajal, zemlja se je zamajala; podrl se je stol, prevrnila miza, svetovi so se zaleteli, prišel je KONEC.

GMAJNE NE DAMO!

V vaški cerkvi je nekdo bil plat zvona, kot da prihajajo v deželo Turki. Pa niso, saj smo pisali menda že leto 1959 po Kristusu in splošni preplah je lahko pomenil le prihod kakšne okrajne ali republiške komisije.

Vaščani so zapustili delo na poljih in v hlevih ter se drenjali v Janezovo hišo, kjer so imeli običajno sestanke. Vsi seveda niso mogli v sobo,

zato se jih je prerivalo precej še v veži, ostali pa so pohajali okoli hiše in zijali skozi okna v sobo, kjer so bili še: vaščanom znan obraz z občine, nekdo z mišjim obrazom in dekle, ki je sedelo za pisalnim strojem.

Potem se je občinski mož odkašljajal, da so se kmetje pomirili, in začel:

– Otvarjam današnji sestanek in vas prav lepo pozdravljam ter predajam besedo tovarišu z REPUBLIKE.

Seveda je govornik pokazal hkrati z nosom na onega z mišjim obrazom. Po utrudljivem uvodu si je obrisal pot – malo ga je zmučila poletna vročina, malo hoja, malo pa govor – in skomiznil z rameni kot češ: »Jaz sem svoje opravil, zdaj pa se spoti še ti malo.«

Oni od REPUBLIKE z obrazom miša, ki se je nažrl aktov in uradnih listov, pa je začel:

– Tovariši... perspektivni plan... arondacija... agromelioracija... kooperacija... socializacija... rekapitulacija... amortizacija... investicije... konservativizem... akumulacija... centralizacija... subvencije... regulativni ukrepi... primarna... in gmajna. Upam, da ste razumeli.

Kmetje so nad učenostjo samo izbulili oči in gledali kot teleta. Noben ni priznal, da nič ne razume. Že občinski možje so jim govorili v komaj razumljivem jeziku, tale, REPUBLIŠKI, pa je prekosil samega boga, ki je pred tisočletji Babiloncem zmešal jezike.

Vrag vedi, koliko časa bi še tuhtali, da se ni neki kravi, ki se je pasla okoli Janezove hiše, le posvetilo. Obrnila se je z gobcem proti vaški gmajni in žalostno zamukala...

– Gmajno nam bodo vzeli! se je zadržal nekdo.

– Gmajne ne damo!

– Ne damo je!

– Tovariši! je skušal miriti občinski mož.

– Tovariši, mi se ne razumemo, je skušal miriti oni od REPUBLIKE.

Agromelioracija... gmajna.

– Gmajne ne damo!

– Gmajna je bila naša že za časa naših dedov in še prej!

– Gmajne ne damo! so tulili oni zunaj, v veži so se drli nekoliko tiše, medtem ko so oni v sobi le previdno mrmrali.

Zunaj je zahreščalo. Nekdo – niti na sodišču se kasneje ni dalo ugotoviti kdo – je odlomil kol iz plota. Kričanje je bilo bolj in bolj grozeče, zato je komisija pobrala papirje in pisalni stroj ter raje malo hitreje kot počasneje zapuščala nevarno območje. Seveda se vaščani niso mogli premagati, da ne bi po svojih skromnih močeh vendar previdno pomagali članom komisije k hitrejšemu odhodu.

Kasneje, ko so kmete sodili in obsodili, je neki primitivist in prevratniški element (pogosto se ni strinjal z mnenjem svojih šefov), ki so ga stalno metali iz služb, da je bil sploh nekoristen in pokvarjen element pa dokazuje tudi, da je pisal pesmi, razlagal:

– Do vsega tega ne bi prišlo, če bi oni od republike nagovoril kmete tako: »Lumpje! S to vašo gmajno gospodarite kot svinje. Na njej uspeva le še grmovje in kamenje. Če hočete, da boste imeli vi in vaše krave polne vampe, jo morate urediti tako, da bo njej zraslo kar največ trave. In če ne boste tako gospodarili z njo, vam jo bomo vzeli ter dali zadrugi, ki bo na tej zemlji lahko redila sto krav, vi pa jih le deset. To bo vsekakor koristneje za skupnost in s tem tudi za vas.«

Na srečo pa seveda primitivistovih besed ni nihče resno jemal.

Barica Smole OD ONDOD

Majhne grbine pod podplati so me iztrgale iz zamišljenosti. V teh krajih imajo navado, da orjejo prav do ceste, traktorji obračajo na njej in njihovi plugi spuščajo na asfalt mehke ilovnate kupčke, ki jih nato avtomobili sploščijo v trde potičke, kot bi ponavljali vzorec s pokrajine desno in levo od poti.

Vrhu hriba se je med njivami in leščevimi mejami, ki so mehko prehajale v hosto, ob poti zasekal kolovoz. Dve globoki kolesnici, med njima poraščen greben s trpotcem, trmasto angleško ljučko, ki jo le z veliko vztrajnostjo in željo po življenju odrivata primožek in poljska detelja s svojimi malimi rumenimi cvetovi.

Krenil sem po tej poti, malo zato, ker je pomenila bližnjico, največ pa zato, ker ti ne pusti uhajati vase, previdno moraš namerjati svoje korake in paziti, da ne poteptaš rumenocvetnega dvoletnega dimka in glavinca, ko preskakuješ z grebena na rob poti.

Potem sem jo zagledal. Čepela je prav pri poti, na zadnjem razoru njive, ki se je prevešala čez rob kraške vrtače. Beli lisi njenih beder sta izpod obledelega krila svetili po rdečkasti ilovici, na kateri je rasla redka podolgasta svinjska solata. V roki je držala zarjavel žebelj z oglato, na piramido kovano glavo, s katerim so nekoč podkovali konje. Konji že dolgo niso več vlekli pluga po njeni njivi, žebelj pa je traktorski plug prioral na dan izpod neštetokrat obrnjenih brazd, kamor je skupaj s semeni leto za letom zakopavala svoje življenje. Prvi trenutek se mi je zdelo, da dela neurejen vzorec v ilovici. Stopil sem bliže in se skoraj spotaknil ob vrat pletenke, ki je v senci pod lesko delala družbo obrabljeni plevki. Mici je s tistim svojim zarjavelim žebljem pikirala proti tlom kot otroci, ki se s plastičnimi aviončki gredo zračno bitko. Samo otroci oponašajo brnenje letal, Mici pa je bila tiho, le jezik je dala med zobe in vsakič, ko je pikirala z žebljem, se je izpod priprtega jezika pocedilo, njene rdeče veke so se nekoliko razprle in razkrile krvavkasto beločnico. Na tleh, med luknjicami, ki jih je naredil žebelj, se je zvijala zelena gosenica.

»Dober dan, Mici, a se ti živalca nič ne smili?« sem zavpil, kajti med temi vrtačami se glasno govori.

Spet je upognila svoj komolec in ko je bila njena dlan v višini glave, je njena roka naglo spremenila smer in diagonalno švistnila proti tlom. Zgrešila je. Šele potem je počasi, kot bi si oddihovala po napornem boju, dvignila glavo. V njenih motnih očeh je bilo videti začudenje. Nato je, še vedno z žebljem med debelimi prsti, dvignila roko, da se je pokazal strgan šiv pod pazduho, in si z laktjo obrisala najprej slino in nato potno čelo.

Odprla je usta in zgornja ustnica je razkrila slabo narejeno protezo in del umetnih dlesni. Vse skupaj je bilo na moč podobno oruženemu koruznemu stroku, s katerim je bila zamašena njena pletenka, in ki se je enkrat, ko je bilo v njej rdeče vino, obarval vijolično meseno.

»France se je pa v nogo užagal,« je rekla počasi. »Z motorko, je peto odbil.« Ne da bi spremenila položaj ali potegnila krilo čez kolena, je odsotno nadaljevala: »Čisto si jo je odžagal, kar ležala je tam med hlo-di. Motorka mu je spodrsnila, ko so obžagovali. Rudlova je zavpila, jaz sem bila v hlevu, ko sem jo zaslišala. Kar vedela sem, da je naš, že zjutraj sem mu rekla, naj ne žaga, ko ni čisto pri moči. So rekli, da je pil, pa včeraj že ni, mogoče kakšen glaž za moč. Kako pa naj delaš, če ne

spiješ, čisto zanič si. Pa če mu je Rudl kaj dal. Fanči je pa rešilca poklicala, v firkelc ure je bil v vasi. Peto so pa kar v deko pobrali. Ne vem, kdo jo je. So rekli, da kar prišijejo. Z rešilca je rekel, da je dobro, da so jo našli.«

»Kaj si pa tako plava pod očesom?« sem jo vprašal, da bi ji speljal misel drugim.

»Brst sem sekala, pa mi je odletela,« je rekla. Vsi smo vedeli, da ji vsaj enkrat na teden odleti brst v oko, samo da je na drugi strani to brst držal njen France. To se je navadno zgodilo, kadar je bilo preveč »turbo špricerja,« kot sta rekla svoji rumenozeleni šmarnici. Takrat je vpila, da jo je slišala vsa vas. Vaščani so obstali za trenutek med svojimi opravili in čakali, kdaj bo utihnila. To se je zgodilo, ko je odletela brst in nato je bilo za en teden mir. Samo enkrat nista vpila, ko je šla Mici v bolnišnico. Nikoli nihče ni zvedel, ali je bila že prestara za otroke ali pa je brst prejšnjikrat priletela prenizko. Še naprej sta z enako strastjo opravljala svoj obred z brstjo in tistega z bolnišnico nista nikoli omenila.

Segla je po steklenici v senci in s kazalcem vajeno upognila zamašek, da je odlel v travo. Prijela je pletenko za vrat, navzad upognila glavo in potegnila.

»Boste tudi vi, vroče je,« je rekla in si kar nekam oddahnila, ko sem zavrnil ponujeno. Že bolj prazno je klokotalo in dan je bil še dolg.

»Saj bo vse dobro s Francetom,« sem rekel in se poslovil.

Pozno popoldne sem se vračal po isti poti. Srečal sem Mici s šajtrgo, polno solate za prašiče. Upognjeno je vlekla svoj tovor in ročaji so ji silili navzgor pod brado. Navzad zavezano ruto je imela globoko na oči in mislil sem, da me ne vidi. Potisnil sem ji šajtrgo najtežji del poti in hotel potihno oditi, ko sem zaslišal:

»Gosenica. Solato mi žre.«

Pa sem zavil do tistega razora, kjer je dopoldne strmoglavljala z žebljem. Neurejen vzorec majhnih kraterjev, ki jih je pustila konica njenega orožja, je bil kakšen kvadratni meter velik. Slab strelec je bila. Sredi popikljane ilovice je bila z zarjavelim žebljem v tla pribita kosmata gosenica, iz njene notranjosti pa se je cedilo zeleno zdruzasto drobovje.

Podrsal sem prst z nogo čez ta prizor človeške jeze, revščine in nemoči. Nato sem se spustil na pot in nič več mi ni bilo do tega, da bi pazil na dvoletni dimek in glavinec. Utrgal sem rumeni rebrinec in ga stisnil med zobmi.

Njegov smrad je počasi topil kepo v mojem grlu.

Jože Sevljak NAŠA ANA

Ana je bila pri nas, kar sem pomnil. Prišla je še kot majhna deklica iz sosednje vasi, bila najprej pestunja, kasneje pa mami zvesta in pridna pomočnica.

Nikoli nisem pomislil, da Ana ni naša, čeprav sem vedel, da ima nekje svojo mamo, brata in sestri. Ti se niso veliko oglašali pri nas, prihajala je le njena mama, pa še ta bolj poredko.

Ana je živela kot vsa druga dekleta v vasi. Opravljala je različna dela pri hiši, pomagala pri kuhi, pazila na nas, otroke, v nedeljskih popoldnevih malo povasovala pri sosedovih, obiskala koga v sosednji vasi. To pa je bilo tudi vse.

Otroci smo bili poredni, radi smo ji nagajali, da se je pogosto jezila. V takih primerih si jo dobil z mokro krpo po hrbtu, če nisi bil dovolj hiter. Drugače pa je bila blaga duša. Velikokrat se je zastrmela kam v daljavo in sanjala z odprtimi očmi. Le kaj se je takrat pletlo v njenem dekliskem srcu?

Za veliko noč smo ponavadi vsi dobili nove obleke, ki jih je v sosednji vasi za nas šival upokojeni krojač. Z Ano smo hodili otroci tja na »probe«, kot smo rekli. Koliko veselja je bilo takrat, koliko smeha in občudovanja, saj smo bili radi lepo oblečeni.

Nekoč ji je ob odhodu sosedov fant šepnil na uho: »Ana, prihodnjič pa sama pridi. Boš?«

Ana se je zvonko zasmejala, stisnila k sebi nas, otroke, rekla pa ni nobene. Vem pa, da brez nas ni šla tja nikoli.

Ko se je v sosednji vasi utopila mladenka njene starosti, jo je hudo prizadelo. Hodila je okoli žalostna in potrta.

Spominjam se, da sem ji kmalu po tistem žalostnem dogodku pomagal pri pranju. Iz vodnjaka sem ji črpal vodo, ona pa je tolkla s perilom po plohu, ga milila in spirala.

Nenadoma je pomočila obe roki v škafo, jih zadržala v njem, potem pa se ozrla k meni: »Kaj praviš, ji je bilo zelo hudo v vodi?«

»Komu?« sem znil, saj nisem vedel, da premišljuje o svoji nesrečni prijateljici.

»Cilki! Se je reva zelo mučila?«

»Seveda,« sem odvrnil, »če ne moreš dihati, je hudo. Poglej!« Zajel sem sapo in jo zadrževal, kolikor sem le mogel. Vsa kri mi je šinila v glavo, da sem postal rdeč kot kuhan rak.

»Nehaj, trap,« me je sunila v ramo, da sem se prestopil in odprl usta.

Ona pa je ostala vsa resna in tiha. Prala je dalje, ne da bi karkoli še rekla.

Mesec dni po tem dogodku ji je nenadoma umrla mama. Res je bila že nekaj dni v bolnišnici, toda nihče ni vedel, da je tako hudo z njo. Tudi Ana ne.

Ko je prejela telegram, je milo zajokala. Zaprla se je v svojo podstrešno sobico in dolgo hlipala v njej. Ni hotela odpreti vrat, s svojo bolečino je hotela ostati sama.

Se pozno v noč, ko se je naša mama že pogovorila z njo in jo skušala vsaj malo potolažiti, smo slišali korake in pridušeno stokanje. Kako zelo se nam je smilila, a pomagati ji nismo mogli.

Nihče pa ni mogel takrat niti slutiti, da bo kmalu za njo odšla tudi sama!

Bilo je na Martinovo nedeljo. Po poljih in njivah se je zlatila jesen. Dan je bil čist in lep, v zraku je bilo že precej sveže. V vaškem zvoniku je potrkavalo, ljudje so hodili k deseti maši.

V sobi sem bral neko knjigo, ko je vstopila Ana. Objela me je okoli ramen in se zazrla v moje oči: »Mi posodiš kolo, k sestri bi šla rada v mesto?«

»Seveda,« sem rekel, »kar vzemi ga.« Takrat sem hodil že v nižjo gimnazijo, z njim sem se vozil v šolo.

»Zlat si,« mi je rekla in se radostna obrnila k vratom.

»Saj bom pazila nanj,« je še dejala.

Pokimal sem in se ji nasmehnil.

Potem se je odpeljala.

Maše še ni bilo konec, ko je pritekla k nam sosedova hči. Zadihana je povedala: »Ana je padla, ob cesti leži in se ne premakne.«

Kuhinja je bila polna kmečkih možakov, ki so se pri nas zadrževali še od prve maše. Presenečeni so obstali sredi pogovora.

»Kje?« je s strahom vprašala mama. »Kaj je z njo?« je potem skoraj zakričala.

»Teta, drugega ne vem kot to, kar so mi povedali,« je bila sosedova kratka.

Družba v naši kuhinji se je razšla, ata in mama sta se s sosedovimi konji odpeljala iskat Ano.

Ostal sem doma z mlajšo sestrico, ki je presunljivo jokala. Tudi meni je bilo neizmerno težko. Vedno bolj se je plazila vame temna slutnja, da mora biti z Ano zelo hudo...

Takrat je potrkal. Na vratih je stal Anin brat in spraševal po njej. Očitno še ni slišal za nesrečo.

Sestrica je vedno bolj jokala, jaz pa nisem vedel, kaj bi. Naj mu povem o nesreči ali naj raje zamolčim? Odločim sem se, da mu prizanem, vsaj toliko časa, dokler se ne vrmeta ata in mama in povesta, kako je.

Rekel sem mu: »Popoldne se oglasite, zdaj Ane ni.«

Pogledal me je, kot da mi ne verjame, še malo postal, potem pa se je le poslovil: »Prav, kasneje se bom oglasil.«

Čez dve uri sta se pripeljala ata in mama. Bila sta žalostna in potrta. Mama si je venomer brisala solze, ata pa je resno gledal predse. Opazil sem, kako mu je trzala mišica na obrazu.

Potem je mama zajokala: »Ano so odpeljali v bolnišnico. Reva si je razbila glavo. O bog, kaj bo z njo, kaj bo z njo? Ves čas se ni zavedala.«

»Ne razumem,« je rekel ata, »kakšni morajo biti ti ljudje, da je niso hoteli sprejeti pod streho, češ da bo vse pobruhalo. Pri drugi hiši pa so revo sprejeli odprtih rok.«

Tisto noč smo trepetali za Anino življenje. Otroci nismo upali spati na svojih ležiščih. Vse do jutra smo se stiskali na atovi in mamini postelji in rotili vse svetnike, da nam je ne vzamejo. Zunaj je ležala mesečna noč, pod Aninim oknom pa je žalostno zavijal sosedov pes.

Zjutraj se je ata odpravil v mesto, da v bolnišnici poižve, kako je z Ano.

S tesnobo v srcih smo hodili okoli hiše, skušali smo se zamotiti s kakšnim delom, pa nam ni šlo nič od rok.

Popoldne, ko smo na hlevu pripravljali rezanico, se je ata vrnil. S strahom smo se zazrli v njegov resni obraz. Sklonil je glavo in tiho rekel: »Ana je ponoči umrla...«

Zajokali smo na glas. Zaril sem se v dišeče seno in neustavljivo hlipal. Prvič v življenju sem tako neposredno doživel izgubo bližnjega človeka.

Slovo na ljubljanskih Žalah je bilo pretresljivo. Ana je ležala v beli krsti, vsa majhna in nezatna in tako sama...

Prišel je duhovnik, jo poškopil z žegnano vodo, prišli so pogrebci s črnimi klobuki, v cerkvi je zazvonilo in žalostni sprevod je krenil. Vrbe žalujke so se zibale v jesenskem vetru, zrak je bil oster, hladen. Mamin jok se je dvigal in spuščal nad žalostno procesijo, ko smo se bližali Aninemu zadnjemu domu, kjer so jo pogrebci spustili navzdol.

»Adijo, Ana,« sem med solzami šepetal. V grlu me je tako neznansko stiskalo. »Odpusti mi, če sem ti kdaj nagajal... imel sem te tako rad...«

Jože Sevljak
NAŠA ANA

V globino so zgrmele grude prsti in zamolklo bobnale po belem pokrovu, mi pa smo stali kot ubežniki na robu jame, v katero smo z našo Ano položili tudi del našega brezskrbnega otroštva.

Če nam je bilo kaj v uteho, je bilo vsaj to, da je Ana našla svoj mir v naročju svoje mame, saj so jo pogrebci položili prav v njen grob.

Kakor izgubljeni smo odtavali domov. Vsak s svojo žalostjo in praznino v sebi. Ana pa je ostala tam za belimi križi. Za zmeraj.

Rezka Povše ODSEVI IZ STARINARNICE SPOMINOV*

* Ob obletnici smrti slikarja Vladimira Lamuta (19. avgust 1915 – 11. marec 1962)

Imenujem jo starinarnica. Na prvi pogled ni nič posebnega, navadna lesena skrinja brez okraskov, hladen industrijski proizvod povojne pohištvene industrije. V njej je raj spominov, govoreči Babilon, paradiz nereda, gnezdo nostalgije, od atove lesene tobačnice, sinovega prvega zobka, razglednic s pozdravi, do mladostnega dnevnika. Tiha razkošja domišljije imam shranjena v njem, plahi poizkusi prvih pesmi se sramežljivo skrivajo v stenografskem zvezku.

Minilo je že trideset let, a napisana mladostna beseda ima dovolj moči, da oživi obraze, besede, kraje in čas. Drobnna pesem nosi datum 11. marec 1962 in naslov:

Vlado Lamut kot študent zagrebške akademije

BALADA O SLIKARJU LAMUTU

*Bil je ljubimec moje reke.
Sedel je ob bregu
in
ljubezen prenašal na platno.*

*Vsega te hočem,
je rekla,
pridi opolnoči k meni,
ko se prebudi
tvoj vran žalosti.
Potolažila te bom
z zelenimi lovkami
svojih tolmunov.*

*Šel je.
Vzela si ga je za medeni teden.*

*Ko je izsesala njegovo ljubezen,
ga je zavrgla.*

Samoten je obležal na njenem bregu.

Toda smehljal se je.

LITERATURA
Rast 1–2/1992

V trenutku ga zagledam, široko sedečega na trinožniku ob Krki. Baretka je potisnjena na levo in na obrazu je trpek nasmeh. Slika nervozno, hitro, bolj od daleč nametava barve na platno. V eni potezi ustvari barvni čudež.

Na platnu je ujet sončen dan, poln kipečega življenja, toda pritajeno nemiren. Vrbe si ogledujejo skrivenčene roke v Krki, voda je posrkala nebo za večnost in neminljivost. Vegaste hiše želijo še više k soncu, nekatere so mračne in žalostne.

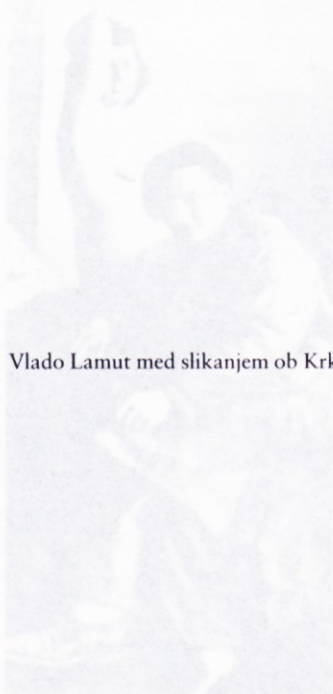
Nervozno zamahne z roko in nas zapodi, ko na Ragovskem mostu kukamo za hrbtom. Motimo ga, vreščeca otročad. Le sam se lahko spogleduje z lepoticco Krko, ki nosi v sebi mrakobnost in molčočnost osamljenih tolmunov.

Enkrat tedensko pride v naš razred za dve uri. Poskuša nam oplemenititi likovni predmet. Dovoljuje nam, da si izbiramo svoje motive. Z dvemi ali tremi v razredu je zadovoljen, pomagajo mu pri grafikah. Ostali smo nemirni, klepčemo, se smejimo, njegova želja po slikarski samoiniciativnosti dijakov večinoma nima uspeha. Med sabo smo dogovorjeni, da bodo talentirani risali še za ostale. Med njegovo uro skrivoma berem. Egipčan Sinuhe balzamira trupla v dolini kraljev. Opazi, mi vrže kredo in me ozmerja. Za kazen moram pozirati razredu. Stojim na stolu pred tablo in vsi me morajo risati. Tudi on v eni potezi s flomastrom ujame moje poteze na papir. Nisem preveč zadovoljna. Lase imam cigansko razkuštrane, obraz je preoster, grda sem s preveč ošiljenim nosom.

V odmoru mi nekdo od sošolcev popacka portret. Prosim ga, naj me ponovno nariše. Ne posluša me. Moledujem, nočem se odgnati. Vendarle izprosim. Okrega me. Tečnica. V debeli črti črnega flomastra, v eni potezi, zareži na papirju mrtvaška lobanja. Smrt. Nespodobna, spachena, zlovešče zgovorna, udari v mene iz prežečega črtovja. Zakaj smrt, gloda v meni, ko shranim vznemirjajoči papir na dno predala.

Zakaj smrt, se sprašujem, ko se nekaj let pozneje, v spoštljivem mimohodu marca 1962, poslavljamo od njega, natreseni okoli gimnazije in osnovne šole, in ne moremo še doumeti večnosti odhajanja.

Šele kasneje, ob spominski retrospektivni razstavi v Dolenjski galeriji, razumem žalost in pekel v srcu v njegovih litografijah, monotipijah, tožčih jedkanih. Iz kotička mojega srca, tesno zaprtega v stanararnici spominov odseva skicirana smrt s pesmijo:

Vlado Lamut med slikanjem ob Krki

OB LAMUTOVI RAZSTAVI

*Črn ptič smrti
je pozobal listje z dreves.*

Okostnjaki stražijo reko.

*Na dnu tolmunu je brst hotenja,
zasidrana med usedline obupa.*

Bele ladje so odplule.

*Črn ptič je posrkal
prijatelje, ljubezen.*

Nemo mesto strmi v žalost.

Pavle Zidar OB IZIDU OČENAŠA*

(Portorož/Novo mesto)

* Avtorjeve besede, izrečene na predstavitvi ponatisa njegovega romana Oče naš, ki je bila ob odprtju Kapiteljske knjižnice v Novem mestu, 8. februarja 1992.

Gospodu proštu kolegiatnega kapitlja Novo mesto, Jožefu Lapu, kakor tudi vsem drugim, založnicama knjige in predstavnikoma le-teh, g. Francu Šaliju kot Jožetu Hočvarju, se zahvaljujem, da sem bil po srečnem naključju odbran v ta kontekst proslavljanja 500-letnice ob ponatisu romana Oče naš. Seveda pa ni nič slučajnega ali naključnega na svetu, zakaj tudi oznanjanje trpljenja človekovega je božja beseda. In roman Oče naš to je: čas, ki je v njem razviden, je bil za Dolenjsko, predvsem zanjo in širše tudi za vse druge, ki so pripadali kmečkemu stanu takrat, poguben in neznosen. Oče naš je pripoved o tem... Moram pa se na tem mestu zahvaliti spominu dr. Edgarja, priorja kartuzije, ki mi je 1966. leta nudil zavetje in tudi popolno varnost ter nedotakljivost, da sem roman v letu in pol tudi napisal. V Kartuziji Pleterje. Nič namreč ni res, da je bila kartuzija samo zavetje partizanov, bila je zavetje vseh, ki so bili zavetja potrebni. Spominjam se, da so nekako izvohali, kaj nastaja, in so priorja močno stisnili, da bi me poslal iz ekzila. Bil je pretresen nad silo, a vdal se ji ni. Rekoč, »bu šelj, kad bu on hotelj.« Vedel je, da **nimam** tedaj kam iti.

Naj ob tem omenim, da je kartuzija takrat laičnim kot drugim oponentom, predvsem pa moralni drži enih in drugih, bila otok rešitve v morju preziranega sovraštva. Takrat so bili njeni gostji tudi Rupel, sedanjí zunanji minister, in mnogo drugih zelo znanih osebnosti. O tem tam zagotovo več vedo kakor jaz ta trenutek.

Literatura je v bistvu sporočilo bolečine, majhne, a pomembne motnje, ki navadno, ko najde svojo estetsko formo oziroma stil, povzroči v času velike spremembe. Zakaj? Svet se nam vedno prikazuje kot linearen (premočrten sistem), torej – kot sistem. Vsak sistem pa je kot tak že dotrajana stabilnost, brž ko postane sistem. Vzdrži se bodisi s prisilo ali konvencijami – če hočete tudi demokracijo. Človek je potemtakem, izhajajoč iz te podmene, stabilen kaos, čeprav je navznoter tako neoporečno strukturiran, da vzbuja začudenje. Že samo sestave čutov so nekaj izjemnega in fantastičnega. Pa vendar nastopijo motnje, ki neko navidezno večnost dotrajajo. (Vid, sluh, spomin...) V literaturi je človek nekakšna rumena pega, čepeča vrh svoje duše, pijoč kot jajce njeno večnost. Zatorej se vsak sistem ne obnaša samo periodično, ampak tudi antiperiodično. Ali, tako približno, kot se obnaša atom, ko je snov in hkrati tudi val svetlobe. Dvopolno. In v tem valovanju domujejo nove ideje. In misliti novo idejo je mogoče samo v antisistemskih energijah, te pa so spravljene v jedrih literature.

Knjige, ki literaturo predstavljajo in ki nas silijo v spremembo načina življenja, sprejemamo več ali manj vedno sovražno. Pa tudi ljudi, ki nas silijo ven iz plitvin časa in prostora v drugačnost. Lahko je variirati stare, ponošene misli. To je dovoljeno v vseh sistemih. Vendar je resnica stara kot svet: pisatelje kot pesnike, ki nas v to silijo, sovražimo in preganjamo. O tem vam ve povedati zelo veliko Nadežda Mandelštam v svojih slovutih Spominih. Iz teh spominov je razvidno vse to, o čemer sem maloprej spregovoril. (Da ne govorim o antičnih pregnanstvih)

LITERATURA
Rast 1–2/1992

Spomin je že antisistemska energija

Roman pa je v resnici dosti več kot spomin, je kakor pesem: jezik v jeziku. Čista nekonvencionalnost. In tu naj omenim Salvadora Dalija, ki je bil tipičen nelinearnej. Nepremočrtnej.

Prav nič čudno ni, da je Niels Bohr, veliki filozof matematike in oče relativizma, dejal, da je matematika jezik. Če je matematika jezik, je poezija matematika novih pomenov in smislov. In pesem kot roman, ko razkrajata linearnost, porajata s tem tudi nov način moraliziranja. A pisateljeva naloga ni, da se poigrava s formalnostjo, ampak da v vsakem sodobnem svetu rešuje človeško kvaliteto... Literatura je zato rešitev, odrešitev in je pot do svetlobe prek tišine, tišine, ki je danes tako dosledno preganjana in izgnana iz naših domov in nas samih, ki se kar naprej in nenehno tetoviramo s slikami, ki jih tv kamere srkajo po slumih in krajinah, kjer leže odrezane glave. Sami Stepanakerti vseposod! Same Gruzije! Navdani smo s tem hrupom kot rešitvijo.

Če pisatelj najde s svojo knjigo odziv v enem samem človeku, da le-ta spremeni v svojem prostoru sebe, je smoter književnega sporočila dosežen. In poplačan. Seveda ne v tržnem pomenu. Duhovnem. Etičnem. Literatura je veter, ki očiščuje kakor Voduškov vrišč v veter pomladi. Izpira rane, zapira jih in očiščuje iz njih smrt. Literatura je eno od počel, ki to gradi. S prisposodbo, ki je sad navdiha v fabuli, je reka očiščenja. Zato samo umetniška besedila posedujejo smisel in dajejo prave odgovore. Vedno. Poenostavljeno rečeno, literatura je mati oziroma prag, prek katerega se vračlaš k sebi nazaj živ, ne mrtev. Mati kot knjiga imata v sebi silo rojstva – in dosti več od tega. Vračanje po tej poti pomeni, da nisi nikoli docela in ves naenkrat rojen. Da se moraš praktično ves čas rojevati. Žal nas sistemi, ki nas porajajo kot po tekočem traku, uče predvsem stabilnosti, vendar smrti ne moreš doživeti, če jo zgolj misliš. Vsi sistemi namreč porajajo še nekaj drugega: prek tehnoloških simulacij tudi nepismenost. Potrebo po številkah. Vendar človek potrebuje umetniško besedilo bolj, kot se tega zaveda. Asociacije ni v premočrtnosti, ampak njenem nasprotju. Ko rečeš: bral bom, ko bom ležal in bom bolan, to sploh ni res, da boš bral tedaj in takrat. V knjigi je slog časa in slog našega trenutka – **naša ura življenja**. Ali se izteka, ko beremo knjigo? Ne še. Ste opazili, da, ko beremo, v resnici ozdravljamo.

Za konec pa samo še to.

Ko je Popit nekoga slavil, slavil in slavil ob njegovem jubileju, je le-ta neskromno pošepetal resnico mojemu znancu, rekoč: že čez deset let o meni marsikdo ne bo nič vedel. Ali pa zelo zelo malo. Ostal pa bo, pomislite, neki dolenski pesniček, ki zdaj zapit tava po oštarijah, ki so tam tako slikovite. Posrečila se mu je **ena sama pesem**. To pesem bodo našli. Gotovo. Ker vsaka res dobra pesem sama poskrbi za to, da je najdena in nikoli ni izgubljena. Ah, jaz...

Stane JAGODIČ: Konzerviran nasmeh, 1972, fotografija, 69 x 88 cm

Stane Jagodič HUMOR IN SATIRA OD ALTAMIRE DO DADAIZMA

Stane JAGODIČ (izsek iz fotomontaže GRUPE JUNIJ, 1971, 24 x 92 cm)

Likovno-estetski, simbolični, mitološki, psihološki, filozofski, politični,... vidiki

Pred odhodom na počitnice na jadranski otok Pag sem si zadal nalogo, da bom v avtokampu razmišljal o malo raziskanih temah. V glavi so se mi vrtele same metafizične misli s pojavi, ki nudijo simbolično, filozofsko obarvano poetiko: kamen, voda, pesek, zrcalo, kletka, smrt..., vendar sem se na koncu odločil za razmišljanje o humorju, satiri, smehu. To temo sem si kot satirik že nešteto zastavil, vendar jo nisem nikdar temeljiteje, kompleksno razčlenil, definiral.

Tudi tokrat sem moral na samem začetku razmišljanja skupaj potegniti najelementarnejše niti, ki zagonetno povezujejo življenje in prostor v zaključeno celoto. Vsako poglobljeno razmišljanje pač sloni na bivanjskih razsežnostih nasprotujočih danosti: rojstvo—smrt, svetlo—temno, žalost—veselje, preteklost—sedanjost ipd. Ponovno sem moral analizirati najpomembnejše značilnosti vseh civilizacij na zemeljski krogli od kamene do današnje, kibernetične dobe. Ob analizi zadane tematike mi je veliko pomagalo dolgoletno sistematično zasledovanje sodobne svetovne likovne satire—humorja. Po bežnem preletu barvnih reprodukcij zgodovinske likovne umetnosti so se moje počitnice resno pričele.

Ko smo s trajektom pod vročim soncem pluli proti našemu cilju, smo nekako zaokrožili severni del otoka Paga. Na to področje sem prihajal prvič in monumentalnost številnih otokov in polotokov me je presunila. Samo skalovje, kamenje, kamenje; bela vroča pustinja z linearno razgibanimi kamnitimi braniki — vetrobrani. Ob opazovanju te puste bele kulise sem se ponovno vrnil k melanholičnemu metafizičnemu premišljanju, kajti prisotna podoba mi je dajala malo spodbud za razmišljanje o humorju. Kamen in golo trnje sta simbola žalosti in trpljenja. Toda takoj, ko smo otok na severni strani zaokrožili, se je prikazalo prijetno zelenje in vsi znaki bujnega življenja. Kolikšno nasprotje med dvema poloma otoka!

Samopostrežba situacijskega humorja

Kmalu smo se znašli v kampu in nato v kopališkem živžavu. Zadovoljno sem si dejal: »Saj to je vendar samopostrežba situacijskega humorja«! S sinovoma sem se previdno spustil v prijetno hladno vodo in ta je bila prvi pomembnejši spodbujevalec smeha, humorja. Vsi trije smo se nehote znašli v vlogi smešnih pingvinov, ki previdno prečkajo kamenje na kopnem in nato nerodno držijo ravnotežje na spolzkih skalah pod vodo. Stopnjevanje humornega vzdušja je dodajala hladna voda, ki nas je s svojimi valovi igrivo obdelovala. Od tu naprej sem bil neprestano na preži in plaža mi je dajala obilo smešnih prizorov. Najbolj smo se zabavali, ko je obilnejši možakar prvič »osvajal« surf. Morski valovi so se z njim resnično nesramno poigrali. V hipu, ko je priplezal na spolzko desko in ujel ravnotežje, je prav nerodno štrbunknil nazaj v morje. Te komične akrobacije so se ponavljale in mi, gledalci, zakopani trdno v pesku, smo se veselo zabavali. Ker imamo pač vsi

Stane Jagodič
HUMOR IN SATIRA
OD ALTAMIRE DO
DADAIZMA

večje ali manjše skrbi z zemeljsko privlačnostjo, nas podobne tuje težave z ravnotežjem toliko bolj razveselijo. Ko je »upehani« športnik omagal, je bilo poskrbljeno že za novo zabavo. Pod tušem tik nad obalo so nudili humor hladni curki iz »sladkega« vodovoda. Kadar se je tuširal posameznik, je bil njegov izraz obraza popolnoma resen, da ne rečem smrtno preplašen in njegovo telo neverjetno živahno, poskočno. Naše veselo uživanje se je stopnjevalo, ko sta pod tušem »nastopala« dva znanca. Drug drugega sta spodbujala in z bučnim smehom obvladala ledene curke. Naše podoživljanje muk, naše sočustvovanje je bilo obarvano z veselimi smehom. Med plavanjem pa sem doživel tudi smešno situacijo, kajti pred mano sta se na gladini vode naenkrat pojavili dve glavi. Ena bela kot sneg in druga črna kot pasta za čevlje. Ko sta se buči približali, sem šele doumel, da z gospodarjem plava ogromen črn pes. Pasje oči so gledale premočrtno in so se zaradi vodnih refleksov iskrivo svetlikale. Za vsak primer sem naredil manjši ovinek, kajti nič ne veš, kaj lahko piči mrcino v slani vodi. Glavi sta bili smešni tudi od zadaj, vendar do viška humorja je prišlo takrat, ko se je orjaški, izrazito kosmat štirinožec skobacal iz vode. Bil je dosti bolj stabilen od dvonožcev. Monumentalno se je ozrl okrog sebe in mokre črne dlake so mu visele do tal. Začutil je vroče sonce in se po pasje sunkovito stresel. Ko je ugotovil, da je njegova dlaka še vedno pretežka, je stres ponovil in hladne kapljice so bliskovito padale daleč naokrog. Ohlajeni pes se ni zmenil za negotovanje golih vročih lepotic, niti za buren smeh okrog sebe. Počasi in samozavestno jo je mahnil z gospodarjem v bližnji borov gozdiček.

Stane JAGODIČ: Brez besed –
brez lajanja, 1973, fotomontaža,
21 x 29,5 cm

KULTURA
Rast 1–2/1992

Profil gospodarja in psa

Ob tem prizoru sem ponovno ugotovil, da mnogo humorja nudi odnos med človekom in živaljo. Zato se človek večkrat humorno transformira v žival in žival v človeka, zaradi tega pogosto delamo telesne, karakterne in izrazne primerjave med gospodarjem in zvestim prijateljem psom. Natančnejši opazovalci lahko odkrijejo neverjetne podobnosti v fizionomiji, profilu glave, hoji, pogledu, celo glasu. Tudi negativnosti določenih živalskih bitij pogosto šaljivo in zajedljivo pripišemo okornim ali neolikanim, pokvarjenim, domišljavim... ljudem. V mojem ožjem geografskem prostoru so najpogosteje izrečene naslednje besede: opica, pav, petelin, krava, osel, svinja, slon, žirafa, polž, žaba, uš, muha itd. V humornih, šaljivih, satiričnih trenutkih pride do izraza tudi simbolična predmetov, rastlin ali celo pojmov iz makro in mikrokozmosa. Torej tudi v preteklosti in sodobni likovni satiri je zelo prisotna šokantna, simbolična metamorfoza v odnosu človeka z vsemogočimi podobami bivanjskega prostora. V različnih mitologijah so imele različne živali vsemogoče pozitivne ali negativne lastnosti, pomen.

V samem kampu, med šotori, avtomobilskimi prikolicami, v samopostrežni trgovini, umivalnici, na plesu, ob ogledalu, negovanju avtomobila, ob ražnju, pri nespretnem oponašanju tujega jezika se je humorističen »film« nadaljeval, kar precej Chaplinov, Tatijev, Stanlyjev in Olijev, Švejkov, Don Kihotov, Harlekinov, Eulenspieglov, Nebelspalterjev,... Zelo pogosto je bilo čutiti hudomušen posmeh golim figuram, ki so se ponašale z odvečnimi kilogrami in močno elastično kožo. Tudi izrazito bela koža je delovala humorno predvsem tistim, ki so nastavljali soncu svoje že močno zagorele trebuščke. Humor na dinamični nekaterih značilnih figur pri hoji je lahko zelo zapeljiva, kakor tudi današnja pestra modna oblačila. Če so bili nekoč zelo pisano živobarvno in ohlapno oblečeni dvorski klovnovi, se v podobnih oblačilih zelo pogosto znajde sodoben urbanizirani človek. Vsem tistim, ki še dajo nekaj na harmonijo, estetiko, eleganco in ločevanje moškega in ženskega spola, pomenijo te modne skrajnosti včasih posmeh in cirkuško zabavo.

Stane JAGODIČ: Brigaj se zase!
1967, tuš, 21 x 15 cm

Motiv za angažirano sliko

Humorno, smešno razpoloženje pa se lahko tudi v hipu prekine. Zelo živo mi je v spominu prizor s plaže, ki me je resnično presunil. Ko sem dobro razpoložen dvignil glavo iz toplega peska, sem v bližini zagledal nenavadno tanko, belo roko. Za hip sem pomislil, da gre za optično prevaro, vendar ne, pred sabo sem imel krut motiv s hromo, negibno človeško figuro. Deklica v starosti okrog petnajst let je v skrajno deformirani obliki ležala na napetem platnu. Njena hrbtenica je bila spirala-sto zavita, tako da se je lahko z glavo naslanjala na lasten hrbet. Telo je bilo skoraj brez mišic. Sama kost in koža in na dolgih nohtih prstov celo srebrno ličilo. Vsa okolica je bila v nelagodnem psihičnem položaju, le njeni starši, bratje in sestre so se obnašali normalno ter morje doživljali humorno in nasmejano. Ko je dekličina mati prinesla kruto zgnetenno telo do vode, se je natančneje odkril dekliški obraz, ves blede in shujšan, vendar razumen in lep potez. Zazdelo se mi je, da me njene velike oči roteče gledajo. V materinem naročju je bila skoraj negibna, le živahni valovi so se poigrali z njenimi tankimi okončinami. Sprva je iz njenih ust prihajal preplašen glas, ki pa se je počasi spremenil v normalen smeh

Stane Jagodič
HUMOR IN SATIRA
OD ALTAMIRE DO
DADAIZMA

ugodja. Ta smeh je v meni porušil občutek tesnobe in začel sem se sočutno, olajšano nasmihati. V tem trenutku sem se spomnil misli francoskega družbenega kritika Chamforta: »Silim se, da bi se vsemu smejal, ker se bojim, da bi se mi bilo treba jokati.« Zatem sem se spomnil na dramatično slikarstvo angleškega umetnika F. Bacona, pomislil sem na groteskno fotomontažo, karikaturu, na krutost narave, ki se neusmiljeno poigrava z ljudmi.

Stane JAGODIČ: Quo vadis homo?,
1972, tuš

Smeh – čustveno-duhovna razbremenitev

V šotoru, pod mediteranskimi krošnjami sem se kot tolikokrat doslej ponovno vprašal: »Zakaj humor, satira? Zakaj smeh?«

Vzroki smeha so različni, so znamenje veselja, ugodja, sreče, ljubezni, vljudnosti... Pogosto gre za čustveno—duhovno razbremenitev, odvečna energija, ki se naseli v našem organizmu pod vplivom čustev — duha se mora nekje sprostiti. Enega od zelo pomembnih »ventilov« pa predstavlja tudi smeh. Lahko uporabimo znanstvene termine iz psihologije za označitev najrazličnejših primerjav smeha: koleričen, sangviničen, melanholičen, flegmatičen smeh. To pa še ne pomeni, da kolerik izraža samo koleričen in sangvinik samo sangviničen nasmeh. Ker se v posamezniku ta čustvena stanja različno mešajo, se meša tudi način smeha in humorja. Tudi kolerik, ki se pretežno obnaša kolerično, zadržto, je sposoben v ugodnem trenutku veselega, prijaznega smeha. Poznamo veliko nians smeha, ki pa jih lahko strnemo v dva nasprotujoča si pola: pozitiven, dobronameren smeh kot posledica sreče, ugodja, spodbude, in negativni smeh kot smeh prezira, cinizma, maščevalnosti, vzvišenosti,

Stane JAGODIČ: Varuh svobode,
1985, fotomontaža, 29,5 x 42 cm

KULTURA
Rast 1-2/1992

oholosti. Ta drugi pol lahko lepo označimo z mislijo angleškega dramatika R. B. Sheridan: »Duhovitost, ki je mešana s hudobijo, ni nič vredna.«

Obstaja smeh iz srca, smejoče oči, smejoč obraz, intenziven smeh spremlja mimika obraza, glasovi, smejimo se do solz, celo do močenja spodnjih hlačk. Nasprotje iskrenemu smehu je hinavski smeh, bolj plod razuma, taktike, preračunljivosti.

Pravilo pustolovca Casanove se glasi: »Če hočete ljudi spraviti v smeh, morate ohraniti resen obraz.« In vsi klovni sveta so resnično resni in žalostnega izraza, tudi satirični obrazi karikature so večinoma resni. Zanimivo je tudi to, da resne situacije in tako imenovani »prepovedani« prostori, javne dvorane, učilnice, cerkve, naravnost izvablajo smeh.

Nepozabno imam v spominu nenavadne trenutke iz študentskih časov. S kolegico slikarko sva iz boemskih nagibov obiskala mrliške vežice na mestnem pokopališču. Radovedno, vendar zadržano sva vstopila tudi v kapelico, v kateri je ležal osamljen pokojnik, njegovi sorodniki so ostali pred vrati, izven prostora. Ko sva dokaj napeto zrla v mrtev obraz mlajšega človeka, mi je kolegica v trenutku prišepnila na uho: »Saj ta je vendar živ.« Osupljive besede so dolgo zadrževano napetost tišine porušile in nama izzvale neustavljiv glasen smeh. Nikakršna razumska koncentracija ni pomagala in z robci sva si zatiskala usta, ko sva prodirala skozi skupino črnih neznanih pogrebcev. Na planem in v samoti sva se glasno izsmejala.

Od tu sva jo s kolesom mahnila v center mesta v najživahnejšo kavarno. Tam sva se srečala z absurdom, kajti vsi živahni gostje so se nama zdeli mrtvi, kar naju je prignalo do ponovnega neustavljivega smeha. Natakarkar s črnim metuljčkom se je čudil nenavadnemu obnašanju dveh gostov, hitro pa se je prostovoljno pridružil najinemu smehu. Najbrž se ne bi veselo smejal, če bi vedel, da je bil v vlogi mrtvega natakarkarja.

Smeh in jok sta si zelo blizu, solze smeha in joka se pomešajo v tragikomediji. Zelo sladko se je smejati v dvoje, v troje, zelo zabaven je kolektivni smeh. Ustvarjalec in odjemalec smeha je lahko vsakdo, vendar duhovitost pozna več kvalitativnih vrednosti. Med nami so tudi poklicni humoristi, satiriki, gledališki – kabaretni zabavljači, cirkuški klovni, pantomimiki itd. Njim moramo plačati, da nas nasmejijo. Vendar med ljudmi je veliko humorja in ta je zastonj, treba je samo gledati, prisluhniti, doživeti.

Vloga satire, angažirane umetnosti, svoboda ustvarjanja

Pri satiričnem izpovedovanju gre za duhovito angažirano ozaveščanje, opozarjanje v smeri humanizma. Satirična ideja vsebuje posmeh in prezir do negativnih strasti človeškega bitja. Ob duhoviti satiri se redko smejimo, kvečjemu nasmihamo. Plitkost razuma in duše ne more dajati, niti sprejemati globokoumnost satiričnih idej. D. Yzar Freissinet se je zvito izrazil: »Od duhovitosti imamo le to, da nam je zelo dolgčas s tistimi, ki je nimajo.« Satirikova ideja na ironičen način poziva posameznika in širšo družbo, se angažirano bori proti primitivizmu, enoumju, birokraciji, militarizmu, totalitarizmu, diktatorstvu, ekološkemu in urbanističnemu barbarstvu, alienaciji itd. Družbenopolitična satira se lahko svobodno, legalno razvija v demokratičnih, svobodnih družbah.

Stane Jagodič
HUMOR IN SATIRA
OD ALTAMIRE DO
DADAIZMA

Stane JAGODIČ: Varuh TV ekranov,
1985, fotomontaža, 29,5 x 42 cm

Stane JAGODIČ: Sovinizem, 1972,
tuš, 20,4 x 41,7 cm

KULTURA
Rast 1-2/1992

režimi s cenzuro zavirajo napredno satirično idejnost in jim je bližnji plitek situacijski humor. Jerzy Lec to stanje odlično označi: »Kjer je smeh prepovedan, se navadno ne sme niti jokati.« Zanimivo pa je, da se je v Vzhodni Evropi, kjer so vladali socialistični totalitarni režimi, podtalno razvijala domiselna, duhovita likovna satira (karikatura). Za primer vzemimo satirično-humorno obarvan poljski plakat, v katerem se satira pojavlja legalno, nadalje kvalitetne karikaturiste v Češkoslovaški, Bolgariji, Romuniji, Sovjetski zvezi, Vzhodni Nemčiji, Madžarski. Karikatura v teh deželah mnogokrat prekaša idejnost zahodnih dežel. Seveda pri tem ne smemo sklepati po kvaliteti uradnega humorja. Moskovski uradni humoristični časopis Krokodil in nekateri drugi iz prej omenjenih dežel niso oziroma niso bili pravi pokazatelji resničnega stanja likovne satire, ker so obdelovali zgolj banalen, obrabljen, situacijski humor. Najboljše ideje so pronicale na mednarodne razstave in včasih, pravzaprav redko tudi v zahodne humoristične revije, časopise. Kot je bilo že omenjeno, imajo evropske vzhodne dežele bogato kulturno tradicijo in ogromne duhovne potencialne, katere pa so zadnja desetletja dušili. Gorbačovova perestrojka pomeni duhovni preporod in možnost za razcvet svobodnega ustvarjanja v tem delu sveta. Ko že omenjamo Vzhodno Evropo, je potrebno omeniti, da se tudi nekatere dežele Bližnjega in Daljnega vzhoda ponašajo z moderno rafinirano satirično risbo in z zelo duhovito humorno kombinatoriko v grafičnem designu. Najbolj izstopajo Turčija, Južna Koreja, Japonska, tudi Avstralija. Pomembne premike k svobodnejšemu izražanju je zaznati tudi v južnoameriških deželah.

Čutiti je, da se Vzhod in Jug prebujata, kajti doslej sta bila pretežno v podrejeni vlogi v odnosu z razvitim Severom in Zahodom. Ni daleč čas, ko bo prišlo do ravnotežja, do enakopravnega partnerstva. Npr.: gospodarsko najbolj razvite dežele Bližnjega in Daljnega vzhoda: Japonska, Južna Koreja, Avstralija, Izrael, Turčija nič več ne zaostajajo za sodobno kulturno civilizacijo Zahoda in Severa. Na določenih področjih jo celo prehitevajo.

Strah pred satirično, angažirano umetnostjo

V nekdanjem socialističnem bloku je imela Jugoslavija od leta 1948 poseben političen status, kar se je tudi odražalo na področju umetniškega ustvarjanja. Največja svoboda je obstajala na področju likovnega izražanja in s tem je imelo tudi satirično-humoristično delovanje več izpovednih možnosti. Ker sem petnajst let vodil mednarodno skupino Junij (1970–1985), imam vsaj iz tega obdobja lastne izkušnje glede svobode izražanja na domačih tleh in izven naših meja. Iz nekaterih vzhodnih, socialističnih dežel sem od sodelujočih umetnikov pogosto sprejemal sporočila, v katerih so mi izražali željo, da bi zelo radi osebno obiskali naše razstave, vendar jim je bila svoboda gibanja omejena. Zavidali so nam našo svobodo umetniškega izražanja in svobodno kroženje umetniških del. Celotna abstraktna dela in fotografije z estetskimi (ne pornografskimi) golimi figurami so večkrat prihajala v Jugoslavijo po ilegalni poti mimo »omejenih« cenzorjev, uradnikov izza »železne zaves«.

Seveda tudi pri nas v Sloveniji ni šlo vedno čisto gladko, v petindvajsetih letih satiričnega delovanja sem tudi doživel tu in tam kakšno ignoriranje satiričnih razstav, celo odstranitev politično obarvane fotomon-

Stane Jagodič
HUMOR IN SATIRA
OD ALTAMIRE DO
DADAIZMA

Stane JAGODIČ: Prekipevanje, 1973, fotomontaža, 21 x 29,5 cm

taže iz javnega razstavišča, ki se je zgodila v moji odsotnosti s strani policije. Vendar na splošno je bila v jugoslovanskem prostoru svoboda izražanja neprimerno večja kot drugje na vzhodu. Pravzaprav kakšnih dramatičnih težav nisem imel, ker sem najpogosteje sodeloval z naprednimi, svobodomiselnimi uredniki in se izogibal tistih, ki so videli v vsakem nedolžnem simbolu sovražnika sistema in oblasti. Napredni slovenski uredniki, novinarji so bili dovzetni tudi za formalne, tehnične novosti. Večkrat so objavili ideje, ki bi tudi v zahodnih demokracijah težko prišle skozi uredniško sito. Spomnim se zanimivega dogodka z mednarodne razstave skupine Junij v Ljubljani pred mnogimi leti. Iz neke zahodne dežele, ki niti ni bila vezana na »umetniški incident«, sem prejel pol strani dolg članek, v katerem se je pisec »ukvarjal« z našo razstavo in predvsem s fotomontažo, ki je v galeriji in v katalogu v konceptualističnem duhu obravnavala nekega zahodnega politika. Članek je izražal ogorčenje in celo namigovanje na zaostritev odnosov med dvema veleposlaništvoma, jugoslovanskim in tistim, kateremu je pripadal avtor sporne fotomontaže.

Stane JAGODIČ: Dva ženska viskija!, 1985, fotomontaža, 21 x 29,5 cm

Stane JAGODIČ: Solidarnost, 1985, fotomontaža, 21 x 29,5 cm

Stane JAGODIČ: Predsednikove sanje, 1985, fotomontaža, 29,5 x 41 cm

Dobro znamenje konca 20. stoletja je tudi to, da imajo državni poglavarji in sodobni, napredni politiki na splošno smisel za humor in satiro. Ko sem jim lansko leto poslal svojo monografijo, v kateri ne manjka konkretne politične satire, ni bilo negativnih reakcij, za knjigo so se zahvalili in nekateri celo izrazili navdušenje. Zahvale so poslali: George Busch, Mihail S. Gorbačov, François Mitterrand, Helmut Kohl, Felipe Gonzales Marques, osebna sekretarka Margaret Thatcher, papež Janez Pavel II., princ Charles in princesa Diane.

Pojem karikatura, karikaturist

Pojem karikatura, karikaturist je širok in lahko zajema različne medije, ki izražajo humoristične, karikirane ideje, izpovedi. Če sem hotel precizno označiti svoje multimedialno satirično ustvarjanje, sem uporabil termin »likovna satira – humor«, ki lahko zajema vse tehnične likovne medije od risbe preko fotomontaže do asemblaža. V ta sklop štejem tudi humorno-satiričen animirani film, lutke, video in računalniško grafiko.

Časopisna karikaturna ilustracija, ki je označena z nazivom karikatura, je najpogosteje izvedena v tehniki tuša, redkeje v obliki fotomontaže ali druge tehnike. Ta ima uporabno funkcijo, ker je vezana na dnevno aktualno problematiko in se pretežno izraža skozi situacijski humor. V zadnjem obdobju pa prihaja tudi pri tej zvrsti do zahtevnejših nadrealističnih in simbolističnih idej. Najsvobodnejša je tista likovna satira – humor, ki ni vezana na naročilo, dnevno politiko in tehnično omejene možnosti. Ta lahko koristi vse mogoče raziskovalne tehnike in popolnoma svobodna filozofsko-poetična razmišljanja.

Stane JAGODIČ: Izobrazba, 1975,
tuš, 41,7 x 29,4 cm

Ko se uporabljata termina »karikatura, karikaturist«, se standardno pomisli predvsem na risani, časopisni gage humor. Vendar karikirano upodabljanje človeške, živalske figure in ostalega vidnega sveta obstoja tudi v monumentalnih, »posvečenih« umetniških rešitvah slikarstva, kiparstva, grafike, risbe od kamene dobe do današnjih dni. Umetnostno-zgodovinska zakladnica likovne kulture na vseh koncih sveta vsebuje mnogo satirično-humorističnih prvin. Mnoga obdobja v daljni ali bližnji preteklosti ter sedanjosti kažejo v svoji figuralnosti – figurativnosti močna znamenja karikaturne stilizacije (deformacije), ki je plod premišljene transpozicije ali rezultat naivnega prvinskega izražanja. Da se je človek od nekdaj smejal in imel smisel za igrivost, šaljivost, grotesknost, nam kažejo mnogi primeri v historičnem umetnostnem loku zemeljske civilizacije.

Od statične Willendorfske Venere do halštatske »simbolne animacije«

Kot vse kulture po svetu je bila tudi evropska pogojena in zaznamovana z različnimi mitologijami, religijami in vladavinami. Religije, močno povezane z oblastjo, so v likovni umetnosti bolj ali manj dozirale svobodo ustvarjanja in s tem tudi igrivost, humor, satiro, angažirano sporočilnost.

Na samem začetku evropske civilizacije nastajajo likovna dela, ki vsebujejo prvinsko, elementarno, naivno formo in sporočilo. Prisotne so močno poudarjene deformirane oblike telesa in groteskni izrazi, kar z današnjega gledišča deluje humorno, karikaturno. Ker so bile te kiparske ali slikarske upodobitve narejene iz mitološke potrebe in v duhovne namene, v svojem času verjetno niso vzbujale humorja, vendar pa obstajajo tudi kipi takratnega človeka, ki izražajo nasmejan obraz, šaljive kretnje ali humorne medsebojne odnose, kar pomeni, da se je človek od pamtiveka veselil, zabaval in smejal. Podobe vse historične, vizualne kulture nam v različnih oblikah in čustvenih izrazih pokažejo pestre razpone od globoke žalosti, jeze, besa, preko igrivosti, veselja, dobrega razpoloženja do intenzivnega smeha.

Nekakšno prvinsko igrivost kažejo prazgodovinske stenske slikarije jamskega človeka, na katerih doživljamo vedre situacije med lovцем in živaljo. Willendorfska Venera (25.000 pr. n. š.), posvečena kultu rodovitnosti, današnjemu gledalcu vzbuja zaradi močno poudarjenih erotičnih detajlov in nenavadno stilizirane glave smešno, humorno odzivanje. Posebno pozornost zasluži tudi ženski idol »v obliki violine« iz kikkad-ske kulture (2600–2000 pr. n. š.) na egejskem področju. V svoji monumentalni, odsekani stilizaciji je pravi predhodnik sodobnega kiparstva in likovne satire.

Iz predela Alp izhajajo bronaste situle za vino in žarne obrede. Vrhunski primerek je situla iz Vač, Slovenija (7.–4. stol. pr. n. š.). S prefinjeno stiliziranim reliefom mitskih pripovedi, ki se v treh pasovih ovijajo okrog monumentalno oblikovane posode. Stilizacija figur ima precej stičiščnih točk s sodobno karikaturno risbo in če starodavno posodo vrtimo v rokah, imamo občutek, da gledamo animirani, risani film z igrivo, simbolično zgodbo davninskega halštatskega obdobja.

Od arhaičnega nasmeha do humornih vragolij satira Pana

Realistično grško klasično kiparstvo je ustvarjeno v duhu idealnih proporcev, idealne anatomije, idealne telesne površine, draperije in idealnega izraza; »zdrav duh v zdravem telesu«, zato v tej umetnosti zaman iščemo humoristične, smešne izraze ali karikaturne deformacije, vsekakor pa zdrav nasmeh na zdravem telesu. Vendar v zgodnjem grškem kiparstvu arhajskega obdobja (650–500 pr. n. š.) je znan tako imenovan arhajski nasmeh, navidezni nasmehček na togem obrazu, ki se v visoki klasiki sprosti in dobi ustrezno čustveno izraznost.

Grško vazno slikarstvo zgodnjega ali poznejšega obdobja se ponaša z epsko simboliko, vendar ima tudi igrivo motiviko s humorno zabavnimi odnosi. Tudi tukaj bi lahko potegnili precej vzporednic s sodobno satirično ilustracijo in designom.

Etruščani, predhodniki Rimljanov, (6. – 1. stol. pr. n. š.), se ponašajo z raznorodnim kiparstvom, ki pa vsebuje tudi mnogo igrivosti – humornih prvin. Etruščanske miniature pogosto predstavljajo igrive

Stane JAGODIČ: Mini Lisa, 1968,
fotomontaža

satire, med katerimi je najbolj znan Silen, vodja zbora satirov. Kip boga Apolona (terakota 510 pr. n. š.) ima presvetljen izraz, ki se koncentrira v izredno zagonetnem nasmehu.

Rimsko stensko slikarstvo je polno mitskih podob, alegoričnih motivov, fantazijskih simbolov z vzvišenimi, dramatičnimi in melanholičnimi izrazi. Gole gracije, ljubezenska razmerja, krilati Amorji dajejo živahnejše prizore, medtem ko se življenje na trgu, pašniku, lovu spremeni v že precej igrive, vesele trenutke. Tudi samostojni svet živali, tihožitij prikazuje hudomušne in razposajene trenutke.

Kot v slikarstvu se tudi v mozaikih pogosto pojavijo razni satiri, humorne ali tragične maske in podoba Pana, boga pastirjev, s kozjimi rogovi, nogami (povzet po grškem mitu), ki je med drugim tudi povzročitelj nenadnega, paničnega strahu. Rimski mozaik ima tudi humorno satirične prvine. V smislu takratne karikature in popotovalnih vtisov iz Afrike je narejen motiv z naslovom Pimejci v porečju Nila (150 n. š.). Mozaik na krožni, ornamentno zastavljeni kompoziciji predstavi življenje ob reki. Zelo dvoumen je detajl, ko popadljiv krokodil poželjivo opazuje erotičen prizor gole ženske in moškega na čolnu. Satirično-grotesken motiv predstavlja podoba Smrt in simbol časa (50 n. š.). Da je bil humor v teh davnih rimskih časih zelo prisoten, ponazarjata dva mozaika: Komedijska scena (180 pr. n. š.) in Priprava za satirično igro (100 pr. n. š.).

Križanemu ni do smeha

Zgodnje krščanstvo, krščanska umetnost Bizanca, romanike in gotike je glede smeha, humorja bolj zadržana, kajti Kristusovo trpljenje nalaga žalost in resnost umetniškega izraza. Adam in Eva sta bila zaradi svojega greha pregnana iz rajskega vrta, kaznovana z življenjskimi stiskami, trpljenjem in smrtjo. Na umetninah tega obdobja se Kristus prav redko nasmehne in tudi njegovi spremljevalci sledijo njegovemu zamišljenemu razpoloženju. K tej krščanski resnosti in mračnosti je veliko pripomogla inkvizicija, ki je zatirala svobodo misli, znanosti, uporništvu in uporabljala tudi mučenje, ječo in smrt na grmadi.

Značilno resnost in tragičnost izraža gotska religiozna umetnost, najbolj žalostni in kruti so prizori mučenja in križanja Kristusa. Srednjeveška pieta predstavlja vrhunec zemeljskega telesnega in duhovnega trpljenja. Toda čisto brez humorja, igrivosti, smeha tudi v tem obdobju ni šlo. Zelo je značilen nasmešek brezmadežne gotske Marije z otročičkom, krilatih angelov, vladarjev in tudi zahrbtni nasmehek Judeža, peklenščka. Sarkastičen izraz kažejo kamnite spake, ki bruhajo vodo, smeji se tudi kamnite maske na konzolah. Po humorni plati je zelo zanimiv in tudi redek Timpanon portala stolnice v Bambergu z upodobitvijo poslednje sodbe (1235–1240). Na levi strani boga so zveličani, veselega smeha, in na desni pogubljeni s smehom delirija, satana.

Poleg vzvišene, poduhovljene gotske arhitekture, elegantnega kiparstva pa je zelo specifično gotsko slikarstvo, ki je realizirano v obliki vitrojev, stenskega in tabelnega slikarstva in čudovitega knjižnega slikarstva, ki nadaljuje bogato tradicijo bizantinskih in romanskih miniaturn. Za gotsko obdobje so zelo značilni tako imenovani mrtvaški plesi.

Stane Jagodič
HUMOR IN SATIRA
OD ALTAMIRE DO
DADAIZMA

Npr.: Mrtvaški ples, freska iz pozne gotike (konec 15. stoletja), iz Hra-
stovelj v Sloveniji, ki skozi specifično estetsko in simbolno podobo opo-
zarja na neizprosno resnico, da smrt ne dela razlik, ne med bogatimi in
revnimi ne med mladimi in starimi.

Stane JAGODIČ: Ti, mi posodiš jur-
ja?

Okostnjaki se groteskno smejiijo, so pomešani med različne smrtnike, od berača do kralja, jih elegantno držijo za roke in jih vodijo proti odprtemu grobu. Zanimivo je, da resnobna, groteskno-naivna religiozna ikonografija v nekaterih primerih romanske in gotske umetnosti izzove današnjemu opazovalcu posmeh, posebej, če so motivi predstavljeni v naivni, robati stilizaciji, ko na primer mučitelji svetnika žagajo z mizar-
sko žago, ko padajo odsekane glave in se kotalijo po bregu, ko pokoj-
niki množično dvigajo pokrove svojih krst, ko se pogubljeni »cvrejo«
v plamenih hudičevega žrela, ko svetnik tehta duše in mu črni hudiček
poskuša nagajivo uravnnavati tehtnico; tudi Adam in Eva zaradi naivne
stilizacije in popolne anatomske deformacije večkrat učinkujeta smešno.
Zelo prisrčno humorni so motivi Kristusa na pohlevnem osličku ali
angeli s perutmi na hrbtu in prsih fantazijsko posutimi z budnimi očesi.
Veliko radovednosti in veselja povzročajo tudi zapleteni srednjeveški
mehanizmi ur, ki ob določenem času uprizorijo na lini zvonika ali
rotovža igrivo predstavo svetnikov, kraljev, klovnov in celo okostnja-
kov.

VEDNO SEM SE VRAČAL K SVOJI PRVI LJUBEZNI – K POKRAJINI

Pogovor Toneta Gošnika s slikarjem Izidorjem Moletom

Spomladi 1990 pri Moletovih doma na vrtu v Brezovici pri Ljubljani; žena Marija, slikar Izidor Molè in Tone Gošnik, spredaj vnuček Samo (fotografija: Mateja Molè)

– Po skoraj štirih desetletjih od vaše prve umetniške razstave leta 1953 v novomeški Križatiji, kjer ste se nam predstavili skupaj z Lamutom in Borčičem, ste nam lani na majski pregledni razstavi v Dolenjski galeriji in v jeseni še v brežiškem Posavskem muzeju spet spregovorili. Nad 80 vaših olj, risb, grafik, akvarelov in fresk nam je s presenetljivo govornico barv, črt, spopadov teme s svetlobo, z igrivimi kontrasti tolikim ljudem ljubih in znanih motivov, s svojevrstno poezijo zdaj že skoraj v meglice zastrtih lepot podgorjanske deželice v hipu znova pripeljalo »mladega Moleta«, mnogim mlajšim ljudem pa ga hkrati tudi prvič predstavilo. – Kako je pri srcu umetniku, ko se na taki razstavi po dolgih letih sreča s tolikšnim številom svojih »duhovnih otrok«?

»Bil sem nadvse prijetno presenečen. Slike so bile veliko lepše kot ob nastanku. Res so jih lastniki skrbno negovali, glavni vzrok pa je v tehnologiji. Zamislimo si, da je slika živ organizem. Ko jo umetnik rodi, je kot kričav in malo krmežljiv novorojenček. Če je zdrav, bo po desetletjih odrasel in pokazal vso svojo življenjsko moč. Če grešimo v pripravi platna in barv, bo slika kmalu po rojstvu propadla. Jaz sem imel veliko srečo. Pristno, grobo domače platno sem si kupoval od Belokranjic na novomeškem trgu, pravilno grundirati to platno in pripravljati barve pa me je naučil prof. Radoje Hudoklin.

Le če pojmujeemo sliko kot živ organizem, si lahko razložimo večno nesoglasje med slikarji in kritiki. Slednji dobro sliko ob nastanku raztrgajo, kasneje pa se izkaže, da so se motili. Slikarji pa kot mučeniki tarnajo, da jih nihče ne razume. Vendar je Manetova Olimpija ob nastanku v resnici preveč dišala po sveži barvi, Van Goghove pokrajine so bile res zelo kričeče v barvi, za našega Lamuta pa so trdili, da je barvni sadist. Zadnje čase se zato kritiki omejujejo na stilne novotarije ali pa za vsak primer hvalijo vse poprek.

Idealno bi bilo, če bi vsak slikar imel svojega »Thea«, kateri bi s posebnim čutom odkrival kvaliteto, ki bo prišla do veljave šele čez desetletja. Jaz sem imel Janka Jarca in Boga Komelja. Odkupila sta moje najboljše slike, a to vidim šele danes.«

– *Kaj vas je sploh pritegnilo v študij slikarstva?*

»Prijavil sem se na sprejemni izpit pri na novo ustanovljeni akademiji v Ljubljani in bil sprejet. Sicer me je slikarstvo nadvse veselilo. Že kot otroku mi je uspel kak portret, vendar temu nisem posvečal posebne pozornosti.«

– *Kakšen je bil položaj ob vašem prihodu v Novo mesto?*

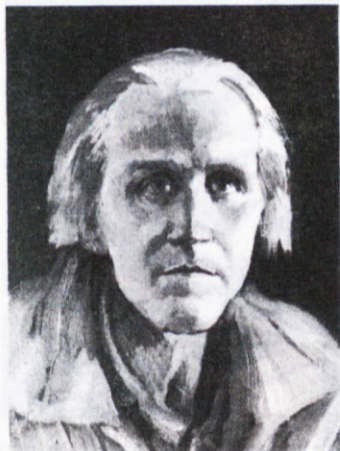
»Bili smo trije slikarji, veliki prijatelji, a močno različni. Borčič je bil filozof. Svoje dojemanje okolice je močno predelano izoblikoval šele po daljšem času. Meni ta način ni ustrezal. Manjkalo mu je neposrednosti in temperamenta. Zato pa sem bil močno odvisen od navdiha in jasne predstave o motivu. Brez navdiha sem stal nemočen pred praznim platnom in včasih dneve in dneve iskal ustrezno vzdušje. Lamut je ogromno in mrzlično delal. Do navdiha je prihajal med slikanjem, in če kdaj navdiha ni bilo, se je še bolj zagrizel v delo. Mene pa je neuspeh potlačil tako močno, da včasih cele tedne nisem prijel za čopič.«

– *Kakšne smeri so takrat prevladovale v slovenskem slikarstvu?*

»Uradno je bil zapovedan socrealizem. Pri tem stilu si nasprotujeta oblika in vsebina. Z realističnim načinom naj bi slikali laž, torej je lažniv v svojem bistvu, zato ne more biti umetnost. Zase vem, da nisem zagrešil nobenega tovrstnega greha. Moj poetični realizem nima s tem nobene zveze, vendar pa so naši najbolj napredni kulturniki vse realizme metali v isti koš, samo da bi čimprej ujeli korak z Evropo. Tako se je razpaslo epigonstvo. Danes bi ista Evropa rada videla kaj izvirno slovenskega, pa čeprav ne bi bilo vedno vrhunske kvalitete. Moje intimne slike bi se v reprezentativnih prostorih Moderne galerije slabo počutile, vendar ne moremo vsi slikati za galerijo, saj je ta že zdavnaj prepolna. Zato bi bilo bolj prav, da bi nas spodbujali v našem načinu izražanja, namesto da so nas silili v modernizme. Moj dobri prijatelj, likovni kritik, je privatno iskreno občudoval moje slike, javno pa si jih v Ljubljani ni upal zagovarjati.

– *Likovni kritik Milček Komelj je dejal, da »v vaših slikah še vedno drhti barvni dih trenutka; razviden je iz utripa potez, hkrati pa slike dihajo neko davno spokojnost, notranjo resničnost, identiteto, ki ostaja trajna tudi v menjavi letnih časov.« Ali je bilo Novo mesto za vas res izjemen izziv, da ste mu namenili toliko podob, ki predstavljajo višek v vašem takratnem delu?*

»V novomeško in okoliško pokrajino sem se zaljubil na prvi pogled. Že moj profesor Mihelič je poudarjal, da je pri slikanju pokrajine pomembno vzdušje. To vzdušje bom imenoval kar dušo. Pokrajina ob Krki jo kaže na vsakem koraku; nekateri jo imenujejo tudi genius loci, dobri duh kraja, ki temeljito prekvaši vse živo okrog sebe. Zato ni slučaj, da tudi prišleki postanejo po nekaj letih pristni Novomeščani z dobrimi in slabimi lastnostmi.«

Izidor MOLČ: Avtoportret, olje na platnu, 1986

VEDNO SEM SE VRAČAL
K SVOJI LJUBEZNI – K
POKRAJINI

Izidor MOLÈ: Novo mesto in snegu (detajl), olje na platno, 1954

Izidor MOLÈ: Danes meni – jutri tebi (stara pravda), lesorez, 1957

– Zakaj ste potem Novo mesto in službo na učiteljsku že po treh šolskih letih zapustili?

»Za moj napredek v slikarstvu je bilo gotovo škoda, da sem se že 1954 poslovil. Nisem se mogel ustaliti, ker ni bilo na razpolago družinskega stanovanja, pa tudi na šoli sem se vse slabše počutil zaradi svinčenih časov. Ne v razredu – dekleta so bila pridna, še preveč, bila so zamorjena – pač pa v zbornici. Iz moje domače vasi je prišla ovadba, da sem v cerkvi orglal in da me je zato treba vreči iz službe. Ravnateljica Muserjeva pa se je potegnila zame: »Kje pa naj drugega iščem, ko pa naši preverjeni kadri ne marajo iti iz Ljubljane v provinco?«

Drugi vzrok, da se nisem mogel ustaliti v Novem mestu, je bilo pomanjkanje ateljejev. Saj ga še Lamut ni imel. Po sili razmer si je pregradil kuhinjo, pregrado je imenoval 38. vzporednik (bilo je v času korejske vojne). Pogosto se je znašel kak kos kuhinjskega pribora na njegovi, južni strani, kaka njegova tuba z barvo pa na severni, med solato.

Iskal sem priložnost, da bi prišel bližje domu, v Ljubljano. Pritegnil me je oglas, s katerim je Zavod za spomeniško varstvo iskal akademskega slikarja, ki pa nima pojma o restavratorstvu. Kot nalašč zame. Prijavil sem se in bil sprejet.«

– Ali ste bili za nezvestobo Novemu mestu kdaj »kaznovani«?

»Seveda sem bil. Mislim sem, da se bosta obe dejavnosti, slikarstvo in restavratorstvo, lepo ujemale, a sem se zmotil. Birokrati so neusmiljeno zahtevali poln delovni čas, takrat še brez prostih sobot, zato je za slikanje preprosto zmanjkalo časa. Dobesedno ukrasti sem si moral kako urico. Tako je od 1954 do 1957 v mojem delu nastala praznina. Sicer sem v tem času končal restavratorsko specialko, a mojemu slikarstvu to ni koristilo. V hudi depresiji sem se skregal z vodstvom in odšel med svobodne umetnike. V začetku sem skupaj z družino tolkel črno revščino, počasi pa sem si opomogel.

Podobno se je dogajalo tudi drugim restavratorjem. Tedanja oblast je to delo, milo rečeno, le trpela. Zato boste v vseh teh letih med nagradenci za kulturne dosežke zaman iskali ime kakega restavratorja. Delavnica je zapadala v vse hujše krize. Premotili so me, da sem 1964 prevzel vodstvo v upanju, da si bo opomogla. Kot vodstveni delavec se nisem posebno izkazal. Namesto da bi priganjal in kritiziral podrejene, sem najtežja in najbolj delikatna dela rajši sam opravljal. Kljub izgovorjeni prosti soboti mi za lastno delo spet ni ostajalo časa. Spet se mi je stožilo po svobodi in 1967 sem se vrnil v svobodni poklic, tokrat za stalno.«

– Torej se slikarstvu kot osnovnemu poklicu nikakor niste hoteli odpovedati. Kaj vas je poleg pokrajine še privlačevalo?

»Portret. Za dober portret je prav tako potrebno prodreti v dušo, vendar nekateri za vse na svetu nočejo sneti maske. Dobesedno. K meni je prišla dama, da bi jo naslikal. »Ja, kaj naj jaz, revež, storim, ko ste se že sami dovolj preslikali. Otrite si obraz s platnom, pa boste imeli svojo »sindono«.

– Stilu ne posvečate večje pozornosti. Menite, da se osebna nota izoblikuje podzavestno, ob delu? Za vašo je značilna ekonomičnost v obliki in barvi. Ali to vpliva tudi na izbiro tehnike?

»Da. To mi pride prav v freski, ki ima omejeno barvno lestvico, pri

akvarelu, kjer je treba slikati s čimmanj potezami, najbolj pa pri lesorezu, kjer se moraš izražati samo s črninami in belinami.«

– *Kako vpliva človekov značaj na njegovo umetniško doživljanje in ustvarjanje?*

»Poleg značaja so za način dela odločilni vplivi okolja in izobrazbe, zlasti v času odraščanja. Kot pubertetnik sem redno obiskoval Kosov salon v nebotičniku in Obersnelovo galerijo na Gosposveti v Ljubljani. Poleg impresionistov sem občudoval Pavlovca, skrajno poenostavljeno Miheličevo risbo, deloma nepokrita Klemenčičeva platna, pa »zelenega« Sajovica. Zanimivo, da mi nekatera Jakopičeva platna niso preveč ugajala. Kasneje se je izkazalo, da je šlo za Inkiostrijeve ponaredke.«

– *Je na vaše slikarstvo vplivalo tudi delo v restavratorstvu?*

»Ta čas ni bil izgubljen. Pri odkrivanju in restavriranju srednjeveških fresk sem se navzel njihovega lepotnega ideala, barvne skale in posebnega čara drobnih poškodb, ki so kot svojevrstna patina poudarjale njihov estetski potencial. Za Narodno galerijo sem veliko kopiral. Kot ostali sem delal s kazeinsko tempero na platno. V podrobnostih smo skušali čimbolj verno posneti original, vendar kopija ni dosegla značaja freske. Bila je še vedno tempera. Hladno cinkovo belilo v temperi daje bistveno hladnejše tone v mešanicah z drugimi pigmenti kot toplo apneno belilo v freski.«

– *Menda ste se kar precej ukvarjali s stenskim slikarstvom.*

»To je bil moj kruh. Restavriral ali poslikal sem preko 40 sakralnih objektov: Koroška Bela, Semič, Dolenja vas, Novi Bečej, Djakovo... Pri sv. Primožu nad Kamnikom sem ugotovil vzrok črnenja fresk in ga tudi odpravil. V Iški vasi sem freske odkril in restavriral, prav tako (s pomočnikom) na Mirni, kjer so zdaj lepo vidne morda najlepše in najbolj ohranjene srednjeveške freske pri nas. V Zdenski vasi sem 1962 po Steletovih predvojnih fotografijah obnovil in rekonstruiral edinstvene freske Štefana Šubica, in to v cerkvi, ki je bila že od vojne sem odkrita in napol v ruševinah. Pri restavriranju fresk sem uporabljal izvirne materiale. Apno, pesek, voda in naravni pigmenti se ob pravilni uporabi tudi po končanem delu vedno bolj stapljajo z izvirkom.

Tako sem tudi prišel na misel, da bi poskusil kopirati v pravi fresko tehniko na prenosljive nosilce, na lehnjakove plošče. Zlasti me je pritegnil motiv Marije. Preko 40 sem jih skopiral širom po Sloveniji, vsaka je bila drugačna, čeprav so stari slikarji dostikrat delali po enakih predlogah. Vsak je pridal toliko osebne note, da jih danes štejemo za prave originale.

Tudi moje kopije štejejo med avtorska dela. Fresko je treba slikati hitro, dokler je omet še svež, zato ni časa za podrobnosti, zato pa sem dosegel značaj freske in žive, tople barve originala. To kopiranje je bilo neke vrste slikanja po modelu. Škoda, da nimam od teh Marij nobene več. Z velikim uspehom sem jih razstavljal v Koprju, Trstu, Novi Gorici in drugod in jih razprodal.«

– *Kot svobodni umetnik ste poslikali veliko cerkvenih sten in obovkov. Težko si predstavljam slikarja liričnih pokrajin kot slikarja monumentalnih kompozicij.*

VEDNO SEM SE VRAČAL
K SVOJI LJUBEZNI – K
POKRAJINI

»Tudi meni je bilo včasih težko. Toda oboje je slikarstvo. Bil sem eden redkih slovenskih slikarjev, ki je od tega poklica tudi živel. Kadar mi je bilo najteže, sem se vračal k svoji prvi ljubezni, k pokrajini. Veliko sem slikal zimo, ne le ker me je pritegovala s skopimi barvami, ampak ker sem imel pozimi več časa.

Izidor MOLĚ: Kandija ob Krki, olje
na platno, 1953

Stensko slikarstvo ima v glavnem dekorativni značaj. S slikanjem lastnih kompozicij na lehnjakove plošče sem skušal razširiti izrazne možnosti fresko tehnike. Z njimi sem se skušal predstaviti javnosti na večji samostojni razstavi, a mi je prometna nesreča 1975 prekrizala načrte. Tudi večjim oljnatim slikam sem se moral odpovedati, zato sem se poskusil v akvarelu. Tovarna zdravil Krka je organizirala slikarske akvarelne kolonije. Sodeloval sem, dokler so mi moči dopuščale. Zadnje čase se ne ganem več od doma. Otroci iz sosesčine in sorodstva mi prihajajo pozirat za portret in tako dajejo smisel mojemu bivanju. Tudi kak lesorez še izrezljam, kadar se mi roka preveč ne trese.«

– *Vrniva se še k vašemu restavratorskemu delu. Menda ste o tem tudi pisali.*

»O tem sem pisal precej v Varstvu spomenikov. Poročilo o restavriranju slike sv. Magdalene Palme Mlajšega, katero sem obnavljal med študijem v Rimu, se bere mestoma kot detektivka. V tem zborniku sem v nadaljevanjih objavil tudi daljši traktat o freski.«

– *Kje je danes slovensko strokovno restavratorstvo, česa nam v tej prepomembni dejavnosti najbolj manjka?*

»Slovensko restavratorstvo je že večkrat dokazalo najvišjo strokovnost, vendar zapada v težke krize. Dober restavrator se izpopolnjuje vse življenje, a le, če je obenem tudi aktiven kot slikar (kipar). Ker dosedanji sistem tega ni omogočal, premnogi zapuščajo ta poklic, še preden se dobro izpopolnijo. Kdor pa se namerava slikarstvu odpovedati, je v stalni nevarnosti, da postane ozek, amuzičen tehnolog. Ni posebno

težko sliko ali kip restavrirati, najtežje se je pravilno odločiti. Komu bi dali prav v temle primeru? Dva restavratorja dobita v restavriranje Miloško Venero. Prvi bo poiskal najboljšega kiparja na svetu, da bi ji izklesal in dostavil manjkajoči roki, drugi pa bo dejal: noben kipar na svetu ne bi znal napraviti lepših rok od tistih, ki jih nima.

Skrajni čas je, da bi v našo spomeniško dejavnost vpeljali več reda. Dosedanji oblasti je nered ustrezal, ker se je tako lažje kradlo. Ali veste, da še vedno nimamo umetnostne topografije za celotno Slovenijo? Za primerjavo: Italijani so takoj po prvi vojni, ko so zasedli Istro in Slovensko primorje, napravili kar dva popisa. Prav na podlagi teh seznamov sedaj zahtevamo vrnitev umetnin, ki so bile po drugi vojni odnesene v Italijo. Pri nas pa niti stvari v zvezi z zbirnim centrom še niso razčiščene! Znana stvar je, da so si nekateri vodilni uslužbenci prilastili mnoge umetnine, katere so bile odpisane kot pisarniška oprema. Nepoučeni javnosti pa tu in tam vržejo malo peska v oči.«

– *Mar bi lahko vašemu udejstvovanju v restavratorstvu pripisali obžalovanje, da v minulih desetletjih niste ustvarili še več zares intimnih del?*

»Da. Izkazalo se je, da čas ne more priti do živega mojim liričnim pokrajinam v olju, skupaj z restavriranjem pa sem naslikal tudi precej fresk na zunanjščinah, te pa na izpostavljenih mestih že zdaj propadajo. Že Stele me je opozoril, da srednjeveške freske na zunanjščinah v zadnjih desetletjih bolj propadajo kot prej v stoletjih, a mu nisem verjel. Mislim sem, da zaradi starosti le slabše vidi. Zdaj sam občutim, da je imel prav. Z SO₂ zastrupljena črna vlaga razjeda ne samo apnene omete, temveč celo marmor.«

– *Vaše grafike, zlasti lesorezi Kapitlja, Pugljeve ulice, Glavnega trga in drugih novomeških motivov so tudi po zaslugi sitotiska zlasti po lanskem razstavi našle pot v prenekateri dom. Marsikje je grafika zamenjala oljno sliko in krasi ljubitelju umetnosti njegove stene, predvsem seveda zaradi cene in lažje dosegljivosti. Zbiranje grafik pa postaja za marsikoga vendarle nedosegljiv cilj, saj je grafični list na Slovenskem močno precenjen. Se vam ne zdi, da posamezni ustvarjalci tako stanje krepko izkoriščajo?*

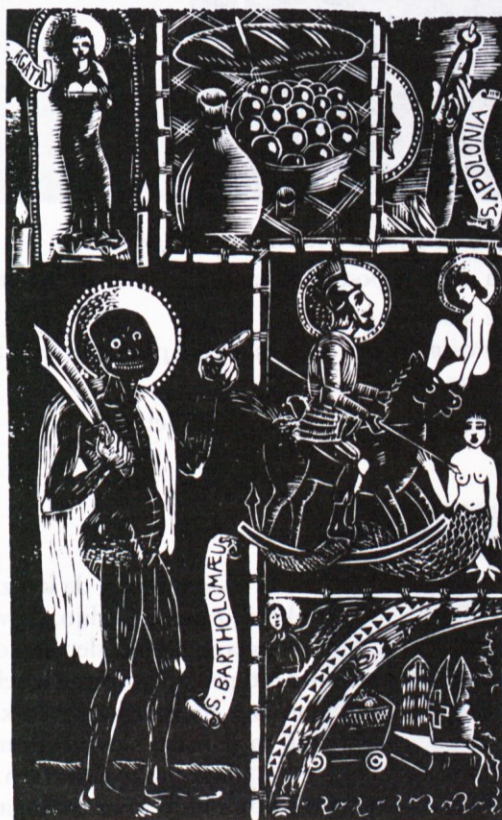
»Na cene se slabo razumem, lastnim delom pa sploh ne znam določiti vrednosti v denarju. Pristajam na načelo, naj odloča zakon ponudbe in povpraševanja, toda kaj, ko največkrat naletim na ljubitelja s plitvim žepom. Takemu prepustim sliko tudi za majhne denarje, čeprav jih potem slišim. Zato tudi ne bi mogel soditi, ali so naše grafike precenjene ali ne, kupci pa imajo vsekakor pravico, da so pravilno poučeni.

Nekateri so me nagovarjali, naj bi se poleg restavriranja starih umetnin ukvarjal tudi z njihovo preprodajo, kar pa načeloma odklanjam. To dvoje enostavno ne gre skupaj. Po možnosti določim avtorja in estetsko vrednost, z denarnimi zadevami pa naj se pečajo trgovci. Naj pripomnim, da nimam niti ene stare umetnine, čeprav sem imel dostikrat možnost, da pridem do nje. To je morda nekaj podobnega kot duhovniški celibat.

Ljudje smo različni, nekateri poznajo samo grablje, drugi samo vile. Vilarji smo na boljšem, ker se počutimo dovolj bogate, da razmetavamo, kar smo ustvarili, drugi pa to marljivo zbirajo. Tako se medsebojno dopolnjujemo.«

Izidor MOLÈ: Novo mesto, lesorez, 1957

Izidor MOLÈ: Odkrivanje fresk v Vrbi, lesorez, 1957

Izidor MOLÈ: Pugljeva ulica, lesorez, 1957

VEDNO SEM SE VRAČAL
K SVOJI LJUBEZNI – K
POKRAJINI

– Nekateri predlagajo, da bi vpeljali ARTOTEKE. Knjižnice naj bi imele na voljo tudi slike in grafike, ki bi jih posojale ljubiteljem na dom za mesec ali dva.

»Za artoteko bi bil tudi jaz navdušen. Poprečen državljan težko na prvi pogled presodi, ali ga bo umetnina res zadovoljila. Šele ko slika dalj časa visi pri njem doma in če mu še vedno ugaja, naj jo kupi. Prav trajnost estetskega učinka je merilo za kvaliteto umetnine, kar je ugotovil že Leonardo.«

Slikar Izidor Molè na svoji pregledni razstavi v Dolenjski galeriji maja 1991

– Ali ste za vaše delo v življenju prejeli kako nagrado?

»Nobene. Pač. Pavliha mi jo je podelil za najboljšo humoresko za leto 1974.«

– Zaupajte nam jo, prosim! Vem, da vam je tudi pisana beseda že od nekdaj dobro tekla.

»Takole jo je objavil Pavliha pred osemnajstimi leti«:

SAMOUKI

Znanost in umetnost sta utrujeni. Tisti, ki si domišljajo, da kaj znajo, noč in dan trepetajo, da jih ne bi kdo prekosil, zato se trudijo, da v svojih tako hvaljenih šolah izbijejo učencem iz glave zadnjo sled samostojnega mišljenja in izvirnosti. Torej ne more biti prida, kar pride iz teh šol. Diplomirani govorniki premlevajo vedno iste fraze. Znanstvenik prebere tri knjige. Iz tega, kar si je zapomnil in iz nekaj slovničnih napak napiše četrto in opravi doktorat. Akademski slikar prekopira staro Zeusovo podobo, ji doda nad glavo svetel trikotnik in jo krsti za Boga očeta. Diplomirani skladatelji se neprestano prepirajo, kdo je komu kaj ukradel.

Izidor Mole
SAMOUKI

Vse skupaj je slepa ulica. Svet lahko rešijo le še samouki. Kar pogledjte na primer naše slikarje naivce, kako slavni so postali po vsem svetu, in to upravičeno. Moram dobiti vsaj eno njihovo sliko, toda brez zagotovanja, da je avtor res pravi samouk, je ne vzamem.

Napotim se v Hlebine in poiščem najbolj slavnega – Generaliča.

»Rad bi kupil eno vašo sliko. Ste res pravi samouk?«

»Prav zato sem zaslovel. Vendar med nama – če ne bi bilo Krste Hegedušiča, tudi hlebinskih umetnikov-naivcev ne bi bilo. On nam je pokazal, kako je treba ravnati s čopiči in barvami.«

Torej nič. Gremo v Slovenj Gradec. Tam imamo celo vrsto slavnih imen: Repnik, Tisnikar, Jaki... Vprašam prvega, ki ga srečam:

»Ste vi pravi naivec-samouk?«

»Pssst, ne smem povedati javno, toda vsi smo se učili pri Karlu Pečku.«

Joj, joj, joj, ni več samoukov na tem svetu. Ne spleča se več živeti!

Zbolim na smrt in se zazrem v onostranstvo. Iz teme se mi reži carinik Rousseau in mi maha z raztrgano knjigo.

»Haha, zdaj lahko priznam, slike v temle abecedniku so bile moja šola!«

»... In tele razglednice so služile za predloge mojim pariškim vedutam,« se hvali ob njem pijani Utrillo.

Nič ne bom na boljšem. Spet me prevzame volja do življenja, toda hudo sem bolan! »Nesite mojo vodo zdravniku – samouku Koželju na Dob. On me bo zagotovo pozdravil. Toda ne pozabite ga vprašati, če je res samouk!«

»Kje pa,« je odvrnil, »če ne bi bil toliko let bolniški strežnik in če ne bi z odprtimi očmi opazoval zdravnikov pri njihovem delu, ne bi bil nikoli to, kar sem. Toda slišal sem za Šintarico z Drenovega Griča...«

»Ne, tudi jaz nisem samoukinja, diplomirala sem na farmaciji. Vendar tega nikomur ne pravite, sicer bodo moji čaji izgubili ves učinek.«

No, lepa reč, nazadnje me mora pozdraviti navaden diplomirani dohtar.

Komaj si toliko opomorem, da se preselim s postelje v naslanjač, že stoji pred mano moja rosno mlada hčerkica in ob njej neznan dolgolasec.

»Ata, vzela se bova... morava se...«

»Ja, le kdo vaju je učil delati otroke?«

»Nihče, prav zares; oba sva prava samouka.«

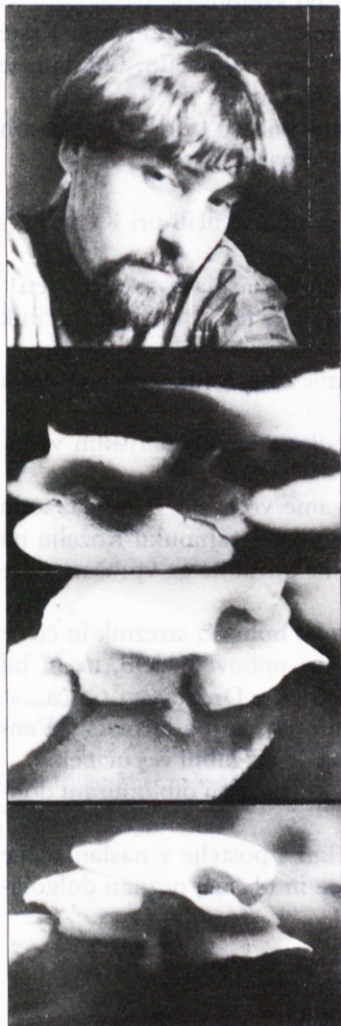
(Nagrajena humoreska
v Pavlihi, 1974)

KULTURA
Rast 1–2/1992

Ivan Godec ZLATO RUDOLF, SLIKAR IN KIPAR

Zlato RUDOLF, akademski slikar,
rojen 5. decembra 1952.

Zlato RUDOLF: Organske mizice
(detajl), 1985
Razstavljal:
Bogenšperk 1976
Maribor 1976, 1981
Ljubljana 1977, 1982, 1984, 1985
Litija 1983, 1984, 1986
Zagorje ob Savi 1984
Stuttgart 1985
Olching 1986
Sarajevo 1987
Domžale 1988
Sevnica 1989

KULTURA
Rast 1-2/1992

– *Kako se počuti slikar in kipar danes, te dni, v 1992. letu?*

»Kot človek in kot osebnost sem prizadet zaradi vojnih spopadov doma ali kjerkoli po svetu, ko se dogajajo grozodejstva, ki ga človeštvo ni zaslužilo, a ga vedno znova doživlja. Kot ustvarjalec pa želim delati. Mnogo skic je še ostalo nedokončanih. V teh skicah, ki so sicer primarni zapis, je že arhitektura prostora in duša ustvarjalca. Vedno znova pa se porajajo še nove ideje. Najbolje bi se počutil, če bi mi bilo mogoče »delati« arhitekturo, lepoto po mojem okusu in tako očarati ter polepšati okolico.«

– *Kje so korenine odločitvi, da sta slikarstvo in kiparstvo prava pot?*

»Narava in njene lepote so mi od nekdaj zapolnile na videz prazen vsakdan. V njej sem iskal uteho in dobil spodbudo. Kot otrok sem ob Idrijci užival v njeni kristalni vodi, raznovrstnih kamenčkih ob vodi in vseh vrstah rastlinstva ob vodi. Pokrajina se mi je globoko vsadila v srce. Če je bilo na Tolminskem bolj čisto in bolj divje, pa sem kasneje ob Savi videl mehkejšo pokrajino in obzorje se je razširilo še na nove njene lepote. Spodbuda je bila dolina ob Savi, takrat še čiste savske sipine. Očarala me je vsaka podrobnost: njiva ajde, lepota okoliških gozdov, sonce v jutranji zarji, luna v noči in tudi meglice v zraku.

Mnogo mi je pomagala šola. Posebej me je zanimalo vse, kar je estetskega. Na vseh stopnjah šolanja so mi ostali v spominu tisti učitelji, ki so nam pomagali najti boljši občutek za nekaj več vrednega od sive vsakdanjosti. V osnovni šoli je bila to prof. Vilma Djukić, na pedagoški gimnaziji pa prof. Lebez in prof. Bazel. Veliko sem delal v kleti šole, ki smo ji rekli naš dom in hram umetnosti. Tu sem se tudi odločil za študij na Akademiji. Velik človek, prof. Slavko Tihec, nam je dajal nova znanja in odpiral pota v ustvarjalnost. Ob njem sem občutil samega sebe in vprašujem se: ali je mogoča dovolj velika zahvala človeku, ki nam je bil oče in prijatelj hkrati?

Spodbuda pri odločitvah je bila zame spoznanje, da so najlepše stvari najbolj preproste, najbližje nam, a jih je silno težko odkriti in še težje izraziti.«

– *Kako pa živi in dela umetnik v teh letih?*

»Ne prav dobro. Morda imam celo srečo, da moram delati v najtežjih pogojih. Dokazal sem, da se da delati tudi brez ateljeja, zunaj, na kolenih. Prepričan sem, da marsikdo tega ne bi zdržal. To me dodatno opogumlja. V zadnjem času mi daje novih moči to, da me okolica sprejema. Plod takega razumevanja je kip Janeza Vajkarda Valvasorja na Bogenšperku.«

– *Etape v ustvarjanju?*

»Diplomsko delo na Akademiji se je imenovalo Razvoj oblike in delovanje oblike na človeka. Čeprav sem risal tudi prej in pravzaprav vse življenje, je diploma eden od pomembnih mejnikov in dosežkov. Ob vodstvu prof. Slavka Tihca sem za diplomu narisal velikansko število skic, ki so mi bile tudi osnova za iskanje nadaljnjih poti v svet slikarjev in kiparjev.

Zlato RUDOLF: Madona, 1990 (levo zgoraj); J. V. Valvasor (levo spodaj); Glava deklice (desno)

Še kot študent sem se loteval odtisov prstov in dlani v glini, gibljivih mobilov enostavnih in razgibanih oblik, organskih amorfnih oblik, jajčnih lupin in vejic v mavcu, sozvočja več kipecev v celoto, v povezavi z negativnostjo in pozitivnostjo prostora. Kasneje pa piščali in preluknjane palice (asociacija na glasbila, ki sem jih videl v Makedoniji), sanj med krogom in trikotnikom v obliki dvojne valovnice, liričnega tonskega stopnjevanja barvnih slik v ciklusu Meglice, belih skic z minimalistično potezo v sarajevskem obdobju, ciklusa Hommager (med njimi Kristus, Fantek s piščaljo), in za sedaj v zadnjem ciklusu barvnih prameglic.

Sem dobitnik študentske Prešernove nagrade za ekspresionistično podobo trpečega človeka v vosku. Izdal sem slikovno mapo v letu 1983. V njej prikazujem vode, trave, kamen, veter, drevesa, zemljo, sneg, svetlobo in še kaj. Valvasor je delo zadnjih dveh let.«

– Tomaž Mittoni je zapisal: *»Je kot pesem – ne kot roman. Beleži malo – a tisto izbrano. Droben kamenček z obrežja, valovanje trav v mesečini, ples dežja v vetru, neskončno belino zimskega jutra. Valovita linija je rdeča nit, ki povezuje dogajanje – na začetku je le droben val, ki se počasi razrašča do neslutnih razsežnosti.«*
Ali je kaj dodati?

»Naj rečem kot takrat: Želim si, da bi risbe, ki so hvalnica naravi, sprožile nedotaknjene strune človeške domišljije in ustvarjalnosti; se rahlo dotaknile vseh nas in pustile sled, ki nas bo vodila k melodiji narave, ki je večna in opojna. Prisluhnimo v tišini kamnom, drevesom, vodam – dotaknimo se jih in se jim prepustimo.«

Severin Šali FRIDERIK BARAGA

Očrt življenja in dela

Stari krstni kamen v dobrniški cerkvi, ob katerem je bil krščen F. Baraga

Mala vas, rojstni kraj F. Barage (foto: Marko Koščak)

Viri:
Jaklič-Šolar, Baraga. Tretji natis, Mohorjeva družba 1968.

Dr. Pirš: Baraga božji človek

Štiri predavanja s simpozija v Trebnjem: Zmago Šmitek, Marijan Smolnik, Metod Benedik, France M. Dolinar.

V članku omenjeni akademski kipar in slikar Alojzij Progar (1857–1918), ki je izdelal Baragov doprni kip za župnijsko cerkev v Dobrniču, je bil rojen v Dolenji vasi pri Mirni Peči.

KULTURA
Rast 1–2/1992

Preteklo stoletje je dalo Slovincem nemalo velikih imen – pesnikov, pisateljev, znanstvenikov, narodnih buditeljev. Dalo je tudi škofa Slomška in dva naša velika misijonarja: Friderika Barago in Ignacija Knobleharja. Oba Dolenjca. Ali ni nemara Baraga po svojem značaju, vrlinah, požrtvovalnosti, gorečnosti prav na vrhuncu naših velikih mož? In tudi po znanju. Ni bil le nabožni pisatelj, bil je tudi absolvirani pravnik, etnolog, jezikoslovec, sloveč misijonar, preproste nravi, darežljiv, saj je vse, kar je imel, razdajal drugim. Zato je prav, da se tega dolenskega rojaka spomni tudi naša Rast, vsaj v skromnem očrtu. In po virih, ki so na voljo. Ti viri bodo imenovani na koncu.

Iz Trebnjega v Dobrnič je po stari cesti deset kilometrov. Na pol te razdalje stoji gradič Mala vas, Baragova rojstna hiša. Nekoč je bil to lovski dvorec Turjačanov. Leta 1752 so ga prodali oskrbniku Jenčiču. Po njegovi smrti je gradič podedovala hči Katarina Jožefa, mati Friderika Barage. Leta 1772 se je poročila s Cerkničanom Janezom Barago, oskrbnikom gradu na Mirni.

Imela sta pet otrok. Dva sta umrla že v nežni dobi, živa je ostala le hči Amalija in četrti otrok, naš Friderik, ki je potem, že v Trebnjem, dobil še sestro Antonijo (1803. leta).

Podjetni Janez Baraga je 1799 Malo vas prodal in kupil veliko večji in gosposki grad v Trebnjem, z veleposestvom in vinogradi. Obenem je bil lastnik gradu tudi dedni poštar v Trebnjem.

Naš Friderik Baraga je preživel v Mali vasi le prvi dve leti. Rojen je bil 29. junija 1797 in še isti dan krščen v dobrniški cerkvi, ker je Mala vas spadala pod dobrniško župnijo.

V trebanjskem gradu je Baraga skupaj s svojima sestrama preživel svoja zgodnja leta. Trebnje je tedaj že imelo osnovno šolo (trivialko), vendar je Baraga imel domačega učitelja. Ko je bil star devet let, so ga leta 1806 poslali v Ljubljano, v normalko. To je bila sicer še osnovna šola, pripravljala pa je učence za gimnazijo.

Leta 1808 je Frideriku umrla mati. 1809 se je vpisal v srednjo šolo, že pod francosko okupacijo. Nižje razrede je vodil pesnik Valentin Vodnik, štiri višje razrede je obiskoval že pod Avstrijo. Njegov gimnazijski sošolec je bil tudi Matija Čop. Baraga je maturiral leta 1816. Bil je odličan dijak, pod Francozi se je naučil francoščine, v višjih razredih pa se je posebej učil še italijanščine, risanja in glasbe. V Ljubljani je živel pri družini pravnika dr. Jurija Dolinarja in se kasneje zaročil z njegovo hčerjo Anico.

Med šolanjem, leta 1812, je Frideriku umrl oče. Zapustil mu je grad Trebnje, sestrama pa naj izplača doto. Ob maturi je bil Baraga star 19 let in torej premlad, da bi zagospodaril graščinskemu posestvu. Odločil se je, da gre na Dunaj študirat pravoznanstvo, kar mu bo kasneje koristilo pri upravljanju svojega premoženja. Leta 1816 je torej odšel študirat pravo na dunajsko univerzo. Med študijem sta si posebno prijateljevala Baraga in kasnejši slovenski pesnik Ivan Vesel Koseski. Vseh pet let pravnega študija je imel najboljše ocene, izpopolnjeval pa se je tudi v znanju jezikov.

Sprva je še načrtoval, da postane gospodar trebanjske gosposčine, počasi pa se mu je življenje začelo obračati v drugo smer.

Na Dunaju je tedaj deloval slavní »apostop Dunaja, redemptorist p. Klemen Dvoržak (Moravan). Ta učenec sv. Alfonza Ligvorija je obujal čiščenje Matere božje, se ukvarjal z mladino, zlasti visokošolsko. Baraga se je oglašil pri njem po devetih mesecih svojega študija in ga poslej stalno obiskoval. Pod vplivom tega ljudomilega, sodobnega duhovnika je Baraga začel preoblikovati svoje življenje. Prvega decembra 1820 si je zapisal v dnevnik: »Želja po duhovskem stanu se mi je prebudila s tako močjo, da sem se trdno odločil po končanih pravnih študijah stopiti v bogoslovje.« (Leta 1909 je bil p. K. Dvoržak proglašen za svetnika.)

Baraga je končal pravne študije leta 1821. Odpeljal se je domov, obiskal sestri Amalijo in Antonijo. Naslednji dan je odšel v Ljubljano k svojemu dobrotniku dr. Dolinarju. Njemu in zaročenki Anici je povedal, da gre v semenišče. Obiskal je škofa Avguština Gruberja, Dunajčana, ki se je kar dobro naučil slovensko. Razodel mu je, da bi rad šel na Dunaj v bogoslovje. Škof ga je pregovoril, naj vstopi v ljubljansko semenišče.

Že med počitnicami je začel urejati svoje premoženjske zadeve. Trebanjsko graščino in posest je prodal Amalijinemu možu Gresslu, Antoniji pa zapisal doto.

Na vernih duš dan 1821 je stopil v ljubljansko semenišče. Bil je vzoren bogoslovec in škof Gruber ga je že po tretjem letniku posvetil v duhovnika (21. septembra 1823). Prav takrat kot Baraga je stopil v celovško semenišče tudi tri leta mlajši A. M. Slomšek.

Po novi maši je Baraga še eno leto študiral bogoslovje, nato ga je novi škof Alojzij Wolf poslal za kaplana v Šmartin pri Kranju. Tukaj je ostal štiri leta, bil je izredno priljubljen pri vernikih.

Razmere v cerkvenem življenju so bile tedaj prav čudne. Najprej zaradi jožefinizma. Cesar Jožef II. je namreč razpustil večino redov, prepovedal cerkvene bratovščine in različne pobožnosti, duhovnike pa spremenil v državne uslužbence. Druga ovira poglobljenemu verskemu življenju so bili nauki holandskega teologa Janssenija (1585–1638). Ta je namreč uvedel v versko življenje tako ostre predpise, da so ljudem

Hodnik v trebanjskem gradu

Antonija, Friderikova sestra. Naslikal Matej Langus

Severin Šali
FRIDERIK BARAGA

vero priskutili, njegov Bog pa se spremenil v tirana. Janzenizem je okužil tudi večino slovenske duhovščine. V semenišču je trajal vse do leta 1840.

Baraga, prežet zavzetosti za božjo ljubezen in usmiljenje, je seveda težko prenašal tako jožefinizem kot janzenizem. Oba sta mu povročala tudi precej nevšečnosti.

Štiri leta je kaplanoval v Šmartinu. Slovel je kot pridigar, obiskovalec bolnikov in podpornik revežev. Tedaj je napisal tudi svoj znani molitvenik Dušna paša. Vendar so mu cenzorji na škofiji rokopis zavrnil, češ da ima precej jezikovnik napak. Glavni vzrok je bila protijanzenistična usmerjenost molitvenika.

Baragovo delovanje v Šmartinu je sprožilo odpor nekaterih janzenističnih duhovnikov. Obrekovali so ga in sramotili, ga razglašali za polnorega. V tej sovražni osamelosti je Baraga našel krepko oporo pri dveh duhovnikih, ki sta čutila po njegovo in ga spodbujala: Avguštin Sluga, dekan v Kranju, in Andrej Arko, župnik v Vodichah. Ta je bil pozneje imenovan za prošta v Novem mestu.

Toda janzenistični sobratje so Barago nazadnje le spodnesli. V maju 1828 ga je škof poslal za tretjega kaplana v Metliko.

Baraga tudi v povsem drugačnem okolju ni odnehal v svoji vnemi. Dasi najbolj izobražen (pravo in bogoslovje), je bil le tretji, najnižji kaplan. Toda v dveh letih je spravil metliško faro v pravi preporod. Kot že v Vodichah je imel tudi tukaj v svoji kaplanski sobi nedeljsko šolo za revne otroke in jim kupoval abecednike. Na svoje stroške je prenovil veliki oltar župnijske cerkve, naročil slikanje križevega pota, kupil več cerkvenih oblačil. Prav križev pot ga je pripeljal do spora in preloma z jožefinskim župnikom Dergancem, nasprotnikom vsem pobožnostim, zlasti molitvi križevega pota. Nasprotovala sta mu tudi oba kaplana. Med farani pa je bil nadvse priljubljen.

Prvotna izdaja Dušne paše

KULTURA
Rast 1–2/1992

Severin Sali
FRIDERIK BARAGA

V Metliki je Baraga predelal od cenzorjev zavrženi rokopis Dušne paše in škof Wolf je dal dovoljenje za natis. Kako se je ta molitvenik priljubil, pričajo izdaje pri ljubljanskih založnikih: Dušna paša, na 503 ali več straneh, odvisno od večjih ali manjših črk, je od 1830 do 1845 izšla najmanj v 34.000 izvodih. Kasneje ustanovljena Mohorjeva družba ga je leta 1905 izdala v 84.000 izvodih. Leta 1925 je izšel v Einsiedelnu tudi v nemškem prevodu.

Med metliškim kaplanovanjem je Baraga prevedel tudi dvojce knjig: sv. Alfonza Ligvorija: Obiskovanje Jezusa Kristusa v presvetem Rešnjem telesu in prevod Engstlerja: Od počaščenja in posnemanja Matere božje.

Bodi že tukaj omenjeno, da je Baraga v Ameriki napisal še troje knjig v slovenščini: Premišljevanja štirih poslednjih reči, Zlata jabolka in Nebeške rože. Zadnja knjiga je po oceni dr. Pirša najboljša in najbolj izvirna Baragova knjiga. Vse tri so bile tiskane v Ljubljani, »Sedem Baragovih slovenskih knjig res ni tako malo, da bi ga smeli kar prezreti... zlasti če upoštevamo njihovo priljubljenost in razširjenost v času, preden je bilo z Družbo sv. Mohorja omogočeno načrtno razširjanje slovenske knjige.« (Dr. Marijan Smolnik na simpoziju o Baragi v Trebnjem, 6. septembra 1991.)

KRIEHUBER: F. Baraga (litografija)

KULTURA
Rast 1-2/1992

Baraga med severnoameriškimi Indijanci

John Bouche, Baragov spremljevalec na potovanjih

Zgoraj: Baragova cerkev v Monistiku; spodaj: cerkev v Monistiku leta 1931

Baraga je sprevidel, da janzenizem in jožefinizem med slovensko duhovščino še ne bosta kmalu odjenjala. Obema je bil nasproten. Znova se mu je obudila misijonarska misel. Iz Metlike je pisal škofu Wolfu, da bi mu dal izpisnico iz ljubljanske škofije, ker se je odločil za misijonarjenje med Indijanci. Škof mu je ustregel. Pisal je Leopoldinski ustanovi na Dunaj, ki je skrbelo za misijone v Severni Ameriki. Zaprotil je škofa Fenwicka v Cincinnatiju, naj ga sprejme v njegovo misijonsko področje. Ko je vse to uredil, se je konec oktobra 1830 poslovil od Metlike. Na veliko žalost župljanov, ki so se zgrnili okrog njega. Obiskal je Trebnje, Ljubljano in Kranj, nato pa skozi Graz in Dunaj odpotoval v Pariz. 27. novembra je bil že v pristanišču Le Havre, od tu pa se z navadno pošto ladjo odpeljal v Ameriko. Vožnja do New Yorka je trajala cel mesec. Utrujen, pa tudi srečen je 18. januarja 1831 prispel v Cincinnati. Z Dunaja do semkaj je potreboval 67 dni. Škof Fenwick mu je naročil, naj pastiruje v mestu med nemško govorečimi katoličani, spomladi, ko se bodo odtajala jezera, pa bosta skupaj odšla v njegovo misijonsko področje, na sever. Med bivanjem v Cincinnatiju se je vadil v angleščini in se učil indijanskega otavskega jezika. Spomladi pa je že bil na svojem misijonskem področju ob Velikih jezerih: Gornje jezero, malo manjše kot naš Jadran, nekaj manjše Michigansko in Huronsko, veliko za dve Sloveniji. V teh krajih, vse do meje s Kanado, ki tedaj še niso spadali v ZDA, sta živela dva rodova Indijancev: Otavci (4000) in Očipejci (30.000). Ozemlje Očipejcev je bilo veliko kot nekdanja Avstro-Ogrska. Vmes so živeli rudarji, gozdni delavci, lovci na krzno in drugi, večinoma protestanti.

Vse Baragove misijonske postaje so bile zbrane ob Velikih jezerih: prva je bila Krivo drevo (Arbre Croche), druga pri Veliki reki, tretja v La Pointu, četrta v L'Ansu, kot apostolski vikar je imel sedež v Sautu, škofijsko stolico pa v Marquettu. Na sever pomaknjeni kraji so imeli dolge in zelo ostre zime. Pozimi so bila komaj dostopna ali sploh ne. Saj je šlo za sto in stokilometerske oddaljenosti. Potoval je na konju, na prtljivih indijanskih sanjah ali čolnih po razburkanem valovju. Živel je v tegobah, pomanjkanju, naporih, bil pa »nadvse srečen« in zdrav. Tudi, ko je nekoč moral prenočiti kar v snegu in mrazu pri minus 40 stopinjah. Kot misijonar je imel velike uspehe med Indijanci in bil zelo priljubljen.

Ko v življenjepisu beremo o njegovem misijonarstvu in poteh po severu Amerike, je, kot bi prebirali živopisne in napete zgodbe.

Leta 1837 je prvič prišel v domovino, da mu natisnejo v Ljubljani nekaj indijanskih knjig. Tedaj je v Ameriko odšla z njim tudi sestra Antonija in vzdržala eno leto kot gospodinja, kuharica, vrtnarica, perica in učiteljica.

V Baragov misijon so že kmalu začeli prihajati misijonarji iz Evrope in domače dežele. Na primer naš sadjarski strokovnjak Franc Pirc, duhovnik Čebulj pa Ignacij Mrak, Novomeščan, frančiškan p. Oto Škola pa Janez Vrtin in drugi. Naj omenimo, da je po Baragovi smrti prvi zasedel njegov škofijski stol Ignacij Mrak iz Hotavelj, drugi pa je bil Janez Vrtin iz Doblj pri Črnomlju.

»Svet in delaven mož, do kraja požrtvovalen, nesebičen in radodaren,« so pisali o Baragu. Leta 1842 je obiskal Ameriko dunajski kano-nik Salzbacher in potem v svojem potopisu tako ocenil Barago:

Severin Sali
FRIDERIK BARAGA

Baragov škofovski grb

Baragovo škofijsko stanovanje v Sault Ste. Marie, zgrajeno leta 1860

Friderik Baraga
Bishop of Sault Ste. Marie, for 1854-1868

»Postal je bleščeč biser Kristusove Cerkve v indijanskem misijonu... pravi apostol. Iz njega odseva velikanska vsestranska izobrazba... nenasitljiva gorečnost za zveličanje njegovih vernikov in velika modrost. Zato ga ljubijo, spoštujejo in častijo ne samo katoličani, ampak tudi protestanti in domorodci.«

Baraga je postal apostolski vikar s sedežem v Saultu Sainte Marie. To je bil tudi njegov škofijski sedež, ko je bil 1. novembra 1853 v Cincinnati posvečen za škofa. Sedaj so mu drugi škofje, ki niso znali indijansčine, poverili svoje indijanske pokrajine. Teh je bilo vsaj enkrat več kot področje njegove škofije. Leta 1866 je škofijski sedež prenesel v mesto Marquett ob Gornjem jezeru. Tukaj je 18. januarja 1868 umrl – v sluhu svetosti, kot so iz Amerike prišla sporočila k nam in po svetu.

Omenimo še nabožne in znanstvene spise, ki jih je Baraga napisal v Ameriki (slovenski so že prej omenjeni). Bil je namreč zelo učen mož, saj je v Ameriki pridigal francosko, nemško, angleško in v dveh indijanskih jezikih.

Prvi indijanski molitvenik je napisal, ko je bil komaj leto dni pri indijanskih Otavcih. Kasneje je napisal in izdal še pet knjig v indijansčini – molitvenike in veroučne knjige. Zlasti je bil pomemben molitvenik Katolik enamiad, ki ga je izdal v očipvejskem in otavskem jeziku.

V La Pointu je pozimi 1835/36 napisal knjigo o kulturi severnoameriških Indijancev. To delo je izšlo v Ljubljani v nemščini 1837. leta in še isto leto tudi nekoliko skrajšan prevod v slovenščino: Popis navad in sadershanja Indianov Polnočne Amerike. Istega leta je v Parizu izšel prevod v francoščino. Popoln slovenski prevod tega dela je izšel šele leta 1970 pri Mohorjevi družbi. To delo, pravi Zmago Šmitek (na simpoziju v Trebnjem), je naša prva etnološka monografija. V knjigi je opisal telesne in duševne lastnosti Indijancev, lov in ribolov, družinsko življenje,

KULTURA
Rast 1–2/1992

Severin Šali
FRIDERIK BARAGA

Doprsni kip škofa F. Barage v dobrniški cerkvi

Potomca Baragovih Indijancev izročata Baragovo podobo (delo kiparja Franceta Goršeta) papežu Pavlu VI. s prošnjo: »Sveti oče, razglasite nam Barago za svetnika!«

Opomba: Vse fotografije, objavljene v tem prispevku, so iz knjig: dr. Franc Jaklič, Irenaj Friderik Baraga, Družba sv. Mohorja v Celju, 1931, in Franc Jaklič-Jakob Šolar, Friderik Baraga, ZP Mohorjeva družba, Celje, 1968

družabno življenje, bolezen in smrt, vojskovanje, vero in prve misijonarje med Indijanci na ameriškem severu. Torej pravo znanstveno delo.

Naslednja knjiga sodi v jezikoslovno vedo – slovar in slovnica očipvejskega jezika (1850, Detroit). Najprej v francoščini, nato v angleščini. Slovar v dveh delih je izdal 1853. Prvi del ima 576 strani, drugi 622. Ta slovar so nazadnje ponatisnili v Mineapolisu leta 1973.

Ko je Baraga prvič obiskal Ljubljano (1837), je tedanjemu deželnemu muzeju podaril prvo etnološko zbirko iz prekomorskih dežel – 47 indijanskih predmetov.

Pomembno je tudi Baragovo dopisovanje. Računajo, da je njegovih uradnih in drugih pisem okrog dva tisoč. Višnjegorski župnik in pisatelj Janez Cigler je izdal dve zbirki Baragovih pisem (leta 1833 in 1837). Pisma in poročila sta objavljali tudi ljubljanska časnika Illyrisches Blatt in Zgodnja danica.

Baraga vsekakor sodi med največje misijonarje 19. stoletja. Časti ga Amerika. Pri nas so mu že leta 1897 postavili v dobrniški župni cerkvi doprsni kip, delo kiparja Progarja iz Celovca, z napisom. Na isti dan so vzdali napis na njegovo rojstno hišo v Mali vasi. Taka napisa sta tudi v Šmartinu in v Metliki. V Trebnjem so 1978 odkrili Goršetov kip Barage in prostor med cerkvijo in župniščem poimenovali Baragov trg. 6. septembra 1991 je bil v Trebnjem tudi znanstveni simpozij o Baragi.

Tako smo se tudi doma le oddolžili spominu tega velikega Slovenca in Dolenjca.

Drago Mušič

* V spomin na tega zdravnika in kirurga je omenjeni Mušičev prispevek objavil Zdravstveni vestnik, glasilo Slovenskega zdravniškega društva, letnik 58, številka 8–9, avgust – september 1989. S pristankom avtorja se je za njegovo objavo odločilo tudi uredništvo RASTI, saj ta Mušičeva razprava bistveno dopolnjuje podobo o zgodovini zdravstva na Dolenjskem, o čemer želi revija trajno seznanjati javnost.

Dr. Drago Mušič, pisec članka, je novomeški rojak. Služboval je v Sevnici, Celju, Mokronogu. Veliko časa je posvetil zgodovini medicine. Proučeval je zgodovino Dolenjskih in Smarjeških Toplic.

Dr. Peter Defranceschi

PRIMARIJ DR. PETER DEFRANCESCHI* (1863–1937)

Zdravnik, kirurg, pionir moderne medicine na Dolenjskem

Dne 8. decembra leta 1988 je v prostorih galerije Dolenjskega muzeja v Novem mestu priredilo Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije skupaj z Dolenjskim muzejem intimno slovesnost. Po smrti Ade, vdove po pokojnem rentgenologu dr. Kunstu, hčerke pokojnega primarija dr. Petra Defranceschija, ki je v Novem mestu deloval od leta 1894 do leta 1912, je bil kot njeno volilo galeriji izročen portret – olje akademskega slikarja I. Vavpotiča iz leta 1926.

Ob tej priložnosti je avtor predstavil življenje in delo pokojnega, pri čemer se je opiral na nekrolog, ki ga je ob njegovi smrti (2. aprila 1937) objavil v Zdravniškem vestniku (9/1937) ter isto tam (12/1938), ter dodal okvirno razpravo z naslovom *Iz zgodovine medicine na Dolenjskem*.

V predstavitvi življenja in dela pokojnega pomembnega zdravnika in kirurga avtor podrobneje obravnava naslednje gradivo:

- Defranceschijev osebni in strokovni razvoj;
- delovanje v obeh nekdanjih (prvih) pravih novomeških bolnišnicah, v »moški« in v »ženski« bolnišnici;
- delovanje v javnem zdravstvu: kot okrožni zdravnik in v zasebni praksi; prizadevno udejstvovanje kot sodni izvedenec ter v tem okviru s prispevki k začetkom slovenske medicinske terminologije;
- delovanje v zdravniških organizacijah;
- objavljanje v stroki ter o stanovsko socialni tematiki;
- posebej je poudarjena Defranceschijeva vključitev v razvoj slovenske kirurgije, predvsem glede na kirurško (operatersko) izobraževanje prvih naših vodilnih kirurgov, v Gradcu in na Dunaju. Kirurgija je bila glavno torišče Defranceschijevega delovanja v obeh novomeških bolnišnicah in pozneje.

Defranceschijeva mladostna in študijska leta

Defranceschi je bil rojen 26. oktobra 1863 v Šturjah pri Ajdovščini in je umrl 3. aprila 1937 v Novem mestu kot bolnik v kandijski bolnišnici usmiljenih bratov. Prvih šest razredov gimnazije je opravil v Gorici ter nadaljeval v Novem mestu, kjer sta bila gimnazija ter dijaško življenje v mestecu privlačna spričo že močno razvitega slovenskega življenja. Profesorji so bili takrat še povečini patri, frančiškani, Slovenci in je njihov samostan od ustanovitve gimnazije v letu 1746 pa vse do podržavljanja v letu 1870 vodil gimnazijo. Po tem letu je na gimnazijo prihajalo vse več profesorjev Nemcev in tudi ravnatelji so bili zagrizeni Nemci. Kakor piše zaslužni letopisec Novega mesta dr. Leopold Picigas, je zadnja leta Defranceschijevega šolanja v mestu prišlo do hudih nasprotij med dijaki in ravnateljem in Defranceschi je bil izključen – vendar je na zavodu še maturiral. Po drugih podatkih pa je poprej zapustil Novo mesto in je leta 1885 maturiral v Trstu.

Mladi Defranceschi je bil krepke postave, kar je bilo zanj, poleg dolge brade, značilno tudi še za moška leta. Bil je izvrsten pevec in družabnik, kar pa je bil v tedanji konservativni dobi tudi povod za disciplinske prekrške in mu je že poprej grozila izključitev, če se ne bi zavzel zanj priljubljeni profesor, pater Bernard Vovk, znani matematik in fizik novomeške gimnazije. Za kazen pa je moral Defranceschi menjati stanovanje in se preseliti k ranocelniku Ipavcu. Tam je na zahtevo ravnatelja moral

biti vsak večer doma že ob šestih. Kljub temu pa je še isto noč po starinskem mestecu zadonel njegov gromki bas, ki ga je izdajal. Drugi dan je morala gospodinja pod prisego zagotavljati, da je bil Peter celo noč doma. Ni pa vedela, da so tovariši – člani društva »pipčkarjev« ponoči Petru pristavili lestev k oknu, da se je lahko izmuznil iz stanovanja. Ko pa je strogi ravnatelj Fischer zvedel, da imajo dijaki tajno društvo, je bil Peter iz novomeške gimnazije izključen.

Po burnem, romantičnem dijaškem življenju v Novem mestu je Defranceschi medicino študiral v Gradcu in jo končal z odličnim uspehom.

Pomembno je, da poudarimo, glede na stopnjo kirurškega (tedaj operatorskega) izobraževanja, pomen treh prvih vodilnih kirurgov na tedanjem Kranjskem. To so bili Edo Šlajmer, Peter Defranceschi ter Franc Derganc starejši. Vsi trije so pozneje obiskovali še razne kirurške centre v Evropi in se udeleževali kongresov.

Če primerjamo strokovno pot, ki jo je prehodil Šlajmer kot kirurg in diagnostik na področju tedaj še univerzalne kirurgije s potjo, ki jo je na Dolenjskem zmožel prehoditi Defranceschi, lahko rečemo naslednje: kljub približno enakemu izobraževanju na področju kirurgije se je Šlajmer v Ljubljani lahko poglobljal v vsestransko in specialnejše izvrševanje kirurgije. Defranceschi pa je poleg dejavnosti v obeh novomeških bolnišnicah na dolenskem podeželju zaoral ledino tudi v splošni (teren-ski) dejavnosti okrožnega zdravnika, v sodnem izvedenstvu in tako dalje. Preostajalo mu je manj časa in možnosti za klinični način dejavnosti na področju kirurgije in ostalega bolnišničnega dela.

Ob tem naj še omenimo, da sta Šlajmer in Defranceschi po končanem izobraževanju na kliniki kirurga Wölflerja v Gradcu bila vabljeni, da ostaneta na kliniki, saj je bil Šlajmer že asistent in ga je predstojnik izredno cenil. Da pa je bil Defranceschi dobro znan tudi na dunajski kliniki prof. Eiselsberga kakor v Gradcu prof. Wölflerja, mi je v svojem pismu ob Defranceschijevi smrti posredoval nekaj informacij dr. Ernest Dereani. Enake podatke pa sem takrat dobil z raznih strani. Tudi takratna dunajska študenta medicine, Novomeščana Pavel Krajec in Julij Murgel, sta pripovedovala, da se je na dunajskih klinikah pogostoma pojavil Defranceschi in se kot dober znanec sukal v krogu zdravniške suite, zbrane na predavanju predstojnika. Seveda so bili med njimi tudi nekdanji kolegi na opisanem podiplomskem operatorskem izobraževanju – specializaciji, kakor bi temu rekli danes.

Po končanem kirurškem – operatorskem izobraževanju je Defranceschi z letom 1894 nastopil službo strokovnega vodje tedaj v »Volman-Kvetkovičevem gradiču« (Neuhaus) »Pri mostecu«, v novo urejeni »Cesarja Franca Jožefa I. moški bolnišnici Usmiljenih bratov v Kandiji pri Novem mestu.«

Delovanje Defranceschija v obeh novomeških bolnišnicah

O pripravah na gradnjo in o odpiranju prve bolnišnice v pravem pomenu besede na Dolenjskem obširno piše v Prangnerjevi zgodovini graške province reda usmiljenih bratov leta 1908 in v kroniki kandijskega konventa. Že od srednjega veka se je na Dolenjskem vrstilo več špitalov kot azilskih ustanov, v prejšnjem stoletju pa tudi že nekaj preprostih bolnišnic za zdravljenje bolnikov. Dve sta bili v Novem mestu,

Drago Mušič
PRIMARIJ DR. PETER
DEFRANCESCHI

ena v Metliki (nad Obrhom) ter ena kot ustanova rakovniške graščine grofov Barbov celo na Veseli gori pri Šentrupertu.

V »Volmanovem gradiču« je bilo prostora le za dvajset bolnikov, a so že po štirih letih dozidali enonadstropno stavbo – današnji interni oddelek – na katero so spričo hitro naraščajočega števila bolnikov v letu 1908 dogradili še drugo nadstropje. Bolnišnica je bila že od vsega začetka dobro opremljena. Imela je mikroskop, že leto pozneje pa tudi cistoskop, tedaj za ugotavljanje konkrementov v mehurju in ev. drobljenje, vendar se je Defranceschi gotovo odločal za operacijo. Takrat so imeli tudi že rektoskop, oboje pa še na mokro baterijo, saj je v bolnišnici zasvetila elektrika iz Seidlove prve centralice ob izviru Prečne šele leta 1905. Zato je moral biti tudi bakreni sterilizator ogrevan na špirit. Prvi avtoklav so kurili z lesnim ogljem. Sterilizacijo je Defranceschi strogo nadzoroval in se je on, kakor nekaj let pred njim v Ljubljani Šlajmer, še moral boriti za uvajanje asepse in tudi za novejša sredstva antisepse. Vodovod je v bolnišnico vpeljalo podjetje priseljenca iz Furlanije, stavbenika Oliva, leta 1901. Že leta 1910 pa je bolnišnica dobila rentgenski aparat.

Poučen je tudi pregled anestezij, ki so bile v rabi in so se razvijale sočasno z onimi v ljubljanski bolnišnici. Te so sledile graškim in dunajskim vzorom. Z lumbalno anestezijo je Defranceschi začel leta 1903 in je o tem tudi pisal. Znano je, da je Defranceschi večje posege opravljal tudi v domači, za tisti čas moderno urejeni ordinaciji, ob asistenci reda usmiljenih bratov. V letu 1937, ko so bili operacijski protokoli bolnišnice še ohranjeni, npr. ni bila vpisana operacija možganskega tumorja (ali morda abscesa), o čemer je takrat z občudovanjem govorilo vse mesto. Operacijo je Defranceschi opravil z uspehom na klevevškem graščaku Ulmu in je operiranca takrat predstavil tudi na graški kliniki.

Ves čas delovanja v bolnišnici usmiljenih bratov, ki je sprejemala le moške bolnike, pa je Defranceschi snoval tudi gradnjo prepotrebne bolnišnice za ženske in otroke. Ob podpori vplivnih meščanov ter domačih in deželnih oblasti je bila »Cesarice Elizabete ženska bolnišnica« dograjena že leta 1908 po Defranceschijevih zamislih ter po izkušnjah v deželah monarhije in v Nemčiji. Ko pa že govorimo o prizadevanjih za gradnjo ženske bolnišnice, omenimo vsaj glavne zaslužne osebnosti: prošta dr. Sebastiana Elberta, mestnega župana Karla Rosmanna in trgovca Josipa Ogoreutza. Posebno pa je Defranceschi cenil tudi pomoč popularnega župana okoliške občine Šmihel–Stopiče, Josipa Zurca, po domače Štemburja. Temu pa je tudi, za zasluge, izkazovane »moški bolnišnici«, red usmiljenih bratov podelil naslov »častnega brata«.

Pogled na »moško« in »žensko«
bolnišnico v Novem mestu.

KULTURA
Rast 1–2/1992

Defranceschi je vodil obe bolnišnici. Da bi si skrajšal dolgo peš hojo skozi vse mesto, od ene do druge bolnišnice, ki sta si stali nasproti na obeh bregovih Krke, si je Defranceschi med prvimi v mestu omislil tedanji nov tip trebušastega čolna (nemško: Kielboot), ki so jih izdelovali na Vrbskem jezeru, in se je čez reko prevažal od ene do druge bolnišnice. Novo »žensko bolnišnico« ter delovanje v njej pa je Defranceschi sam smatral za višek uspehov svojega delovanja v Novem mestu. Ne smemo namreč pozabiti, da se je Defranceschi v letu 1893 izobraževal tudi pri Chrobaku.

Defranceschijevo sodnomedicinsko izvedenstvo, terminološki poskusi, strokovni članki i nekaj anekdot o njem

Defranceschi je tudi pisal, in sicer na strokovnomedicinskem, sodnomedicinskem in na stanovskosocialnem področju, s poseganjem v zdravniške in zdravstvene zadeve tedanje dobe. Njegovo sodnomedicinsko delovanje in objavlanje pa izrazito prehaja v terminološka poskušanja. Šele o poskusih pa za tisti čas upravičeno govorimo, ker so ti poskusi bili med prvenci slovenskega izražanja v dotlej izključno nemškem uradovanju, tudi na sodiščih v deželah s slovenskim prebivalstvom. Sodnomedicinska mnenja, ki jih je Defranceschi v letih 1898 do 1900 objavjal v Slovenskem pravniku, niso pomembna le v strokovnem pogledu, saj so med prvimi te vrste in podana v slovenskem jeziku. Gre za važen prispevek k nastajanju slovenske medicinske terminologije nasploh ter uporabljeno slovensko izrazje posega na področje anatomije, fiziologije in patologije, pa tudi klinike. Razen tega so bili terminološki poskusi v sodnem izvedenstvu tudi odsev boja za uveljavljanje slovenščine v delovanju sodišč na slovenskem ozemlju tedanje monarhije. Kljub zagotovitom v državnih zakonih je Deželno sodišče v Gradcu zaviralo izvajanje že priznanih jezikovnih pravic ter uradovanje v slovenskem jeziku.

Defranceschijev terminološki poskus kot tudi sočasni poskus deželnega zdravnika Zupanca sta sicer še dokaj odvisna od germanizmov v besedni in stavčni tvorbi ter pogostoma predlagata težnji po slovenjenju strokovnega besedja v čimširšem obsegu ali za vsako ceno. Pri zbiranju in oblikovanju slovenskih izrazov se je Defranceschi naslanjal na Levca, Erjavca, Bežka. Osebnostike je imel z novomeškim pravnikom Volčičem ter takratnim slavistom novomeške gimnazije Virbnikom. Vendar je šel Defranceschi, kot tudi drugi naši zgodnji terminologi, v slovenjenju strokovnih izrazov včasih tudi predaleč. Slovenili so tudi, kar ni bilo potrebno. O tem bi rad povedal, da sem namreč v letu Defranceschijeve smrti (1937) v kandijski bolnišnici, tedaj še v upravi usmiljenih bratov, za nekrolog pregledoval tudi operacijske protokole in sem npr. naletel na naslednje, za njegov ter sploh tedanji strokovni slovenski jezik značilno izražanje: »izrastki dobrega oz. slabega značaja« – s tem je hotel povedati, da gre za benigne oz. maligne tvorbe. »Zoženje vratarja« je pač stenoza pilorusa. »Naprava želodčno črevesne pijavke« je pač gastroenteroanastomoza; »izžličenje ter požeg« pa ekskohleacija ter kavterizacija itd. Zapise so v glavnem vodili – večji del le pol izobraženi – usmiljeni bratje, in zaradi tega tudi manjkajo natančnejši zapisi o izvršeni operacijski metodi. Iz besedila v zapisih v omenjenih protokolih poleg diagnoz v današnji dikciji večinoma torej lahko le domnevamo,

katerih kirurških posegov se je operater loteval, vendar pa lahko sklepamo na visoko stopnjo operaterjeve kirurške dejavnosti pred dobrimi 80 leti. Upoštevati moramo skoraj triletno izobraževanje pri tedanjih vodilnih kirurjih v Gradcu in na Dunaju.

Od Defranceschijevih medicinsko-strokovnih razprav – onih, ki naj bi jih, kot so mi pripovedovali družinski člani in bivši sodelavci – pisal še v času dopolnilnega izobraževanja iz kirurgije, sta bila ohranjena naslova le dveh – ostale so se med mnogimi selitvami izgubile, kot tudi ni znano, kam je prišla njegova obsežna knjižnica. Iz istih virov smo takrat tudi izvedeli, da je pripravljaval večje enciklopedično delo s področja kirurgije. Možno in verjetneje pa je, da je pripravljaval gradivo za lasten terminološki (kirurški ali sodnomedicinski) slovar. Po svoje zanimiva je tudi razprava z naslovom »O izrezu semenovod pri narasli predstojnici in njegovih uspehih«. Gre seveda za »deferentektomijo« pri hipertrofiji prostate, ko avtor žlezo prostato sloveni kar po nemškem nazivu s »predstojnico« (namesto vsaj »žlezo predstojnico«). Defranceschijeve že poprej omenjene objave stanovsko-socialnega, deontološkega ter organizacijskega značaja pa so bile objavljene v »stanovski prilogi« Liječniškega vijesnika, ki je bil od leta 1894 pa do 1918 tudi organ Društva zdravnikov na Kranjskem, in pa v Glasilu Zdravniške zbornice.

Defranceschijevo kirurško tradicijo pa je v Novem mestu – po daljšem prestanku, z najnovejšo kirurgijo, z gradnjo novih objektov novo-meške regionalne splošne bolnišnice ter z vzgajanjem kadrov od leta 1948 dalje – nadaljeval kirurg prof. dr. Oton Bajc.

Ob pisanju spominskega članka ob Defranceschijevi smrti so mi pomagali njegovi sodelavci, prijatelji in znanci, od katerih poleg že omenjenega Ernesta Dereanija omenjam še Pavla Krajca in Valentina Meršola. Posebej moram omeniti poznejšega predstojnika Okrožnega sodišča Gustava Barleta ter državnega pravdnika, kasnejšega predsednika Apelacijskega sodišča, dr. Antona Rogino. Pripovedovala sta o Defranceschiju kot sodnem izvedencu pa tudi o njem kot prijatelju ter o mnogih šaljivih dogajanjih. Zlasti značilna pa je bila pripomba, ki se glasi: »Nam, mladim juristom, je Defranceschi imponiral s svojim lepim, odločnim nastopom in temeljitim znanjem. Na Dunaju smo na univerzi poslušali sodnomedicinska predavanja znamenitega profesorja Haberde, pa se nam je zdelo, da Defranceschi nič ne zaostaja za njim. Posebno smo pri njem cenili, da je znal na sodišču vsak primer znanstveno obdelati, kar popred pri sodnih izvedencih ni bila navada. Uporabljal je pravilne in lepe slovenske izraze in Slovenski pravnik ga je štel med svoje odlične sotrudnike«.

V nekaterih Defranceschijevih izvedenskih razpravah se je tudi kazala borbenost, ki je bila potrebna oz. je takrat moderno izobraženi sodni zdravnik pri presojanju poškodb in njihovih funkcionalnih posledic moral uveljavljati nove nazore v stiku z drugimi izvedenci. Isto pa je veljalo tudi glede nepoučenih sodnikov, ki takrat na podeželju še niso poznali temeljnih novosti v medicini, kar je tedaj veljalo za asepso, za možnosti, ki jih daje moderna kirurgija itd. Defranceschi je s svojim prihodom na Dolenjsko tedaj prinesel novosti naravnost iz najvišjih virov in jih uveljavljal v praksi.

Drugi omenjeni pravnik pa je pripovedoval takole: »Imel sem ga priložnost prav od blizu opazovati, ko sva skupaj nastopala – on kot sodni zdravnik in jaz kot preiskovalni sodnik. Vsakemu, tudi na videz

manj zanimivemu primeru, je posvetil vso pozornost in temeljitost. Pričel je orati ledino na polju sodno zdravniške terminologije. « Pravnika sta še dodala, da je bil Defranceschi v osebnem občevanju ljubezniv in prijazen, pri delu pa oster, nagel in ni trpel ugovora. V zvezi z njim pa sta se spominjala veselih in šaljivih dogodkov ter zanj značilnih anekdot. Med številnimi pa na tem mestu žal lahko posredujemo le nekaj najznačilnejših.

Defranceschi je bil uradnikom, dijakom in revežem silno naklonjen ter jih je brez izjeme zdravil zastonj. Bil je naravnost požrtvovalen in je, če je bilo treba, k siromaku šel tudi ponoči ter v najhujšem mrazu in snegu po uro daleč in ga še obdaroval. K neki bajtarici v Šmihelu je hodil več tednov. Ko se ji je zdravje izboljšalo, je njen mož boječe prosil, naj ne hodi več, ker ga ne bo mogel plačati. Defranceschi pa je zarohnel, naj ne misli, da hodi zaradi njegovih grošev. Vzel je bankovec ter ga dal bajtarju: »Tu imaš, pa glej, da ga ne boš zažrl in zapil, babi kupi mesa in vina!«

Nekoč je Vlahu (izza Gorjancev) rešil ženo. Ko ga je mož vprašal za račun, je zaračunal 500 kron in mož je stotake brez ugovora odštel. Defranceschi pa mu je polovico porinil nazaj z besedami: »Nisem mislil, da ti je žena toliko vredna.« Takih anekdot so pripovedovali o njem vse polno, bile so resnične in »gospod Frančeško« je bil silno priljubljen.

Največ smeha pa je vzbujala anekdota v zvezi z Defranceschijevim obiskom na gradu Hmeljnik, ki pa jo na tem mestu tudi lahko posredujemo le v skrajšani obliki. Baronica, izhajajoča iz visokega avstrijskega plemstva, je zahtevala, da svoje zdravnike sprejema le v salonski obleki. Defranceschi se je znašel, se vrnil domov in se preoblekel, račun pa je za zdravniško pomoč v salonski obleki znašal 500 kron, v navadni pa bi le 5 kron.

Stari baron — homeopat je nekoč po opravljenem pregledu zdravnika vprašal, kaj namerava predpisati v alopatski medicini. Ravno nasprotno zdravilo pa je baron nato vzel po homeopatski metodi zdravljenja.

Sklep

Leta 1912 je Defranceschi povsem nepričakovano zapustil Novo mesto in se preselil v Gorico. O vzrokih nenadne odločitve se je mnogo razpravljalo. Mogoče je bila vzrok užaljenost, ker je bil za vodstvo ženske bolnišnice imenovan nov primarij. Usmiljeni bratje so po svojih redovnih pravilih nudili pomoč pomoči potrebnim in so sami opravljali manjše (danes bi rekli ambulantne) posege, izdirali so zobe in negovali premožne bolnike tudi zunaj bolnišnice. Vse skupaj je, spričo naraščajočega števila zdravnikov v mestu, rodilo konkurenčne konflikte. Okrajno glavarstvo jim je že leta 1906 zaradi tega prepovedalo izdiranje zob. Že poprej pa je glavarstvo usmiljenim bratom na protest novomeških lekarnarjev Bergmana in Sladoviča odklonilo, da bi njihova bolnišnična lekarna dobila pravico javne lekarne in bi v mestu bile kar tri lekarne. Usmiljeni bratje so se sklicevali na privilegij, po katerem je njihova redovna lekarna v Gradcu in drugod smela biti obenem tudi odprta za javnost.

Verjetno je Defranceschija sploh motilo poseganje bratov v njegov delokrog, da je bolnišnica v preveliki meri sprejemala in zadrževala hiralce ter se prestrogo ravnala po tradicionalnih redovnih predpisih, ki

Drago Mušič
PRIMARIJ DR. PETER
DEFRANCESCHI

so postajali nemoderni. Po drugi strani pa usmiljenim bratom ni bilo pogodu, da se je njihov vodilni zdravnik tako zelo zavzemal za gradnjo še ene bolnišnice v mestu in da je v njej celo prevzel vodstvo. Brez dvoma so zaradi deljene dejavnosti vodje ter največ le ob enem asistentu – sekundariju, v obeh zavodih nastale težje motnje ob izpolnjevanju kurativnega ter negovalnega in drugega programa, ob urgentnih primerih in podobno. Verjetno je v nenavadno stanje posegla tudi oblast in je bil za vodjo ženske bolnišnice imenovan dr. Josip Strašek, dotlej sekundarij moške bolnišnice. Zanimivo je tudi, da je v kroniki usmiljenih bratov Defranceschijev odhod sicer omenjen, vendar brez besed zahvale ali priznanja za večletno uspešno delo v ustanovi.

V Gorici se je Defranceschi ukvarjal z zasebno prakso. Kmalu se je začela I. svetovna vojna in leta 1915 tudi vojna z Italijo. Italijanska vojska je že ogrožala Gorico, Defranceschi pa je deloval v zasilni bolnišnici Rdečega križa. Med operacijo je v stavbo udarila granata in Defranceschi je bil ranjen v nogo. Kljub temu je nato v kleti nadaljeval in končal operacijo. Gorico je moral zapustiti in je odšel na Dunaj, kjer je kot vodilni kirurg deloval v veliki zasilni vojaški bolnišnici v Grinzingu.

Ob razpadu monarhije v letu 1918 je bil Defranceschi skupaj z Novo-meščanom Emilom Štefanovičem med prvimi diplomatskimi predstavniki nove države, Kraljevine SHS, in je s svojim vplivom ter ugledom mnogim slovenskim rojakom pomagal pri repatriaciji in urejanju njihovih zadev.

Nenadni Defranceschijev odhod iz Novega mesta je izzval splošno presenečenje, obžalovanje ter razna ugibanja. Tudi njegovo opuščanje zdravniškega delovanja v prvih desetletjih po vojni, ko se je stalno naseлил v Ljubljani, je izzvalo podobna ugibanja. Pričakovali smo, da bo našel pot med takratne pobornike in tvorce priprav na slovensko univerzo ter v njenem okviru tudi ljubljansko medicinsko fakulteto ter v sodelovanju s Šlajmerjem tudi v okviru nastajajoče kirurške klinike. Vendar se je Defranceschi vse bolj posvečal bančništvu, ki naj bi v novi domovini tudi prišlo v roke domačih – slovenskih vodilnih osebnosti.

Drago Mušič
PRIMARIJ DR. PETER
DEFRANCESCHI

Vnukinja dr. Petra Defranceschija
podarja sliko Dolenjskemu muzeju.
Portret je delo I. Vavpotiča.

Defranceschi pa je še naprej zelo aktivno deloval v odboru Zdravniške zbornice ter vodil Pokojninski sklad za zdravniške vdove in sirote. Zadnja leta življenja je Defranceschi kot bolnik preživel v svoji nekdanji bolnišnici v Kandiji, kjer so mu usmiljeni bratje vse do smrti leta 1937 nudili vso nego in oskrbo. Pokopan je na bližnjem šmihelskem pokopališču, kjer z enako pieteto oskrbuje grob kolektiv Splošne bolnišnice.

Opomba: Vse fotografije, objavljene
v tem prispevku, so last Dolenjskega
muzeja Novo mesto.

Osnovo ter izhodišče današnje združene, nove, regijske novomeške bolnišnice pa pomenita nekdanja moška in nekdanja ženska bolnišnica ter njiju uspešno vodstvo v času Defranceschijevega delovanja v Novem mestu.

Špela Dular- Bregač

JANEZ TRDINA¹ O JEZIKU OD 1848 IN V PETDESETIH LETIH

¹ JANEZ TRDINA (1830, Mengeš – 1905, Novo mesto) študiral zgodovino in zemljepis ter klasično slovansko filologijo. V svojih delih je uporabljal še elemente razsvetljenstva in predromantike, to pa primerno dobi, ki je že prehajala v realizem. Najboljši deli sta Bajke in povesti o Gorjancih in Verske bajke na Dolenjskem.

² MATIJA MAJAR (1809, Ziljska dolina – 1902, Praga) Privrženec ilirskega gibanja; jezikovni poizkusi v smeri ilirizma in vseslovenske vzajemnosti. Bil je narodni preroditelj na Koroškem.

³ RADOSLAV RAZLAG (1826, Ljutomer – 1880, Brežice) Pesnik, pisatelj, privrženec ilirskega gibanja. 1871 je bil deželni glavar Kranjske.

I. Od leta 1848 naprej sta slovenski jezik in literatura doživela velike spremembe v formi kot v duhu pisanja.

Začele so se pojavljati številne stranke, ki so branile vsaka svoj program ob tem pa zavračale vse druge. Vsaka stranka je uvajala nekaj novega in svoje novosti na različne načine zagovarjala.

Matija Majar² s svojo družbico je zahteval in učil, da se slovenski in hrvaški jezik stopita v enega, opustita, kar imata v jeziku slabšega, in se primeta tistega, kar ima drug jezik boljšega.

Trdina ob tem pravi, da take zmesi ne razume dobro niti Slovenec niti Ilir in bi tako taka literatura ostala za narod brezkoristna, jezik bi nazadoval, namesto napredoval, saj narod ne bo imel spodbude za branje, ne bo dobil veselja do nauka in napredka.

Radoslav Razlag³ je s svojo stranko pisal Zvezdice v tej čobodri, pa niso naletele na odprta ušesa drugod kakor pri hrvaških Slovencih. Kasneje je Razlag spoznal, da je ravnal napačno in se je vrnil na pravo pot, medtem ko je M. Majar zabredel tako daleč, da mu ni zadoščala več niti slovansko-ilirska enotnost in je začel uvajati panslavizem v takem pomenu, da bi iz vseh slovanskih jezikov naredil jezik, enoten vsem narodom.

⁴ IVAN NAVRATIL (1825, Metlika – 1896, Dunaj) Po očetu češkega rodu. Študiral filozofijo in teologijo. Prevajal slovenski in srbohrvaški jezik. Pripadnik ilirskega gibanja, zbiralec ljudskih vraž, praznoverja. Sodeloval pri Miklošičevih in Bleiweisovih besedilih za srednje šole, obravnaval glagol.

⁵ LUKA SVETEC (1826, Podgorje pri Kamniku – 1921, Litija) Pesnik, pisatelj, politik. Bčela: Vladimir in Kosara – delo, ki ga ima v mislih J. Trdina.

⁶ MATEJ CIGALE (1819, Dol. Lomé pri Črnem Vrhu (Idrija) – 1889, Dunaj) Jezikoslovec. Študiral teologijo in pravo, objavljale pesmi v Novicah (1846–47), urejal Wolfov nemško-slovenski slovar.

⁷ FRANC JERIŠA (1829, Šmartno pod Šmarno goro – 1855, Dunaj) Študiral pravo in filozofijo, pesnil pod močnim vplivom Koseskega. Objavljale v Vedežu. Trdina hvali prevod Byronove Hebrejske melodije.

⁸ ANDREJ EINSPIELER (1813, Sveče pri Rožu – 1888, Celovec) Bil duhovnik na Koroškem. 1837 prof. slovenskega jezika na celovski realki. Zavzemal se je za uvedbo slovenskega jezika v šole. Izdajal in urejal prvi slovenski pedagoški časopis Šolski prijatelj (1852–1883)

Tretja stranka se je Ilirom želela le približati. V njej je delovala nova dunajska generacija, ki se je začela uveljavljati 1850. leta z Navratilom⁴ in Svetcem⁵ na čelu. V njej pa so delovali še Cigale⁶, Jeriša⁷, Einspieler⁸... Bojevali so se pod zastavo »novih oblik«. Predlagali so sedmero novih oblik, ki bi zblížale slovenski in hrvaški jezik:

»Nova oblika«	»Stara oblika«	Razlog
bratom	bratam	Tako piše Koseski
lepega, lepemu	lepig, lepimu	»šč« namesto gorenjskega »š«.
lepa mesta	lepe mesta	Tako pišejo
lepša (najlepša) roža	lepši (najlepši) roža	Hrvatje in
ganuti, ganul	ganiti, ganil	Koseski.
iščē	iše	
da	de	

Oče teh oblik je bil Matej Cigale in je novosti priporočil visoki gospodi, vladi, duhovščini, da bi jih potrdili za svoje in jih dali v »šolske bukve«.

Trdina je novim oblikam nasprotoval, ker so se mu zdele napihnjene, prazne in prisiljene, brez koristi. »Take malenkosti ne morejo narodov ne združiti na razdruževati. Če bi Hrvatje razumeli vse drugo, jim »stare oblike« ne bi delale nobene sence. Glavni razloček med nami je v besedah, drugačnih pri nas kakor pri njih; gramatičnih form bi se lahko naučili. Obenem pa se nikdar ne sme prezreti, da je treba vsak dialekt (m. op.: tu misli na slovanski jezik) gladiti in čediti po njegovi naravi in notranjem ustroju, ne pa po kaki teoriji, po vnanjih ozirih.« Zoper »oblikanje« je Trdina napisal tudi satiro o Jeriši in slovanskih vilah, s pomočjo katerih je Jeriša rodil sedem bobkov, tj. novih oblik, in jih ponovno peljal med ljudstvo. Satire ni oddal nobenemu od časopisov, ker ni bil prepričan, da bi jo hotel kdo objaviti.

Vendar pa so si te oblike vztrajno utirale pot v časopisju, izjema je bila le Danica, Novice pa so dale prostor »pro« in »contra«, in ker je bil prvi prostor vedno poln, so se tudi novičarji odločili za nove oblike.

Naslednjo spremembo je doživela literatura. Številni literati so se začeli seznanjati z drugimi slovanskimi jeziki, posebno s srbskim, kjer so našli čistejšo sintakso, krajše in jedrnatejše stavke, drugačen besedni red. S tem so se začeli izogibati germanizmov ne le v besedah, marveč tudi v mišljenju. Zaradi razgibanega političnega in družbenega življenja, novih idej, za katere so rabili tudi nove besede, so med ustvarjalci zopet nastajali spori. Eni so hoteli, da ostanejo za določena pojmovanja grški ali latinski tērmini, drugi pa so se zavzemali za nekakšno kovačnico novih slovanskih besed. Slednje se je uveljavilo na Hrvaškem bolj kot pri nas, kljub temu pa je prihajalo do prevzemanj novoskovank na obeh straneh.

Tretja struja v tem sporu je v svojih vrstah štela predvsem pisatelje, mednje se je uvrstil tudi J. Trdina. Njihovo načelo pa je bilo iskati besede med ljudstvom, saj gotovo obstajajo kje ustrezni tērmini; morda v Pivki, Vipavski dolini, na Dolenjskem. Če pa bi jih vseeno ne našli, bi jim bila v pomoč stara slovenščina (m. op.: stara cerkvena slovenščina), v skrajni sili hrvaška beseda. Vseeno bi bile te besede, ali pa celo grške ali latinske, boljše od novoskovanih slovenskih.

Ob tem J. Trdina pohvali napredek na literarnem področju, številne nove časopise in njihove dopisnike, posebno L. Svetca⁵, F. Jerišo⁷ in J.

⁹ JANEZ BOHINC (1828, Šenčur pri Kranju – 1911, Šenčur pri Kranju) O njegovi mladosti se ničesar ne ve. Na starost je oslepel in umrl v domači hiši, kjer niso vedeli, da je bil pisatelj in pesnik. Objavljal je v Ljubljanskem časniku, Trdina hvali pesem Mladenič in vila.

¹⁰ JOVAN KOSESKI; pravo ime JANEZ VESEL (1798), Koseze (Moravče) – 1884, Trst) Finančna služba v Ljubljani, Gorici... Začel je z nemškimi pesmimi, bil glavni pesnik Novic. Prevajal Schillerja, Homerja, Byrona. Učinkoval predvsem kot budilec narodne zavesti, čeprav po načelih konservativnih staroslovencev.

¹¹ MATIJA VALJAVEC (1831, Srednja Bela pod Storžičem – 1879, Zagreb) Pesnik, pisatelj, študiral slavistiko pri Miklošiču in klasične jezike na Dunaju. Prevajal Vergila, Homerja, Sofokleja. Pomembna razprava o slovenskem naglasu.

¹² FRANC MALAVAŠIČ (1818, Ljubljana – 1863, Ljubljana) Študiral pravo in kirurgijo. Bil prevajalec pri Novicah, pesnik, literarni kritik, ukvarjal se je z urednikovanjem, začel povzdigovati Koseskega nad Prešerna (1847), nastopal zoper ilirščino. Dela: knjige in brošure: – Kratkocasne igre s kvartami, številkami in družimi rečmi v družbah; Ljubljana 1850

– Nemški Pavliha v slovenski obleki; Ljubljana 1850
– Iz pisem kardinala Laroša, zamaknjene Marije Štifel in zvezd ogleda Nostradamusa; Ljubljana 1848

¹⁴ Avtor povesti Robinson mlajši je Defoe in ne J. H. Campe, kakor trdi J. Trdina.

¹⁵ OROSLAV CAF (1814, Zg. Verjane (Sl. Gorice) – 1874, Ptuj) Jezikoslovec, prevajalec. Študiral teologijo, poučeval v semenišču. Naučil se je številnih indoevropskih jezikov, zbiral gradivo za slovenski slovar in slovnico. Zagovornik ilirizma in bolgarskega izvora staro cerkvene slovanščine.

Bohinca⁹ kot najbolj izobražene tistega časa. Ne pozabi niti na Koseskega¹⁰, pohvali Valjavčev¹¹ zbirateljsko delo slovenskih ljudskih pesmi, Josipini Turnograjski napiše celo hvalnico, ob tem pa graja njenega moža Lovra Tomana, saj kako ga tudi ne bi, ko pa je možak za nekaj goldinarjev prodal svojo narodnost.

Janez Trdina o jeziku

A) Franc Malavašič¹², urednik družinskega lista Pravi Slovenec, je iz gmotnih potreb priredil za založnika Giontinija več anonimnih knjižic¹³ in brošur, ki jih omenja J. Trdina. Označil jih je kot prikazni, ki se jih morajo Slovenci v letu 1848 bati. Kmalu za to oceno je Malavašič utihnil, pojavil pa se je prevod češke mladinske povesti J. H. Campeja¹⁴: Robinson mlajši, ki jo je leta 1849 prevedel Oroslov Cof¹⁵ v Celju. Delo je slabo prevedeno, prevajalec prav čudaško uporablja v besedilu po dva, tri izraze za en pojem, vrh tega ima v dodatku še »zbirčico tam pa tam nabranih slovenskih besed«, med katerimi je veliko čeških in ruskih izrazov.

Ob izidu J. Trdina ostro kritizira in zavrača to delo, sposodi si celo najnovejšo pokveko slovenskega slovstva (nj. op.), slovnico Hitri Slovenec. Delo je označil že Cegnar¹⁶ kot sleparsko dobičkarijo, Trdina pa dodaja, da je oče Slovenca, spočetega v Ljubljani in rojenega v Gradcu, avtorja slovnice, fantalin pri osemnajstih, ki do 1850 ni pisal ničesar v slovenščini, niti bral niti govoril slovensko. Trdina ob tem misli na svojega sošolca Etbina Costo.

Avtor Hitrega Slovenca je hotel izničiti Metelkovo slovnico, tako da je v Hitrem Slovencu skombiniral dve slovnici¹⁷ in vse skupaj dal tiskati; en izvod je poslal v Ljubljano v oceno. Ocenjevalci so se ga usmili zaradi petdesetih rajnišev in mu delo pozitivno ocenili, tako da je delo doživelo v Gradcu ponatis.

J. Trdina konča svojo kritiko z mislijo, da je piramida pokvarjenega slovstva dobila krasno krono in streho, ob tem pa upa, da bodo drugi pisatelji ubrali boljšo pot, in jim svetuje, naj se ob tem drže Metelkove slovnice in osrednjega slovenskega dialekta.

B) 24. avgusta 1859 so v Novicah v 34. številki, takoj za vestjo, da bodo odstopili ministri Bach, Kempton in Toggenburg in bo Bacha zamenjal grof Gotuchovski, objavili cesarjev ukaz, ki je določal za učni jezik v nenemških deželah jezik tamkajšnjega prebivalstva. Ob tej novici je J. Trdina časopis kar zasipal s svojimi članki, razpravami, dopisi, tako da so včasih njegovi dopisi zavzeli celo eno tretjino lista.

7. septembra 1859 je o tem vprašanju začel razpravljati Bleiweis in ostro zavrnil ugotovitve nemškega časopisja, ki je ugotavljalo, da velja ukaz le za ogrsko deželo, da ga ministrstvo ni dovolj pretehtalo, saj v deželah ni učiteljev in učnih knjig, ki bi bile pisane v jeziku večinskega naroda. (Novice 1859, str. 283–84).

21. septembra 1859 je začel svojo razpravo, ki je izhajala v štirih nadaljevanjih (II–V), tudi Janez Trdina, ki se mu je v VI. delu pridružil nekdo pod imenom Odkritosrčnik, VII nadaljevanje pa je anonimno.

Razprava

Uvod: Janez Trdina pravi, da so gospodje, ki ukaz zavračajo iz različnih razlogov, bodisi zato, ker se morajo naučiti jezika, kljub temu da

¹⁶ FRANCE (FRAN) CEGNAR (1826, Sv. Duh pri Stari Loki – 1892, Trst) Pesnik, prevajalec, publicist. Študiral ni, služboval je pri pošti, nazadnje v Trstu. Tu je bil med ustanovitelji slovenske čitalnice. Skrbel za jezikovni izraz in obliko. Najpomembnejše delo je prevod Schillerja.

¹⁷ Grammatik du Schlawischen Sprache (Verfaßt und herausgegeben von Blasius Potočnik, Leibach 1849)
Slovenska slovnica za prve slovenske šole v mestih in na deželi (po boljših dosedanjih slovnicaх zdělana od F. Malavašiča, Ljubljana 1849)

so naše krvi, bodisi iz zaničevanja jezika ali pa zato, ker so vse dni prebiral le tuje knjige in so prepričani, da se v slovenskem jeziku ne da napisati česa podobnega, kot to najdemo pri velikanih nemške literature. Od tujcev, ki živijo na našem ozemlju, pa zavračajo ukaz le Italijani, medtem ko pravi Nemci ukazu ne nasprotujejo.

II. Učitelji, čeprav tujci, bi morali znati slovensko. Nemški otroci v Avstro-Ogrški bi morali znati ne le nemško, marveč tudi kak drugi jezik dežele, saj se ga lažje naučijo v šoli kot pa pozneje, ko bodo že ostareli. Tujim otrokom se v naših šolah ni treba učiti slovenščine, kar gotovo ni dobro in s tem delajo sramoto našemu jeziku, ob tem pa živijo v Švici trije narodi (m. op.: štirje: Italijani, Nemci, Francozi, Retoromani), ki žive v slogi in prijateljstvu.

III. V naši deželi ni ljudi, ki bi bili prava podpora državi, saj se učitelji po končanem učiteljsku ne izobražujejo več, pa tudi učenci se učijo le zato, da bi izdelali razred in čimprej prišli do kruha. Pri vsem tem pa trpi država, ker nima prave inteligence, ki bi ji bila v pravo podporo. Za državo delajo le posamezni literati, mecen in domoljubi in le redka, na novo idejo narodnosti se opirajoča društva. Le iz semena narodnosti, ki je državi v korist, se rodi patriotizem, čeprav to nekateri, a le teoretično, zanikajo. Ideja narodnosti je zbudila literate med južnimi Slovani, dala nam je slavne možé, dobre ljudske šole, semenišča višjih znanosti, ljubezen do branja, da bomo v 80-ih letih prišli dlje kot prej v petih stoletjih.

Danes so gimnazije bolj urejene, učitelji bolj učeni, nauki svobodnejši, več je priložnosti, da bi se še več naučili, kljub temu pa učinek ni več večji, saj kar učenci na eni strani pridobé (učé se grško, nemško in slovensko), izgube na drugi (so slabši stilisti, znajo manj latinsko), poleg tega pa jim je še vedno edini in prvi cilj izdelati razred. Tak rezultat je posledica odtujenosti šole in ljudstva, v šoli je preveč teorije in premalo prakse, učitelji preveč poudarjajo golo znanje, manj pa razumevanje.

Ob teh Trdinovih ugotovitvah najdemo na koncu tega tudi predloge, kako izboljšati stanje, in utemeljitve le-teh.

Predlogi:

A)... da se vse predmete poučuje v slovenskem jeziku

Vzroki: 1. neznano je treba razlagati z znanim

2. kar učenec razume, si tudi zapomni in zna vse življenje

3. če bo učenec nauk razumel in si ga zapomnil, bo dobil že v rani mladosti veselje do učenja

B)... slovenski jezik naj bo pomožni jezik tudi tam, kjer se sicer razlaga nemško, tj. v gimnazijah

1. Pravično je, da se lahko slovenski mladenič pogovarja slovensko o vseh znanostih, da mu ne zmanjka slovenskih besed.

2. da se tam, kjer govore o zgodovini ali veri Rimljanov, Grkov, Nemcev primerja le-to tudi z našo zgodovino in s sedanjostjo.

3. Vsak jezik ima svoje fraze in svoje misli, zato naj te fraze povedo slovensko, kajti le tako so lahko vsakomur razumljive. Slovenec misli po slovensko, naj se slovenskim učencem ne jemlje slovensko mišljenje, sicer ne bo znal nikakor misliti, ne slovensko ne nemško; pa bo njegovo pisanje čudno rogovilasto in okorno, polno tistih nesrečnih tropov¹⁸ in figur¹⁹.

4. Veliko mladih mož z dobro voljo in s slabšo glavo se uče na pamet, brez zrelega premisleka. Take učence je treba prisiliti, da se lekcijo nauče povedati slovensko, saj se bodo le tako naučili razmišljati.

¹⁸ trop – vrsta retoričnih figur, ki nadomestijo osebno kake besede z drugo besedo, bodisi da med njima obstaja podobnost (metafora) ali pa dejanska zveza (metonimija)

¹⁹ figura – sredstvo jezikovnega izražanja, ki se odmika od »normalnega«

5. Gimnazija bi morala učencem poleg znanja izoblikovati tudi karakter, tega pa si lahko pridobijo le z učenjem slovenskega jezika, tako da jim bo jezik v ponos in čast tudi v višjih šolah.

IV., V. J. Trdina v tem delu razprave govori o potrebnosti latinskega jezika in se ustavi ob duhovščini, o kateri je imel sicer čisto drugačno mnenje, kot je to zapisano v članku. Trdina je v nasilnem pokristjanjevanju videl začetek naše sužnosti. Tako ugodne trditve najdemo tu le zato, ker je hotel z njimi pritegniti v boj za uveljavitev cesarskega odloka tudi našo duhovščino, ki je imela v tedanji Avstriji še vedno precej velik vpliv in besedo v šolstvu in je bila – vsaj nižja – povečini tudi narodno zavedna.

J. Trdina: So gospodje, ki se danes ne menijo za latinščino, ker je ta jezik, rojen iz grškega, danes že mrtev.

Latinščina je jezik katoliške cerkve, ta pa je slovenska narodna cerkev, kljub temu da vera ni narodna, cerkev pa si je izbralo ljudstvo. Če bi se naši očetje (Samo, A. Avrelij) ne zavzeli za katoliško vero, bi nas danes ne bilo, duhovniki pa so ji bili vedno najboljši in resnični prijatelji.

Zbudili so domačo literaturo, očistili jezik tujih pritiskov in napisali veliko število pobožnih knjig, navodil kmetu, kako kmetovati, sadjarjem... Zato si ni mogoče misliti patriotizma brez katoliškega duha. »Jezik katoliške cerkve je latinski, tedaj je tudi latinski jezik za nas narodni jezik; tista cena, ki gre domačemu, gre tedaj latinskemu – oba sta naša; katolištvo je sprijelo se z narodnostjo in latinščino.« Latinščine se je treba učiti sprva slovensko, šele potem se lahko kot pomoč uporablja druge jezike, saj sta si latinščina in slovenščina še najbolj podobna:

Slovenski jezik:
nimamo artiklov

Latinščina:
(m. op.: Trdina verjetno misli s to trditvijo na artikle v nemškem jeziku: (der, die, das)

enak princip deklinacije
ujemanje srednjega spola
ujemanje določenih prvin
v sintaksi

Slovenski jezik:
podobna latinščini
nimamo abstraktov

Nemščina:
podobna grščini
številni abstrakti

VIRI:

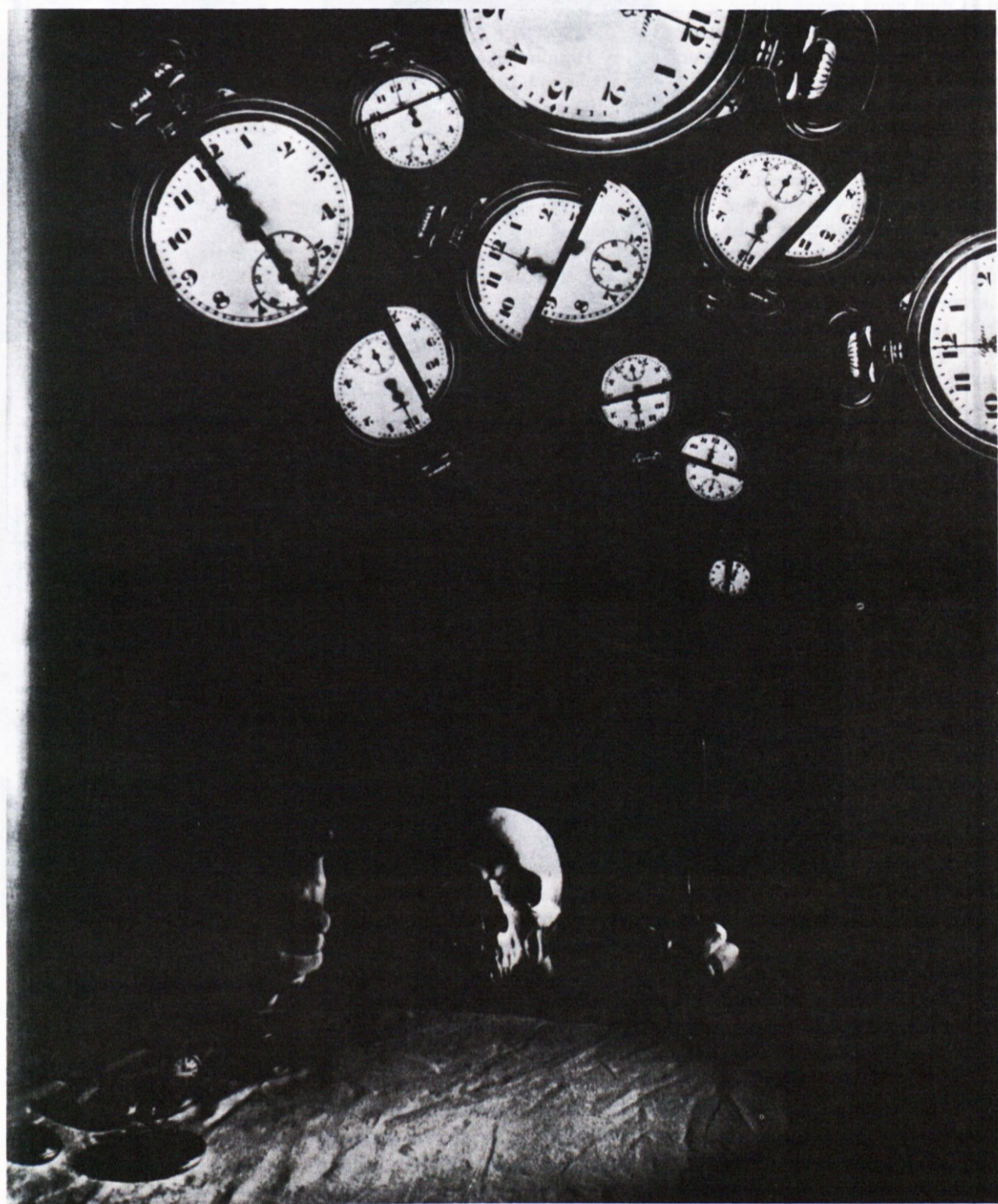
- Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev, DZS 1949 Janez Trdina 2, Spomini II. del
- Leksikon CZ, Slovenska književnost
- Ljubljanski časnik 1851; št. 14 (18. II.); Nekoliko o slovenskem slovstvu
- Novice 1859, str. 297–298, 312–314, 321–322, 328–329; Glasi o cesarskem ukazu, ki določuje učbeni jezik v različnih deželah našega cesarstva; J. Trdina

Predlogi za učenje latinščine:

- a) v prvih šolah s pomočjo slovenščine
- b) naj se nemščina rabi poleg slovenščine šele takrat, ko jo učenci že obvladajo in naj potem v nemščini beró knjige o življenju, delu in veri Rimljanov.
- c) v gornji gimnaziji naj se latinski jezik razlaga latinsko z veliko praktičnimi vajami.
- d) vse, kar je imel stari sistem dobrega, naj se obdrži, latinščina naj ima več ur, učiteljev naj ne menjajo vsakega pol leta... Poglavitna sta duh in forma latinščine, spoznati rimski narod, latinska gramatika naj bo ob tem le kot pripomoček.

Na žalost pa tak princip učenja uresničujejo le redkokje in s to ugotovitvijo tu z upanjem na boljše čase Janez Trdina konča svojo razpravo v Novicah 1859. leta.

Stane JAGODIČ: Tudi ti!, 1967–72, fotomontaža, 50 x 60 cm

Dušan Klačar

ČLOVEK OZELENJENE VIZIJE SLOVENIJE

Pogovor Toneta Jakšeta z dr. Dušanom Plutom

Dr. Dušan Plut je moderen slovenski politik. Vedno v gibanju, vedno med ljudmi, zdaj na tem, zdaj na drugem koncu Slovenije. Lahko in hkrati težko ulovljiv. Lahko za besedico ali dve, saj se kot politik novega kova ljudi ne izogiba, težko za daljši razgovor, saj je njegov urnik ponavadi zapolnjen od jutra do večera, ljudje pa ga, kamorkoli pač pride, zahtevajo zase, saj mu imajo tudi sami marsikaj povedati, ko se jim že ponudi prilika, da ga dobijo medse. Čeprav je namreč na prvi pogled videti, da člani Predsedstva na svojih obiskih opravljajo bolj reprezentančno vlogo, pa je to le zunanji videz. Dr. Dušan Plut in njegovi kolegi predsedujejo ali so vsaj člani številnih pomembnih republiških komisij in odborov, pomembna pa je tudi funkcija predsednika Zelenih Slovenije, do nedavnega članice vladajoče koalicije, kar vse daje človeku v roke tudi del realne politične moči v Sloveniji. Za nas pa je pomembno predvsem dejstvo, da je dr. Dušan Plut naše gore list in da je ta konec Slovenije, kar ni običajno, prvi demokratični garnituri slovenskih politikov prispeval kar nekaj pomembnih ljudi.

O tem, kako se še počuti Belokranjca in kako je prav Bela krajina vplivala, da je stopil na politično pot, je z njim tekel razgovor, ko je nedavno tega obiskal Žužemberk. Seveda je samo po sebi razumljivo, da se ob tem ne da izogniti tudi vprašanju o okolju in o stranki, ki ji dr. Dušan Plut predseduje.

– Vsi poznamo dr. Dušana Pluta kot Belokranjca, kot človeka, ki svojih korenin ne skriva in se k njim često tudi vrača. Premalo pa poznamo njegovo zgodbo odraščanja. Koliko je vplivala na to, da je dr. Plut danes to, kar je?

»Rojen sem bil v Gradacu. Oče je bil učitelj in ravnatelj šole. Z njim smo se selili po Beli krajini, najprej v Adlešiče, potem na Suhor in nazadnje v Semič. Celotno osnovno šolo sem obiskoval v Semiču in tam sem preživel tudi gimnazijska leta. Če me kdo vpraša, kaj sem, mu zato rečem, da se imam za Semčarja. V gimnazijo sem se z vlakom vozil v Črnomelj. Tisti čas sta me zanimali najbolj dve stvari: glasba – bil je to čas Beatlov in Rolling Stonesov, s katerimi sem nekako rasel, kar je takrat povezano tudi s številnimi problemi – ter šport, predvsem odbojka, v kateri so bili gimnazijci zelo uspešni tudi na republiški ravni. Tretja stvar, s katero sem se tudi ukvarjal, je bilo delo v dijaški skupnosti, katere predsednik sem bil. Pozneje sem to delo nadaljeval v Klubu belokranjskih študentov in tako sem dobil prve izkušnje v organizacijskem delu, kar mi je kasneje prišlo prav tudi na političnem področju.«

– Vendar pa je bilo do političnega udejstvovanja še daleč. Pri vas ne bi mogli reči, da ste se po do tedaj ustaljeni poti iz mladinskega aktivista prelevili v odraslega politika?

»Leta 1969 sem se preselil v Ljubljano, kjer sem študiral zgodovino in zemljepis in pozneje tudi doktoriral. Doktorata iz belokranjskih voda sem se lotil tudi malo iz nostalgije, sem pa problematiko tudi najbolj poznal. Zanimali so me degradacijski problemi in lastnosti vode na krasu, ki ima posebne značilnosti in kjer je onesnaženost še bolj žgoča ali še bolj poudarjena, tako da sem takrat Belo krajino spoznal še v tej luči. Problem Krupe se je pojavil, ko sem delo za doktorsko disertacijo že zaključeval. To mi je načrt precej spremenilo, kajti naloge sem se lotil tudi operativno, ne samo teoretično, njen osnovni namen pa je bil, da

poiščem kakovostne in količinsko primerne vodne vire. Med temi je bila na prvem mestu Krupa. Za vodno oskrbo Bele krajine iz Krupe, ki je daleč največji vodni vir in naj bi njene zaloge količinsko zadostovale za najmanj petdeset let naprej, sem imel izdelane že vse bilance. No, takrat se je pokazala neprimerna zaradi PCB in to mi je povzročilo obilo dodatnega dela. Krupa pa je močno vplivala name tudi na osebnem nivoju, predvsem na radikalizacijo ekološkega razmišljanja. Globalne opredelitve so sicer že bile, to pa je bil emocionalni naboj, ki je prišel dodatno na vse moje dotedanje strokovno znanje.«

Izvir Krupe (foto: M. Ivanovič)

– *To je bil čas, ko je zanimanje za globalno ekologijo že počasi pronicalo v zavest, seveda pa le pri tistih, ki so imeli, lahko bi rekli, določene predispozicije. Ste jih vi imeli?*

»Že iz dijaških let. Zanimanje za glasbo ni bilo enostransko. Gre za celostno spremembo sistema vrednot, ki so jih prinašala šestdeseta leta, predvsem druga polovica. Takrat se je prvič pojavilo radikalno razmišljanje o planetarni ogroženosti. To je bil tudi čas vietnamske vojne in grozeče nevarnosti njene razširitve, čas kubanske krize, invazije na Češkoslovaško, vseh zaostrenih razmer. In takrat sem se prvič zavedel pripadnosti temu planetu kot celoti, spoznanju, da, če je ogrožen en del, je ogrožena celota, se pravi vsa zemlja. Ob hipni ogroženosti, ki jo na primer prinaša nevarnost jedrskega spopada, sem pričel odkrivati še druge vidike, to je počasno umiranje zemlje na obroke preko stopnjevanja ekološke krize. Tisti čas sem prvič tudi nekaj napisal v tej zvezi in se lotil naloge Ekološki pogoji za belokranjsko vinogradništvo. To je bila seminarska naloga, za katero sem dobil potem še študentsko Prešernovo nagrado.«

– *Seveda so bili takrat to šele začetki, ki pa so le vodili k prvemu združevanju enako mislečih. Kdaj se je to pričelo?*

»Pot je neizbežno vodila v združevanje. Strokovno delo sem povezal z vključitvijo v Zvezo društev za varstvo okolja in potem je šel razvoj v smeri politične ekologije. Seveda si ne jemljam nobenega prvenstva na

tem področju. Predvsem, kar se tiče strokovne in ljubiteljske organiziranosti, se je to začelo že v začetku sedemdesetih let, ko je bila ustanovljena Skupnost za varstvo okolja in so nastopali prvi pionirji. Jaz sem se temu priključil pozneje, tudi zato, ker sem dolgo sodil – to je po svoje zanimivo, ker se vidi, kako gre človekov razvoj – da mora vsak posameznik pri sebi razčistiti vrednostne pomene in da je šele to potem osnova za združevanje. Skratka, zdelo se mi je, da je treba vplivati na ekološko zavest posameznika in da mora vsak sam priti do tega spoznanja. Razvoj je pokazal, da to v praksi ne gre. Če bi na tak način skušali ozavestiti pet milijard ljudi na tem svetu, potem bi čas za spremembe zamudili. Krupa mi je dala odločilni sunek in čutil sem, da se moram tudi na tem področju organizirati in se vključiti v skupino ljudi, ki podobno razmišlja.«

– *Podobno razmišljanje je potem verjetno vodilo tudi naprej, v politično delovanje?*

»Jaz jemljem to zadevo zelo preprosto. Izkazalo se je, da delovanje v okviru društva prinaša številne prednosti in da ima močan vpliv na oblikovanje javnega mnenja, konkretne spremembe pa so bile še vedno v ozadju, predvsem ker društva nimajo politične moči. Zato sem začel razmišljati tudi o političnem organiziranju. S prijatelji, ki smo tvorili radikalni del Sveta za varstvo okolja pri takratni SZDL, nismo bili zadovoljni s splošnimi odločitvami na tem področju. Čutili smo, da bomo s svojimi idejami in dognanji vedno ostali na obrobju, če ne bomo dali ekološkim prizadevanjem tudi politične vidike. Zase moram reči, da sem bil dolgo v dilemi. Kake pol leta je trajalo to razmišljanje. Toda potreba po politični artikulaciji naših stališč je prevladala in na tej osnovi je prišlo do ustanovitve Zelenih Slovenije, kjer smo na začetku predvsem poudarjali dimenzijo družbenega gibanja. Kasneje, ko se je zelo izkristaliziralo strankarstvo v Sloveniji, pa se nam je zdelo popolnoma logično in upravičeno, da se organiziramo tudi kot politična stranka.«

– *To je velik preskok, zlasti ker ste zeleni prišli ne samo v politiko, ampak preko te tudi naravnost v vladajočo koalicijo. Ali ne poraja to novih dilem?*

»Moram vendarle poudariti, da smo ohranili še vedno zelo močne prvine ekološkega gibanja, od, recimo, demonstracij, če je potrebno, do odprtosti in širine pri našem članstvu, do neideološkosti, kar se tiče sodelovanja z drugimi. Ta prisotnost ekoloških gibanj je posebej močna pri nekaterih naših občinskih odborih, in mislim, da je to pozitivna sestavina, ki jo bomo še naprej zavestno negovali. To bo prišlo še bolj do izraza v prihodnje, če ne bomo prišli v vladno koalicijo, ker nam bo ravno to po mojem mnenju omogočilo preživetje. Biti opozicijska stranka v Sloveniji v tem trenutku namreč ni niti približno ugodno, saj kot taka zelo težko pride v sredstva javnega obveščanja, ta pa trenutno zelo močno vplivajo ne samo na javno mnenje, ampak tudi na volilne rezultate.«

– *Slovenski zeleni so glede svoje zastopanosti v parlamentu ena od najmočnejših evropskih zelenih strank. Smo Slovenci res tako zelo »zeleni«?*

»Za tak volilni uspeh je več vzrokov. Prvič morda ta, da strankarska zavest na prvih volitvah še ni bila razvita in so se tisti, ki se niso hoteli radikalno politično opredeliti, lažje opredelili za Zelene Slovenije. Menili so pač, da je varstvo okolja le več kot stranka. Drugič pa je res, da je stopnja ekološke zavesti pri Slovencih razmeroma visoka in se izraža tudi skozi hierarhijo vrednot, ki jih ljudje postavljajo najvišje. Tu sta se skrb za zdravo življenje in za varstvo okolja posrečeno združila. Tretjič, pa naj morda zveni nekoliko neskromno, so ljudje spoznali, da gre v okviru Zelenih Slovenije za skupino ljudi, ki je tudi na strokovni ravni zbujala veliko stopnjo zaupanja, skratka, da nam gre res za spremembe na tem področju.«

– *Ali vidite sedaj, ko vse več drugih strank vključuje v svoje programe skrb za varstvo okolja, nevarnost za svojo stranko, ali pa je to pravzaprav njen uspeh?*

»Morda bo zvenelo malo patetično, če izjavim, da ne bi bila nobena katastrofa, če Zelenih Slovenije ne bi bilo in če druge stranke postanejo »ozelenjene«. Bistvo je predvsem v praksi uresničiti načelo, ki omogoča preživetje prihodnjim generacijam, vendar sodim in tudi raziskave javnega mnenja kažejo, da razmeroma dobro delamo in se nam ni treba bati rezultatov naslednjih volitev. Se pravi, da so ljudje začutili tudi druge vidike, ki izhajajo iz našega delovanja. V zadnjem času smo pričeli zelo poudarjati povezanost med ekologijo in socialo. Sodimo, da je sociala tista, kjer se bo bitka našega preživetja zelo izkristalizirala. Mi se zelo bojimo pojava tako imenovanega pravega kapitalizma ali enostranskega pojmovanja tržnosti. Želimo, da se spremembe gibljejo ob upoštevanju tržnih in socialnih omejitev, in tukaj vidimo našo vlogo. V ospredje bomo postavljali tudi vprašanje pravic manjšin vseh vrst, priseljencev ter marginalnih skupin.«

– *Nekateri so do sedaj videli v ekologiji tudi coklo, ki povečuje stroške proizvodnje in omejuje hitrejši ekonomski razvoj. Kako usklajujete potemtakem omejitve in socialo?*

»Sodimo, da ekologija sicer pomeni neke vrste omejitve, ki jo je treba upoštevati, po drugi strani pa prinaša predvsem na socialnem področju možnost zmanjševanja brezposelnosti. Prinaša veliko ročnega dela, na primer pri obrti, v kmetijstvu in biokmetijstvu, pri gradnji čistilnih naprav in seveda z izgradnjo novih tehnologij. Skratka, želeli bi povedati, da smo za globalno ekologijo, ki pa vključuje tudi ekonomsko komponento in da nismo za družbo, kjer bi živeli v kolibah in pri svečah. To ni nobena perspektiva, vsaj kakor jo mi vidimo ne. Gre preprosto za zdravo okolje. Treba je pač upoštevati pet planetarnih omejitev, ki nam določajo limite, znotraj katerih se moramo gibati in brez upoštevanja katerih enostavno ne moremo preživeti.«

– *Znano je, da je Slovenija že zelo močno onesnažena. Kakšne so možnosti za njeno sanacijo?*

»Tujci, ki pridejo k nam, so sprva vedno začuden, ko jim pripovedujemo, kako je Slovenija onesnažena. Čudi jih, saj tega ni videti na prvi pogled, vsaj povsod ne. Več kot polovico naših površin namreč pokriva gozd in ta zelenost kljub propadanju gozda daje lažen vtis, za katerim se skriva marsikaj. Probleme, kakor jih jaz vidim, bi lahko strnil na tri,

Reka Lahinja
(foto: dr. L. Pintar)

od katerih bi na prvem mestu omenil onesnaženost zraka, kjer se uvrščamo v sam vrh. Po količini žveplovega dioksida na prebivalca se uvrščamo na tretje ali četrto mesto med evropskimi državami, saj pride-lamo več kot sto kilogramov na prebivalca letno, to pa je grozljivo velika količina. Z onesnaženjem zraka je povezano propadanje gozda.

Lipa pri taborniškem domu v Marindolu pri Adlešičih, stanje pred posegom (foto: M. Ivanovič)

Drugo je onesnaženost voda, kjer smo dosegli že tako stopnjo, da se Slovenija, ki je ob Norveški in Švici najbolj bogata evropska država glede količine voda na prebivalca, že srečuje s pomanjkanjem kakovostne pitne vode. Tretji problem so ti nesrečni odpadki vseh vrst, kjer nimamo urejenega odlaganja, pa naj gre za komunalne odpadke ali pa za radioaktivne in posebne odpadke. To so tri najbolj žgoče naloge, ki bodo terjale ogromno naporov. Ker pa gre tudi za sanacijo, bodo potrebna tudi velika finančna sredstva. Za kako velike denarje gre, dobimo predstavlo, če povemo, da bi samo za sanacijo termoelektričnih objektov potrebovali vsaj od 300 do 500 milijonov dolarjev.«

– *Težko bi seveda pričakovali, da bo slovensko gospodarstvo v stanju, kakršno je, samo sposobno zagotoviti sredstva za tako velike investicije? Je pozicija zelenih sedaj taka, da lahko vpliva na usmerjanje kapitala, tudi tistega, ki bi v te namene morda pritekal iz tujine?*

»Mislim, da se tukaj malo lahko pohvalimo, kajti krediti, ki jih sedaj dobivamo, in vlaganja iz tujine so vezana prav na področje sanacije ekoloških problemov ali na gradnje, povezane s tem. Zelo realne možnosti so, da pridemo do kreditov za sanacijo termoelektričnih objektov, zlasti zaradi tega, ker je tudi sosednja Avstrija ogrožena od termoelektrarne Šoštanj. Obetajo se tudi vlaganja Avstrijcev v savsko verigo hidroelektrarn, na kar pa jaz gledam z določeno rezervo, kajti Slovenija ne bi smela iti v drugo skrajnost, se pravi, da bi zgradili verigo savskih elektrarn, potem pa večino električnega toka prodajali Avstrijcem. Mislim, da bi bilo za nas bolje, da prodajamo izdelke, že oplemenitene z energijo iz savskih elektrarn. Pomoč pa pričakujemo tudi od Italije in to pri reševanju notranjske Reke in Škocjanskih jam ter pri celovitem reševanju Jadranskega morja. Na prihodnje sodelovanje gledam precej optimistično, pri čemer pa je bistveno, da postavimo omejitve. Določiti

moramo pogoje, pod katerimi smo pripravljene sprejeti tuj kapital, saj v njem lahko tičijo tudi določene pasti. Gre za nevarnost razprodaje, pa tudi degradacije, predvsem v tem, da Slovenija postane odlagališče za ostalih tehnologij, ki so vsaj dva koraka za sodobnimi tehnologijami sveta.«

– *Kje vidite vzroke za tako hudo onesnaženje Slovenije. Gre za kratkovidnost, lahkomišelnost, malomarnost in neznanje oblastnikov?*

»Žal je to univerzalno pravilo. Vsaj do sedaj je ves razvoj v svetu potekal po scenariju povečane onesnaženosti, ki jo prinaša tista preprosta paradigma, ki bi jo lahko na kratko strnili v rek: Večje je, boljše je.«

– *Vendarle, ko smo bili mi še v izgradnji industrializacije, v stopnji največjega naraščanja onesnaževanja, so drugod že potekali nasprotni procesi? Se ne da nekaj naučiti od drugih, preskočiti kako negativno fazo v razvoju?*

»Saj to je zanimivo. Očitno se človeštvo zelo težko uči na osnovi slabih, bolečih izkušenj drugih. Pri nas je posredi tudi realsocialistično razmišljanje, ki je zaobseženo v leninistični formuli (industrializacija, elektrifikacija itd.), kar nas je še dodatno potisnilo v degradacijsko stisko. Analiza nam zelo jasno in nedvoumno pokaže, da so najbolj onesnažene države bile države realsocializma, ki pa kljub temu niso dosegle ekonomske oziroma materialne ravni zahodnoevropskih držav.

Vendarle mislim, da je sedaj ekološka zavest v Sloveniji že tako močna, da ne bo treba prav vseh faz v tem razvoju ponavljati in da bomo sedaj ob prihodu tujega kapitala in ob kreiranju nove vizije Slovenije, ki bo morala biti ozelenjena vizija Slovenije, upoštevali te izkušnje. V bistvu je bil narejen velik premik tudi zaradi tega, ker je ekološka zavest močna v tistih državah, ki dajejo kapital. Tam se že zavedajo, da je svet med seboj povezan in če bo umazana tehnologija pri nas, se bodo po ekološkem bumerangu negativne posledice pokazale tudi pri njihovih prebivalcih. Problemi planetarne onesnaženosti atmosfere so pokazali, kako majhen in občutljiv je pravzaprav ta planetarni ekosistem.«

– *Dela je torej še dovolj in zeleni ste se odločili še ostati v politiki. Odločili ste se za čimprejšnje volitve in tudi vi ste se odločili kandidirati še na njih. Iz kakšnih vzrokov?*

»To skoraj moram, saj bi bilo neresno, da vodiš politično stranko, potem pa se ne upaš spustiti v volilni boj. Jaz bom kandidiral, vsaj tako kaže, v državni zbor, na kateri listi in v kateri regiji se še nisem odločil, ker še ni jasno, kako bo nova volilna zakonodaja izoblikovana. To sem dolžan, čeprav bi se po drugi strani, čisto iskreno povedano, raje ukvarjal s strokovnimi problemi. Toda sedaj je še tisto prehodno obdobje, ko bomo taki, rekel bi, na hitro nastajajoči politiki, še morali nastopiti.«

– *Kdaj se bo po vašem mnenju slovenska politična scena povsem stabilizirala in profesionalizirala?*

»Mislim, da bo normalna parlamentarna demokracija z »normalnimi« politiki, se pravi politiki, ki so po določenih fazah prišli na najbolj odgovorne funkcije, nastopila šele po naslednjih volitvah, in da se bo šele potem ta država približno stabilizirala in dobila vse značilnosti normalne parlamentarne demokracije.«

– Demosa ni več in sedaj ostaja tudi za zelene vprašanje prihodnjih koalicij povsem odprto. Kako nameravate nastopiti na naslednjih volitvah?

»Naš edini aksiom, ki ga bomo na vsak način upoštevali, je, da nastopimo popolnoma samostojno in avtonomno. Za nas ne obstaja delitev na leve ali desne stranke, ampak na tiste, ki bodo poskrbele za preživetje tudi prihodnjih generacij. To je osnovna paradigma in mi se bomo zato povezovali na osnovi konkretnih projektov. Zdaj ni več potrebno, da bi se stranke združile proti komunizmu, kajti komunizma več ni, vse te opozicijske stranke, predvsem pa SDP, so doživele zelo pozitivno notranje preslojevanje in sedaj iti v naslednje volitve s preživelo paradigmo antikomunizma, je za nas popolnoma zgrešeno. Mi bomo zelo projektno in programsko iskali svoje prihodnje partnerje, vendar šele po volitvah, na osnovi zelo jasne in precizne koalicijske pogodbe, kjer bodo predvsem v ospredju proračun in sredstva, namenjena za ekologijo, in tiste stvari, ki nas zanimajo, predvsem sociala in drugo.«

Levo: Filipendula na Belčjem Vrhju (Lahinjske luge), foto: Borut Križ
Desno: dr. Dušan Plut (foto: Tone Jakše)

Opomba: Vse fotografije narave, objavljene v tem prispevku, so last ZVNKD Novo mesto

NAŠ POGOVOR
Rast 1–2/1992

– Ali ni tako, da v svetu zelene stranke že nekako po naravi stvari same sodijo v levi blok?

»Že, toda v svetu vladajo normalne politične razmere in tudi normalna delitev na levo in desno. V Sloveniji je to zelo nedoločno in jaz se sprašujem, kdo je v Sloveniji sedaj sploh levica in katera stranka je tista, ki bi sedaj striktno in brezkompromisno zagovarjala delavske interese. Mislim, da je to pomanjkljivost slovenskega političnega prostora in da se bo moral tudi na tej, levi strani slovenski politični svet dovolj izrazito artikulirati.«

Stane JAGODIČ: Šentflorjanske kapljice, 1987, fotomontaža, 18 x 24 cm

Borut Pahor USTAVA KOT METAFORA

Te vrstice končujem v nedeljo pozno zvečer in se jezim, ker mi misli begajo proč od predmeta razprave. Predvsem jih zaposlujejo moji vtisi s pravkar končanega razgovora s kandidatom za novega mandatarja vlade, mag. Markom Voljčem. Vtise bom iz oportunističnih razlogov zadržal zase, bodisi zato, ker g. Voljč ne bo izvoljen, ali pa prav zato. Njegov nastop pa me je pritegnil. Ne samo zato, ker je govoril presenetljivo odkrito in jasno, temveč predvsem zato, ker je takoj v središče premisleka postavil gospodarske teme.

Zdi se, da je njegov nenavaden in presenetljiv vstop v slovensko politiko simptomatičen in odslikuje vso zapletenost in prepletenost procesov od slovenske pomladi do danes. Predvsem verno zrcali njihovo izjemno dinamiko in nenapovedljivost in je hkrati tudi nekonvencionalen in provokativen.

Je torej odličен uvod v razmislek o ustavi, ki želi ustvariti vtis večnosti, stabilnosti in gotovosti.

Ta kompleks pa očitno ne daje Liberalne stranke. Ondan mi je g. Gros mimogrede na skupščinskih stopnicah omenil, da so že pripravili osnutek predloga Amandmaja 1, ki naj bi vsebinsko spremenil dikcijo členov o značaju, vlogi in pristojnostih državnega sveta. Četudi predlog ne bi uspel, se kaže, kako odvečne so iluzije o perfektnosti ustavnega teksta. Temu se iz več razlogov ne gre pretirano čuditi.

V Komisijo za ustavna vprašanja Skupščine Republike Slovenije sem bil izvoljen v drugem polčasu njenega dela. To je bil čas, ko je vladajoča koalicija še vedno suvereno obvladovala zakonodajno telo in ni pretirano vrednotila pomembnosti sodelovanja z opozicijskimi strankami. To ni bilo nekaj posebnega. Nasploh je bilo in je še vedno značilno, da po volitvah stranke niso uspeli ustvariti političnega vzdušja medsebojnega spoštovanja in zaupanja. Tudi v Demosu ne. Zato je bilo delo na novi ustavi dodatno zahteven projekt, ker se je izhajalo iz imperativa soglasnosti.

Problem politične kulture se nasploh podcenjuje. Ustavna razprava in polemike ob zakonodajnih predlogih bi bile lahko kvalitetnejše, če jih ne bi tako pogosto oblikovale prazne strasti in predsodki. O tem se govori malo ali pa se hitro in lakonično ugotovi, da po odsotnosti demokratične tradicije ni pričakovati čudežev. Ta trditev je v mnogočem brez podlage, vendar je priročna in opravičuje totalitarne vzorce vodenja.

Ustavna razprava je bila, vsaj zame osebno, žalostna izkušnja. Predvsem me je osvobodila utvare, da pomeni referenčno točko političnih in strokovnih izkušenj in dognanj, neko presečišče demokratične politične volje in družbenega sporazuma o ureditvi države in zavarovanju državljana pred njo. Iz mnogih vzrokov pa je bilo drugače. Pisala se je krčevito, ujeto in preveč furijasto. Dinamika dela je bila v neposredni zvezi z dnevno politično voljo in računmi, kdaj bi bil najprimernejši čas za volitve. Javna razprava je bila kratka in polovična. Glede tega moramo vsekar imeti močne komplekse. Javnost je bila prej na obrobju, kot pa v središču ustavne polemike. Pravni strokovnjaki so bili v veliko oporo, čeprav so njihovi argumenti mnogokrat prehitro podlegli davku političnega usklajevanja.

Dr. France Bučar, predsednik, je komisijo vodil korektno in ob koncu tudi nadvse učinkovito, saj je v mnogočem njegov prispevek, da smo ustavo sprejeli ob napovedanem datumu. Njemu in nam vsem skupaj pa ni uspelo dela razporediti tako, da bi imeli dovolj časa za poglobljene strokovne in politične razprave ob posameznih spornih vprašanjih. Za nekoga, ki pričakuje od ustavopiscev maksimalne koncentracije, bi bilo vsekakor razočaranje, ko bi od blizu spremljal seje komisije. Iz več razlogov. Najprej zato, ker so se mnogi na vse spoznali. Potem zato, ker so bili strokovni argumenti podrejeni političnim špekulacijam. In nenazadnje zato, ker je ustavni tekst nastajal predvsem kot neposredni izraz trenutnega razmerja političnih opcij.

Kot politolog ostajam še danes prepričan, da smo zelo na hitro opravili s koncipiranjem političnega sistema. Pokazalo se bo, da je v mnogočem nekonsistenten. Že omenjena pobuda liberalcev, ki prihaja samo slaba dva meseca po sprejemu ustave, potemtakem ni naključna. Problematizira sestavo Državnega sveta in zastopstvo nosilcev socialnih, gospodarskih in poklicnih interesov. Če prav razumem njihovo pobudo (tu jo navajam predvsem kot simptom), gre za storniranje teh zastopstev na račun povečanega zastopstva nosilcev lokalnih interesov. S tem torej vračajo razpravo o značaju in pristojnostih tega zbora na njihov začetek. Državni svet je bil, naj spomnim, politični kompromis med protagonisti dvodomnosti in enodomnosti. Za prve je umanjala ključna predpostavka konsistentnega modela dvodomnosti – federalna ureditev države. Drugi so klonili pod pritiskom javnosti, ki je naklonjena regionalni ureditvi in zastopstvu v državnem parlamentu. Ta polemika je sodila med zanimivejše in škoda je, da nas je čas prehitel s polovično rešitvijo. Vsekakor bo zakonodajalec pred nemajhnimi težavami, ko bo moral podrobneje urediti volitve v Državni svet in njegovo poslovanje. To bo nova priložnost, da dosledneje razmislimo predloge za federalno (oziroma vsaj dosledno regionalno) ureditev Slovenije. V to nas nena zadnje silijo sodobni evropski trendi na področju upravljanja z javnimi zadevami. Če imamo na eni strani opravka s prenašanjem oblastnih pristojnosti in odgovornosti na državno raven, pa imamo hkrati izrazito tendenco h kumuliranju pristojnosti na regionalnih (oz. federalnih) ravneh. Doslednejša ureditev lokalne samouprave in regionalizma bo pričljivi dokaz o zrelosti našega državotvornega duha.

V ustavi pa so tudi določila, ki jih smemo šteti za domišljena in so rezultanta tradicije političnega posluha in sodobnih standardov. To velja, denimo, za določila o varstvu posebnih pravic avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji. Z njimi dobivajo pripadniki manjšin instrumente za enakopravno vključevanje v politično, gospodarsko in kulturno življenje. Naj omenim, da so jih kot evropsko primerljive in zglede ocenili tudi na zaslišanju predstavnikov Skupščine Republike Slovenije ob zaprosilu za status posebne gosta v Svetu Evrope. Ta evropska institucija, ki združuje 26 polnopravnih članic in posveča temeljno pozornost prav varstvu kolektivnih in individualnih človekovih pravic in svoboščin, posebej poudarja pomembnost zaščite nacionalnih manjšin, v prepričanju, da bo to najtrdnjša opora novo nastajajoči skupni evropski zgradbi. V tem kontekstu so člani njenih komisij v Parizu izrazito naklonjeno ocenili naš ustavni dosežek in ga navedli kot referenco za urejanje tega področja v Evropi sploh.

Za konec se primeroma pomudimo še ob stvari, ki je v ustavi ni. Gre za predlog Socialistične stranke, da bi ustavno opredelili nevtralnost

Republike Slovenije. Taka opredelitev bi bila enostranski notranjepolitični in notranjepisni akt države, ki si na tej podlagi prizadeva za bodoče priznanje statusa nevtralnosti v mednarodnih odnosih in mednarodnih aktih. Tako priznan status nevtralnosti imajo danes Švica, Švedska, Avstrija in Finska, enostransko nevtralnost pa sta razglasili Irska in Malta. Zanimivo je, da ta pobuda ni naletela na širši odmev, ne v ustavni komisiji ne v zunanjepolitični komisiji. Čeprav se sam s pobudo socialistov nisem (vsaj ne v celoti) strinjal, me vendar moti, da o tem nismo podrobneje spregovorili. Pri tem je zelo zapeljivo prepričanje, da ta pobuda ni dobila podpore izključno zato, ker je odpirala vprašanje kompatibilnosti statusa nevtralnosti s polnopravnim članstvom v evropskih integracijah, zlasti Evropski skupnosti.

Danes smemo reči, da glede tega ni posebnih problemov. Avstrija si intenzivno prizadeva za vstop v ES s t.i. »prvim vlakom« do leta 1995, podobna razmišljanja pa so tudi v uradnih krogih Švedske in Švice. Vidimo torej, da pobude ne gre šteti za neargumentirano in iz trte zvito. Kljub temu ni povzročila večjega zanimanja javnosti in ustavopiscev.

Ustava Republike Slovenije je torej hkrati tudi tekst, ki zelo verno drži ogledalo dogodkom in dogajanjem v Sloveniji na prehodu v zrelejšo demokratično družbo in državo. Način njenega nastajanja, stanje splošnega duha in politična razpoloženja njenih očetov bodo zanamcem razburjala domišljijo in vabila k refleksijam zelo protislovnih procesov demokratizacije in evropeizacije Slovenije. Ni nepomembno, da je javnost sprejela to temeljno listino nekako hladno in z distanco, kot bi šlo za drugorazreden kos papirja z omejeno prepričljivostjo. Morda pa gre to šteti za obetaven začetek tiste kritične percepcije, ki državljanu in javnosti šele omogoči, da ukroti državo prej, preden bo tej ambiciji podlegla sama.

Alfonz Šterbenc **PARLAMENTARNA DEMOKRACIJA IN POLITIČNE PARTIJE PRI NAS**

Med najbolj odmevne dogodke v letu 1990 prav gotovo sodijo volitve. Bile so prve, res demokratične po drugi svetovni vojni. Odpravile so desetletja vladajoči enopartijski sistem politične oblasti in ustvarile nov politični mozaik, ki ga najbolje izražajo politične partije (stranke). Slovenija se je znašla takorekoč čez noč v primežu interesne in politične stvarnosti, ki je slehernega Slovence dodobra predramila. Dobili smo tako zeleno parlamentarno demokracijo. Po prvotni evforiji njene zmage nad »enostrankarskim enoumjem« pa smo se znašli tudi v novi politični realnosti. Kakšna je ta politična realnost, najverodostojneje ilustrira strankarsko življenje. Zato se lotavam pričujoče sociološke analize političnih strank, kar naj bo na eni strani odgovor na zgoraj postavljeno vprašanje, na drugi strani pa naj služi kot dobrodošla informacija o strankarstvu, ki je spremljajoči pojav parlamentarne demokracije.

KAKŠNA JE SEDANJA POLITIČNA REALNOST?

Ob neki priložnosti mi je znanka potožila, da se sedaj, ko so zaživele politične stranke, ne počuti več dobro. Med ljudi sta se naselila vse-splošna odtujitev in razdor. Ljudje motrijo svoje družbene odnose skozi politično pripadnost in ne več skozi pristne človeške interese, ki niso obremenjeni s politiko. Krive za to so stranke in strankarsko delovanje, ki je razbilo nekoč »enotno« politično prizorišče.

Trditev je gotovo pretirana, vendar nosi v sebi tudi zrno resnice. Z gotovostjo lahko postavimo podmeno, da večina Slovencev le ni zadostno pripravljena na realni politični pluralizem, ki traja v Sloveniji od t.i. »politične pomladi«. Skoraj polstoletna vladavina enopartijskega (ali brezpartijskega) političnega sistema, ki ni poznal političnega pluralizma – le-ta se najbolj razločno kaže v delovanju strank – je moral pustiti sledove na političnem obnašanju Slovencev. Po drugi strani pa je treba ugotoviti, da radikalno in vsesplošno naraščanje pomena politike v svetu in neustavljiva demokratizacija v svetu, zlasti v Vzhodni Evropi, ni moglo mimo Slovenije, ki se nahaja na samem robu svetovnih procesov. Politično ozavešanje Slovencev se je predramilo in zdaj hiti premostiti zamujeno. K temu so nenazadnje pripomogli tudi dogodki v bivši Jugoslaviji, zlasti agresivni nacionalizem velikosrbske »antibirokratske revolucije.«

Za zrelo politično obnašanje Slovenci v svoji zgodovini pravzaprav nismo niti imeli prave priložnosti. Zato nimamo normalne, na Zahodu utečene, politične tradicije, ki bi ustvarila zadostne pogoje za razvoj moderne družbene parlamentarne demokracije. Do sedaj smo imeli v bistvu dve konfesionalni družbi, ki kriterijem parlamentarne demokracije ne ustrezata. Pred drugo svetovno vojno smo sicer imeli razvit strankarski politični sistem, vendar je bil tako močno zaznamovan z aktivnostjo katoliške stranke oz. kasnejše Slovenske ljudske stranke, da je bil temelj državne ureditve in njenega funkcioniranja religiozni ekskluzivizem. Tudi ostali stranki, Narodna napredna stranka oz. po letu 1918 Jugoslovanska demokratska stranka in Jugoslovanska (slovenska) socialdemokratska stranka, sta bili politično in nacionalno preveč oportunistični, da bi mogli imeti večji in trajnejši vpliv na slovensko družbo. Po vojni je zavladata ena partija – komunistična, ki pa je naš politični sistem zopet konfesionalno zaznamovala, to pot z ateističnim ekskluzivizmom in ni mogla politično angažirati širokih množic. Kardeljev »pluralizem interesov«, ki naj bi zaživel v nekdanji SZDL, ni mogel nadomestiti strankarskega interesnega združevanja in uresničevanja ciljev posameznih družbenih skupin. Tudi nekdanja skupščina ni mogla biti realni odziv politične volje vseh Slovencev, ker je bila enopartijsko obravnavana.

S tako politično tradicijo smo se Slovenci znašli, sociološko gledano, nenadno in skorajda nepričakovano v novem političnem prostoru, ki ga še dodatno obremenjuje graditev lastne suverenosti, lastne državnosti, kar ni majhna naloga.

V takih političnih razmerah smo Slovenci na eni strani pokazali veliko mero politične zavesti (pregon jugoslovanske armade z bojem, prekinitev odnosov z Jugoslavijo), po drugi strani pa tudi dobršno mero politične (še) nedozorelosti. Na to kažejo nekatere značilnosti slovenskega političnega življenja:

- boječnost izražanja politične orientacije ali pripadnosti, ki meji že na politično priderijo (preobčutljivost);
- politična konsternacija (pobitost, prepadenost); ljudje se le s težavo odločajo za politične stranke;
- enormno število partij, ki se med seboj v določenih primerih ločijo le po imenu;
- razmeroma majhno članstvo partij;
- nadpovprečna in nenavadna razslojitev in osip članstva nekdanje ZKS kot dolgoletne nosilke politične oblasti;
- slaba ideološka (idejna) profiliranost partij, nenehno iskanje lastne identitete;
- adolescentna nestrpnost med partijami (bolj med liderji);
- šibka družbena moč bivše vladajoče koalicije DEMOS in njen razpad;
- konstitucijska anomija; stara zakonodaja je relativizirana, nova je v nastajanju, oprijemljivo družbeno moč ji bo dala šele nova ustava z novo zakonodajo;
- vprašanje legitimizacije oblasti;
- družbena anomija (brezpravje); povezana je s prejšnjo in se odraža v nemoči samega parlamenta;
- na drugi strani pretirana težnja po politični preponderanci (premoči) nekaterih strankarskih liderjev, itd.

Take družbene razmere se seveda odslikavajo v neposrednih družbenih odnosih, ki so postali, kot pravi moja znanka, nenaravni in nič kaj benevolentni (dobrohotni). Kažejo pa tudi na to, da je nastajanje parlamentarne demokracije proces, ki ga pogosto spremljajo tudi eruptivne družbene razmere. Od strank pa je odvisno, koliko se bodo politični procesi uravnavali v brezkonfliktno in produktivno družbeno stanje.

KAJ JE POLITIKA?

Izraz izhaja iz grške besede *politikós*, kar pomeni državni, družbeni, javni. Pojemovno obsega skupek ukrepov oz. delovanja, ki je usmerjeno na obrambo interesov države, razreda, na prilaščanje oz. jačanje oblasti. Obenem pomeni politika tudi določeno smer in metode dela partije, države, ustanove ali pa teorijo in večino vodenja države. S pojavom »politično« se so ukvarjali skoraj vsi pomembnejši filozofi: Platon, Aristotel, Grotius, Hobbes, Spinoza, Montesquieu, Rousseau, Hegel idr. Najznačilnejši je Machiavellijev pogled na politiko. Razvil je politično doktrino, ki celo moralo in človeško obzirnost v celoti podvrže taktiki in strategiji prisvajanja oblasti in vladanja nad ljudmi. Na tako absolutizacijo politike so se pozneje sklicevali mnogi državni voditelji (Hitler itd.). V sociološkem pomenu je politika najvišja in vseobsežna oblika družbenega življenja. Politika je potemtakem vse, kar je karakterističnega za družbeno življenje. Zato je tudi politična funkcija odgovorna funkcija.

Pojem politike se uporablja tako v ožjem kot v širšem smislu. Aristotel je zapisal npr., da je človek *ho dzoon politikon* (politično bitje). Njegovi rojaki so to trditev tudi resno uresničevali. Njihova *agorá* (skupščina) je dejansko in temeljito posegala v družbeno življenje. Marsikateri vladar je okusil njeno moč. Med njimi, denimo, tudi proslavljeni zmagovalc v bitki pri Maratonu atenski strateg Miltiades. Kljub njegovi slavi ga je atenska agora kaznovala s 50 talenti globe, ki jih je izplačal šele sin Kimon po njegovi smrti, ker mu je spodletela vojaška osvajalna

odprava na Paros. Aristotelu je pomenilo politično enako kot družbeno. Politika je torej vse, kar je družbenega – javnega za vse člane družbe oz. države pomembnega.

PARTIJA – STRANKA

Politično življenje se najintenzivneje udejanja skozi delovanje političnih partij oz. skozi strankarsko življenje. Politične partije so razgibale in osmislile politično delovanje v družbi. Nastale so na eni strani kot produkt razvitega političnega življenja, po drugi strani pa so aktiven spodbujevalec in organizator političnega življenja.

Kaj je partija – stranka?

Izraz izvira iz latinske besede *pars, partis* (del celote). Stranke so družbene organizacije, katerih člani in pristaši se zbirajo okoli skupnega programa, izdelanega na določenih razrednih, ekonomskih, ideoloških in drugih interesih in ciljih (Enciklopedija leksikografskog zavoda, Zagreb, 1969). Tako leksikon; v literaturi zasledimo večje število definicij. Sociološka definicija pojmuje partijo kot družbeno organizacijo, ki je usmerjena predvsem na prisvajanje in ohranjanje državne oblasti, da bi mogla s pomočjo države izpeljati svoje politične cilje. Podobno je politična partija trajna organizacija, inspirirana z določeno ideologijo, ki se oblikuje zato, da osvoji in ohrani oblast v družbi v interesu določene družbene skupine ali razreda. Partijo moramo ločiti od interesnih skupin, skupin pritiska in socialnih gibanj. Stranka ni nikoli celotna globalna družba, marveč je le njen del (*pars*), ki ima specifičen pogled na družbo.

Konstitutivni elementi politične partije

Da postane neka družbena skupina partija, mora zadostiti nekaterim kriterijem oz. vsebovati mora nekatere bistvene konstitutivne elemente. Politična partija je namreč družbena skupina, ki obsega vse segmente družbenega življenja in terja celotno človekovo angažiranje. Sociološka in psihološka teorija uvrščata politične partije med t. i. skupine socialne akcije. Politično partijo kot družbeno skupino določajo naslednji elementi:

- a. organizacija
- b. ideologija
- c. cilji
- d. norme
- e. simboli

a. ORGANIZACIJA

Organizacija je za partijo ključnega pomena, zagotavlja ji učinkovitost delovanja – akcije. Naziv organizacija izvira iz grškega izraza *to organon*, kar pomeni orodje ali delovno celoto, ki služi določenim ciljem (političnim, ekonomskim, tehničnim itd.). Organizacija kot živ organizem ali sistem smotno urejenih odnosov ima naslednje značilnosti:

- **sproščanje energije**: člani, organizirani v politično partijo, delujejo učinkoviteje kot posamezniki. Učinek – *synergia* ($2+2=5$) – je večji

od vsote posameznikov. Dobro organizirana partija je zato učinkovito orodje in orožje za doseganje političnih ciljev.

- **institucionalizacija sistema odnosov:** delovanje partije mora biti navznoter in navzven racionalno načrtovano, organizirano in kontrolirano. Partijska organizacija ima zato sistem predpisanih pravil obnašanja. Vsak posameznik ima določen nivo pooblastil in odgovornosti v odnosu do drugih. Sistem razmerij med ljudmi z delitvijo vlog oz. funkcij tvori v partiji hierarhično zgradbo, ki zagotavlja stabilnost partije. Po sistemu hierarhičnih odnosov, ki odlikavajo porazdelitev oblasti v partiji, odgovornosti in dolžnosti, prepoznavamo partije, koliko so demokratične, avtoritarne ali avtarkične.
- **organizacija kot akt prisile:** hierarhično organiziran sistem odnosov v partiji, kjer so razmejene kompetence in obveznosti, deluje tudi kot sredstvo za discipliniranje članov. Na ta način organizacija ohranja sistem odnosov pri življenju. Zato se v partiji ne srečujemo samo z izražanjem interesov in potreb, marveč se srečujemo tudi s čisto človeškimi odnosi, kot so: (ne)pravičnost, (ne)enakost, (ne)solidarnost, (ne)vzajemnost, (ne)demokratičnost; srečujemo se tudi s tenzijami, s konfliktnimi stanji, z nedisciplino in predvsem tudi z dolžnostmi.
- **organizacija deluje socializacijsko:** politična partija teži za tem, da svoje člane čimbolj integrira in indoktrinira. Trajnost partije je od stopnje integriranosti članstva močno odvisna.

Slovenske stranke, razen nekdanje ZKS – sedanje SDP, še nimajo zadovoljivo razvitih organizacijskih elementov. Predvsem bolehajo na institucionalizaciji sistema odnosov. Hierarhičnih odnosov skorajda ne poznajo, zato obstaja razkorak med relativno dobro organiziranim partijskim vrhom in neangažiranim članstvom. O kaki partijski disciplini ni vredno govoriti. Zaradi tega izostaja tudi večji sinergetski učinek partije, socializacijska funkcija je zanemarljiva. To so seveda »porodne težave«, ki jih bodo partije skušale premostiti v prihodnosti. V ta namen nekatere partije že organizirajo politične šole za partijske kadre, ki bodo skrbeli za partijsko organizacijo.

b. IDEOLOGIJA

Pojem

Pod ideologijo si vsakdo predstavlja različno vsebino. Izraz pogosto uporabljamo, kaj pa s tem pojmom hoče kdo izraziti, je pa sporno. Ponavadi se pojem ideologija enači s svetovnonazorskim pogledom na svet, kar pa je le en segment pojma ideologije. Pojem ideologija je že od začetka (18. stoletja) sporen (Napoleon) in pogosto izkrivljen (Marx). Pod pojmom ideologija razumem: človeško duhovno nadgradnjo ali družbeno zavest, ki obsega vsa področja človekove duhovne dejavnosti: religijo, filozofijo, moralo, umetnost, politiko, pravo, družbene ustanove, etiko itd. Za politično stvarnost sta pomembni predvsem dve sestavini ideologije kot miselnega sestava:

- **sistem verovanj** in
- **sistem vrednot.**

Sistem verovanj obsega tako svetovno-nazorsko opredelitev kot tudi sam idejni sestav. Svetovnonazorska opredelitev se giblje v sferi teizma in ateizma, iz česar se inkarnirata družbeni idealizem in materializem.

31 Te opredelitve, ki pa jih ne smemo jemati z ostro ločnico, pogojujejo

idejno predstavo družbe. Iz tega miselnega sklopa se nato rojeva pojmovanje družbe: struktura družbe, družbeni odnosi itd. V praksi se nam pokaže v odnosu do splava, do državljanskih pravic, družbene ureditve, do lastnine itd.

Sistem vrednot daje ideologiji mobilizirajočo moč, ki je ob določenih družbenih danostih skoraj neuničljiva: ruši bastilje, barikade, prenaša ogromne žrtve. Vrednote kot merilo, ki določa in usmerja človekovo ravnanje, so bistvenega pomena za uravnavanje družbenega življenja. Kot principi in regulativi etičnih spoznanj so tudi nepogrešljivi del moralnega presojanja družbene stvarnosti. Zato so tudi v tesni zvezi s sistemom verovanj in se izražajo v normativni družbeni ureditvi. Vrednote nadalje delujejo tudi kot integrativna sila.

Ideološka opredelitev je za partijo torej nadaljnja karakteristika. Po njej se partije prepoznavajo. Svojo ideološkost predstavljajo partije v svojih programih in metodah političnega boja.

Slovenske partije in ideologija

V slovenskem političnem življenju je bivša ZKS dolga leta gojila ekstremni ideološki ekskluzivizem, še zlasti je bila nestrpna do drugačnega svetovnonazorskega pogleda na svet. Po razpadu enopartijskega sistema je bilo ideološko vprašanje za nove stranke pravzaprav drugotnega pomena, nekaj, kar lahko počaka za pozneje. V ospredju je bil namreč politični boj za oblast, ki je potisnil ideološke ozire v ozadje. Treba je bilo vzpostaviti dovolj močno koalicijo, ki bo na volitvah premagala do sedaj edino partijo. Šele po volitvah, še več, šele ko so popustili zunanji pritiski na Slovenijo (jugoarmada, notranja nasprotja, priznanje suverenosti) so začele partije resneje razmišljati o svoji ideološki opredelitvi. Spomenka Hribar je pred kongresom nekdanje SDZ že javno izjavljala, da bo morala SDZ najprej razrešiti svoj odnos do religije; nekdanja ZKS in sedanja SDP še sedaj išče svojo ideološko identiteto; ideološko barvitost je pokazala tudi globoka strankarska razklanost ob vprašanju ustave in predvsem o 55. členu, ki se nanaša na splav; o šibki ideološki kohezivnosti priča tudi razpadanje starih koalicij in ustvarjanje novih itd. Slovenske stranke so zato akcijsko pravzaprav šibke, pa tudi svojega članstva ne morejo zadovoljivo integrirati, kaj šele socializacijsko indoktrinirati in homogenizirati. Slovenske stranke bodo morale tudi na tem področju še marsikaj postoriti. Od hitrosti njihove ideološke homogenizacije bo odvisna njihova bodoča učinkovitost; zavedati se namreč morajo, da je učinkovitost politične akcije zelo odvisna tudi od ideološke konzistentnosti članstva. V ta namen bodo stranke v prihodnje bolj pazile tudi na selektiven pristop včlanjevanja.

Ideološka fizionomija tradicionalnih partij

Ob svojem pojavu (18. stoletje) so bile, če uporabimo današnje izrazoslovje, vse stranke napredne, saj so se borile za nov tip družbenih odnosov. Njihova geneza se giblje od konservativnih, liberalnih pa tja do nastopa ekstremne levice. Nas zanimajo predvsem t. i. mlade politične partije, ki so se profilirale v moderni (post)industrijski družbi. V literaturi se najpogosteje uporablja dihotomna (dvojna) delitev na meščanske in delavske partije (ta delitev ne upošteva delitve na desne, sredinske in leve partije).

Meščanske partije

Glavna značilnost meščanskih partij je politični parlamentarizem oz. obramba in ohranjanje meščanske parlamentarne demokracije. Ločijo se na: konservativne, liberalne in krščanskodemokratske partije. Čeprav vse sodijo med t. i. meščanske partije, obstajajo med njimi dokaj velike razlike. Konservativne stranke zagovarjajo tradicionalno družbo z vsemi privilegiji vred, liberalne in krščanskodemokratske pa zagovarjajo, vsaka na svoj način, spremembe in reforme obstoječega družbenega reda v okviru parlamentarne demokracije.

Delavske partije

Med temi partijami obstajajo še večje razlike, vendar imajo nekatere skupne značilnosti, po katerih jih uvrščamo v delavske partije. Te značilnosti so:

- radikalne spremembe obstoječega družbenega reda
- borba za nov tip družbenih odnosov, za demokratični socializem
- delavska participacija
- brezrazredna družba.

Najbolj se te partije med seboj razlikujejo po metodah političnega boja. Socialdemokracija zagovarja miren prehod v socializem s pomočjo reform v okviru parlamentarnega mehanizma, komunistične partije in ekstremna levica pa metodo radikalne nasilne revolucije (diktatura proletariata). Med delavske partije spadajo socialdemokratske, socialistične in komunistične partije ter nova in ekstremna levica.

V zadnjih letih so te partije doživele velike spremembe, ki so jih narekovale radikalne spremembe v svetu: izginjanje klasičnega delavskega razreda in s tem zmanjševanje razrednega antagonizma, radikalna demokratizacija družb, ekonomski napredek in s tem povečanje standarda, kar je zmanjšalo socialne tenzije, razpad socialističnega tabora itd. Najbolj se je spremenila vloga komunističnih partij, ki so se v svetu in pri nas radikalno preobrazile.

– Fašistične partije

Po klasični klasifikaciji teh partij ne moremo uvrstiti ne k meščanskim in ne k delavskim partijam. S svojevrstno kompilacijo idej so nekaj posebnega. Glavne značilnosti so:

- plagiatstvo idej (Nietzsche idr.);
- nasilje kot instrument za rušenje pozitivnih vrednot demokracije (izvajalci nasilja: Sturm Abteilungen v Nemčiji, squadre d'azione v Italiji itd.);
- kult vojne, ki se proglašajo za gibalno družbenega napredka (Hitler: najbolj okrutne armade postanejo najbolj humane);
- zatiranje demokratskih pravic človeka-posameznika; posameznik (državljan) z individualnimi svoboščinami in s svojim svobodnim mišljenjem mora izginiti; formiran mora biti nov človek, kot sredstvo;
- glorifikacija in personifikacija države z enim vodjem (Führer, duce itd.);
- ekstremni nacionalizem in rasizem.

Zaledje nastanka, razvoja in nastopa fašističnih partij se nahaja v podpori plutokracije, imperializma, državnega revanšizma itd. V sodobnih družbah resda nimajo več resnejše opore, marsikje se pa ponovno oživljajo in stopajo na sceno.

Tipologija slovenskih političnih partij

Očitno je, da po tej klasifikaciji slovenskih strank ne moremo razvrstiti. Če bi bilo politično življenje v Sloveniji tako, kot ga poznajo na Zahodu, bi po tej klasifikaciji razvrstili samo dve stranki: ZKS in SKD. Kot smo ugotovili, političnega življenja v Sloveniji ne moremo primerjati z zahodnim, analogno tudi teh dveh partij ni smiselno uvrščati po tradicionalni tipologiji političnih partij. ZKS se je odpovedala identifikacijski ideologiji nasilnih sprememb in se po zadnjem kongresu znašla med socialnimi demokrati (stranka socialdemokratske prenovе), SKD pa še ni razvila partijske organiziranosti in akcijskega delovanja v tej smeri, da bi jo lahko prepoznali za krščanske demokrate zahodnega tipa. Ostale stranke večinoma še mrzlično iščejo svojo identiteto in bazo, iz katere bi se rekrutiralo članstvo. Nekatere so bližje svojega cilja (SDSS npr.), druge bolj oddaljene.

Za slovenske politične razmere pride v poštev sodobnejša klasifikacija, ki stranke razvršča na leve, desne in sredinske. Ker v slovenskem političnem prostoru na srečo (za sedaj) nimamo ekstremnih strank (ne levih in ne desnih), bi bila ta klasifikacija za naše razmere smotna. Vendar imamo tudi pri tej klasifikaciji težave, ki ponovno odslikavajo že omenjeno šibko ideološko-programsko profiliranost strank. Na levo bi lahko uvrstili: Stranko demokratične prenovе oz. po novem: Socialdemokratska prenova (SDP), Socialistično stranko Slovenije (SSS), Liberalnodemokratsko stranko Slovenije (LDS), Socialdemokratsko stranko Slovenije (SDSS), Slovensko krščansko demokracijo (SKD), Narodno demokratsko stranko (NDS), Slovensko kmečko zvezo – Ljudsko stranko (SKZ–LS) in morda Liberalno stranko (LS), sredino si lasti novonastala Demokratska stranka (DS). Že na prvi pogled je klasifikacija sporna, saj ne odraža dejanskih ideoloških razmerij. SDSS na levi je dokaj problematična; SKD sodi zaradi programskega interklasizma po tradiciji v sredino; DS pa nas ne more prepričati, zakaj bi ravno ona sodila v sredino (še posebej, če se policijski minister poteguje za premierski stolček). Dokaj pomembne stranke: Zeleni Slovenije (ZS), Socialdemokratska stranka Slovenije (SDSS), Socialdemokratska unija (SDU) pa skorajda ne moremo razvrstiti nikamor. Delitev strank na leve, sredinske in desne je v slovenskem političnem prostoru umetna in še prezgodnja.

Ideološka neprofiliranost strank se nenazadnje odraža tudi pri samih volilcih. Javnomenjske ankete namreč kažejo, da bi na ponovnih volitvah le 26,4 odstotka anketiranih volilcev ostalo zvestih svoji stranki, 37,1 odstotka bi se jih odločalo glede na okoliščine, razmeroma veliko število anketiranih (36,2 odstotka) pa jih še ne ve, koga bi ponovno volili (SJM 91/2). Podatki so zgovorni in kažejo na to, da si slovenske politične stranke še niso uspele zagotoviti svoje zanesljive volilne baze.

Prihodnje volitve pa bodo zagotovo morale bolj različno profilirati stranke, samo igračkanje besed ne bo dovolj. Upajmo, da bodo v prihajajočem predvolilnem boju odpadla neproduktivna prerekanja, kdo je bolj demokrat in kdo ni etc., ki bi jih lahko označili z »de lana caprina rizari« (prepiranje za oslovo senco)! Morda se bo zmanjšalo tudi sedanje neizmerno število strank?

c. CILJ: Težnja po osvajanju oblasti in ohranjanju oblasti

Pojem

Ta težnja je vsaki stranki imanentna, saj ji omogoča, da svoj program po tej poti v praksi uresniči. Če nima vzvodov politične oblasti, lahko deluje le kot skupina pritiska.

Kaj je pravzaprav politična oblast oz. politična moč, za katero se stranke potegujejo?

Določeno količino politične moči (oblasti) poseduje partija že s tem, da deluje kot družbena skupina (synergia). Maks Weber opredeljuje politično (družbeno) moč kot možnost človeka ali določenega števila ljudi, da kljub odporom uresničijo svojo voljo v skupnem delovanju. Moč je potemtakem vidik družbenih odnosov oz. stopnja, do katere moreta posameznik ali skupina uresničevati svojo voljo v nekem družbenem odnosu. Posameznik ali skupina posredujeta toliko moči, kolikor se ostali tej volji pokoravajo. Funkcionalistično (Talcott Parsons) pojmovanje družbeno moč opredeljuje kot sposobnost mobiliziranja družbenih resursov za doseganje ciljev, za katere se je opredelila »javnost«. Količina moči v neki družbi se meri potemtakem s stopnjo, do katere so uresničeni kolektivni cilji. Sociologi radi razlikujejo družbeno moč, ki jo člani družbe sprejemajo kot legitimno, in silo, ki je sicer prav tako družbena moč, vendar je člani družbe ne priznavajo za legitimno in jo je torej treba vzdrževati s prisilo.

Osvajanje oblasti in njeno ohranjanje ni torej za stranko niti najmanj enostavna naloga. Tudi če partija osvoji večino v parlamentu in prevzame krmilo nad državnim aparatom, še ne pomeni, da je osvojila tudi družbeno moč. Ta se rezultira šele tedaj, ko najde konsenz večine članov družbe. Če tega ni, mora partija na oblasti vzdrževati svojo moč z represijo, ki pa se obnese samo za krajši rok.

V tej zvezi je treba omeniti tudi metode osvajanja oblasti, ki jih stranke uporabljajo.

Te so zelo različne in so močno pogojene z ideološkostjo partije. Gibljejo se od nasilja (diktatura proletariata, terorizem) levičarskih partij, pa do parlamentarnega boja argumentov in programov, ki ga uporabljajo ostale partije. Partije se pri organizirani borbi za oblast poslužujejo tudi t. i. taktike in strategije. Osnovni zakon pri tem je nenehna borbena pripravljenost in še posebej hitrost akcije po načelu: kdor zamuja, izgublja. To zahteva nadalje tudi partijski centralizem (če je borba ostra) in partijsko hierarhijo.

Metode boja za oblast, ki so se do sedaj uveljavljale:

- osvajanje volilnih glasov
- štrajki
- pasivna rezistenca
- državni udari, puči
- politične revolucije
- medijske »vojne« itd.

Oblika boja je odvisna od vsakokratnih družbenih razmer in partijske ideologije.

Slovenske partije

V Sloveniji je bilo pred volitvami iz vrst nekdanje ZKS pogosto slišati krilatico: »Novim strankam gre zgolj za oblast.« Mišljeno je bilo sicer diskriminirajoče, vendar pove resnico. Kot smo že rekli, je partiji osvajanje politične oblasti imanentno. Politična partija brez tega cilja je slaba partija, nima izdelanega jasnega programa. Zato seveda velja tudi za slovenske partije, da se borijo za oblast. Priznati je treba, da so se slovenske partije do nedavnega in še zlasti pred volitvami obnašale gentlemansko. Niso se posluževale t. i. umazanih iger, vsaj ne v večjem obsegu. Po izvolitvi parlamenta pa so se pojavili primeri, ki bi jih lahko uvrstili med »sumljive« oblike boja za oblast. Sem bi lahko uvrstili dva štrajka, ki sta pri mnogih Slovencih zapustila grenak priokus.

Gre za štrajk medijev kmalu po volitvah in za štrajk srednješolcev (četrtušolcev). Res da se oba štrajka sama po sebi lahko ocenita kot izraz določenih družbenih razmer, ki niso zadovoljivo rešene, vendar nepristranski opazovalec iz naglice, organizacije in oblike teh dveh štrajkov lahko nehote prepozna strankarski boj. V zadnjem času se je razmahnila predvsem strankarska medijska vojna in še zlasti obnašanje poslancev v parlamentu. Moč in nemoč samega parlamenta ni toliko posledica neustrezne organizacije (tridomnost), marveč tudi posledica premajhnega političnega konsenza vseh Slovencev, ki ga dosedaj ni uspela zagotoviti nobena partija (koalicija).

Medijska vojna je dobila v določenih obdobjih že pravicato balkansko barvitost, ki jo poznamo iz nedavne medijske vojne med severom in jugom Jugoslavije in nam ne more biti v čast. Napadi nekaterih medijev gredo celo tako daleč, da pri političnem nasprotniku razvrednotijo čisto vse. Kot primer takega pisanja, ki pa ni edini, navajam članek Ivanke Mihelčič, ki je bil objavljen 18. januarja 1991 v takrat še Neodvisnem Dnevniku v dvojnem okvirju na naslovni strani. Med drugim piše: »Odločnega, poslovilnega in hkrati ostrega političnega reza minuli konec tedna v Poljčah pravzaprav nihče ni želel potegniti... Da so ti isti ljudje v svojem kratkem mandatu sicer resnično naredili nekaj zgodovinskih potez pa kaže, to je zdaj očitno – pripisati zgolj velikanski trmi in odločnosti po načelu »kar bo pa bo.« Kaj ne zremo; le kako smo mogli svojo usodo prepustiti takim neracionalnim in nesposobnim trmoglavcem? Avtorica se ne sprašuje, zakaj so prenekateri v tem kratkem obdobju osiveli, marveč afektivno seje sovraštvo, ki bralca prej odvrne kot pritegne. Podobno se dogaja, da isti Dnevnik predsednika vlade dosledno prikazuje tudi fizično v slabi podobi. V obdobju od 19. decembra 1991 do 11. januarja 1992 se predsednik vlade dvakrat pojavi v Dnevnikovem desnem zgornjem kotičku z udarno mislijo, vendar obakrat v podobi karikature, ki ga prikazuje v nesimpatični luči. Ostali politiki, tudi manj pomembni, so predstavljeni v spodobni sliki. Cilj je jasen, čimbolj diskreditirati nasprotnika tudi na ta način. Nekateri se očitno ne zavedajo, da lahko napačna beseda tudi ubije človeka. Mislim, da je odveč razlagati, da se morajo tudi mediji v političnem boju držati človeške korektnosti. Še sreča, da masovni mediji le nimajo tolikšne moči, kot jim jo politiki pripisujejo – o tem dokazujejo sociološke raziskave, ki so jih izvedli v ZDA (npr./ B. Berelson in H. Gaudet) – in tako bralci le ohranjamo celovito samostojnost pri opredeljevanju svojih političnih stališč na podlagi poprejšnjih izkušenj (predvsem izobrazbe) in ne nasedamo vsaki, še tako demagoško formulirani, politično

sebični vesti. Na ta način veliko medijev postaja komunikacijski kanal predvsem med strankami (še bolj njihovimi liderji), izvirna širša javnost pa bolj ali manj ostaja pasivna.

d. NORME

Norme (lat.: vodila, pravila, predpisi) so vedenjska pravila, ki vsebujejo zapovedi, prepovedi, napotila, dopustitve itd. in uravnavajo medsebojna razmerja v družbeni skupini. Norme so torej standardi vedenja. Svojo etično vsebino črpajo iz vrednostnega sistema družbene skupine.

Rekli smo že, da je politična stranka po svoji družbeni fizionomiji družbena skupina. Zato tudi tu veljajo norme za važen konstitutiven element. Normativni sistem ima stranka razdelan v statutih, pravilnikih in drugih aktih. Člani partije morajo upoštevati vsaj minimum predpisanih pravil obnašanja, da jih partija še tolerira v svoji sredini. Partije imajo poleg napisanih oz. predpisanih norm obnašanja tudi nenapisana pravila obnašanje svojih članov. Nenapisani normativi obnašanja se rezultirajo v običajih, navadah, tradiciji ipd. Ta sistem normativnega obnašanja je pogosto strožje nadziran in tudi strožje (osebno bolj boleče) sankcioniran. Sistem norm, tako predpisanih kot nepredpisanih, zagotavlja partiji red, disciplino in s tem organizacijsko učinkovitost.

Slovenske partije po vsej priliki še niso razvile učinkovitega normativnega reda; tudi sedanja SDP ne. O tem priča več indikacij: npr. demantiji strankarskih velmož, majhna homogenost strank, prestižna prepirljivost ipd. So pa stranke ohranile nekdanj pri ZKS močno razvit neformalni nadzor: »Gorje članu stranke, če se preveč družī s člani iz nasprotne stranke!« Morda pa je to ena od slovenskih posebnosti? V vsakem primeru je to sami stranki škodljivo, zlasti pa neproduktivno pri vzpostavljanju vsesplošne družbene harmonije.

Literatura:

Vladimir Goati, Savremene političke partije, Naučna biblioteka, Beograd, 1984

Stepan Pulišević, Suvremeno društvo, Narodne novine, Zagreb, 1984

Claus Offe, Družbena moč in politična oblast, DE, Ljubljana, 1985

Michael Haralambos, Uvod u sociologiju, Globus, Zagreb, 1989

Jürgen Habermas, Saznanje i interes, Nolit, Beograd, 1975

Janez Pečar, Neformalno nadzorstvo, Didakta, Radovljica, 1991

C. Wright Mills, Elita oblasti, DZS, Ljubljana, 1965

e. SIMBOLI

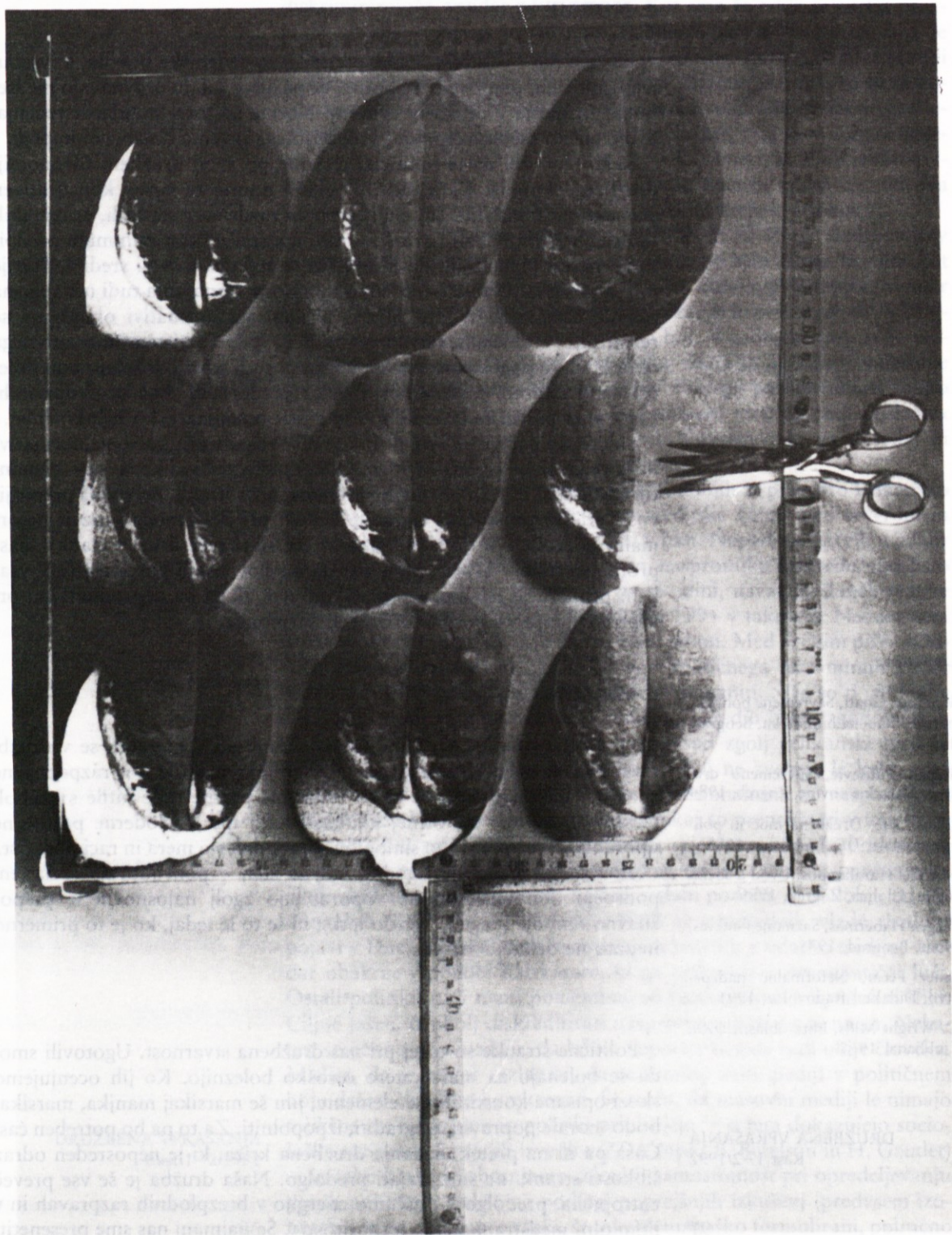
Družbene skupine rade uporabljajo simbole, s katerimi se v družbi razpoznavajo. Tudi partije rade uporabljajo simbole kot razpoznavne znake. V preteklosti so se zlasti fašistične partije rade kitile s simboli (zastave, prapori, uniforme, kljukasti križi ipd.). Moderne partije ne uporabljajo več pretirano simbolov. Prevladali sta mera in racionalnost.

Slovenske stranke moramo – vsaj za zdaj – pohvaliti, da se na tem področju obnašajo solidno. Uporabljajo zgolj najosnovnejše prepoznavne simbole (nagelj, zvezdo ipd.), in še to le tedaj, ko je to primerno in zato ne delujejo vsiljivo.

* * *

Politične stranke so torej pri nas družbena stvarnost. Ugotovili smo, da še bolehajo za marsikatero otroško boleznijo. Ko jih ocenjujemo skozi opisane konstitutivne elemente, jim še marsikaj manjka, marsikaj bodo morale popraviti, dograditi, izpopolniti. Za to pa bo potreben čas. Časa pa ni na pretek. Sedanja družbena kriza, ki je neposreden odraz šibkosti strank, ne sme trajati predolgo. Naša družba je še vse preveč entropična, predolgo ji puščamo energijo v brezplodnih razpravah in v infantilni medstrankarski »jeznoritosti«. Še najmanj nas sme presenetiti

Stane JAGODIČ: Simbol eksistence I—III, 1971, fotografija, 45 x 58 cm

kak samozvani mesija, kajti, kot pravi Mills, »izhaja oblast (sicer) formalno iz ljudstva, iniciativa pa je v rokah ozkih krogov ljudi«. Stranke se morajo zavedati svoje družbene odgovornosti in se v skladu s tem tudi obnašati.

Ravnovesje med nasprotujočimi strankami in interesi bi moral uravnavati parlament. Ta pa je zaradi strankarske prepirljivosti in njihove nedoslednosti izvajanja programov (raje se pripravajo okrog privilegijev in oblasti) zpašel tudi sam v komi, kar se neposredno odraža v nemoči družbenih institucij in v vsesplošni slabokrvnosti slovenske družbe. To slabokrvnost lahko sanirajo samo nove volitve, ki pa morajo biti temeljito pripravljene in ne zopet posledica prevlade ene ali več strank.

Napačno pa bi bilo poudarjati zgolj pomanjkljivosti strank. Priznati je treba, da so v razmeroma kratkem času uspele vzpostaviti povsem novo družbo, ki se ji lahko povsem pripišejo atributi sodobne parlamentarne demokracije. Ta mlada družba je nenazadnje tudi že v praksi dokazala nenavadno družbeno moč (sinergijo). Izpeljala je zgodovinski projekt osamosvojitve – tudi z bojem, kar ni bila niti malo lahka naloga – in s tem dokazala vitalnost demokracije.

Frane Smerdu **BREZPOSELNOST IN NJENO REŠEVANJE**

S prehodom iz razmer dogovornega v razmere tržnega gospodarjenja so gospodarski subjekti prisiljeni temeljito poseči tudi na področje dela in delovne sile.

Zaostrene razmere gospodarjenja se na področju zaposlenosti in zaposlovanja kažejo v naslednjih značilnostih:

- zmanjševanje števila zaposlenih
- porast brezposelnosti
- pomanjkanje novih delovnih mest
- pojav presežnih delavcev.

Brezposelnost, ki je v obdobju t.i. relativne polne zaposlenosti imela močan negativen predznak in je bila sinonim za »sončno upravo«, stopa vedno bolj v ospredje kot nekaj nujnega in vsakdanjega. Pri tem se lahko vprašamo, kaj nam beseda »brezposelnost« sploh pomeni, kakšne reakcije spodbudi v nas, kako jo vidijo drugi itd. Enostavnega odgovora na to vprašanje ni.

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je brezposelnost opredeljena kot pojav, stanje, ko je del ljudi brez stalnega dela, zaposlitve.

Z brezposelnostjo se odražajo določeni odnosi in procesi v družbi in jo lahko razlagamo tako z ekonomskega in socialnega vidika kakor tudi s psihološkega kot nekakšno patologijo družbe ali kot osebno stisko posameznika.

Vsekakor je brezposelnost pojav, ki se mu nismo mogli izogniti niti v obdobju t.i. polne zaposlenosti, kjer so prevladovali elementi dogovorne ekonomije. S prehodom v vedno bolj tržno delovanje sistema pa se planska alokacija delovne sile umika tržni (1). Trg delovne sile sprošča konkurenco in pogloblja neenakost med posamezniki, ki na trgu prodajajo delovno silo. Status posameznikov v družbi postaja vedno bolj odvisen od njihovega znanja, moči in samostojnosti v procesu dela.

Tržno oblikovanje povpraševanja po delovni sili (kadrih) in njeni ponudbi pa ne ustvarja konkurenčnost samo med brezposelnimi, ampak tudi med zaposlenimi ter med brezposelnimi in zaposlenimi.

Kadar se srečujemo s problematiko brezposelnosti, se istočasno pojavlja tudi vprašanje, kje je tista meja še razumne in družbeno sprejemljive brezposelnosti (2) (tolerančni prag brezposelnosti). Kot različnost v pogledu na nujno nastajanje je različnost v obravnavanju tolerančnega praga brezposelnosti:

V naših razmerah se srečujemo s problemom stalne rasti brezposelnosti in relativno slabe poklicne mobilnosti delovne sile, omejevanjem zaposlitvenih tokov, ker delodajalci vidijo v novi delovni sili predvsem strošek, ne pa ustvarjanje nove vrednosti. Pojav brezposelnosti niti ni kritičen, če to pomeni le prehodno stanje za večino brezposelnih, fleksibilno vstopanje v zaposlitev, relativno svobodno konkurenco v ponudbi delovne sile. Kritično nastane takrat, ko pride do izraza socialna komponenta brezposelnosti, če zaposlitveni tokovi presahnejo in smo samo nemočni registatorji naraščajoče brezposelnosti, kar pomeni tudi naraščanje socialnih stisk, odpiranje eksistenčnega vprašanja ne le posameznika, ampak tudi določenih socialnih skupin (1) Na splošno so v svetu, isto velja tudi za nas, najbolj izpostavljene naslednje skupine: mladina, starejši delavci, ženske, delavci brez izobrazbe, fizični delavci, ki opravljajo rutinska dela, razne marginalne skupine in družbene skupine, kot so emigranti, invalidi in prebivalci manj razvitih območij.

Glede na vzrok ločimo (1) različne brezposelnosti:

A. Prostovoljna brezposelnost

Delavci niso pripravljeni delati iz različnih subjektivnih razlogov in izstopijo iz delovnega procesa

B. Tehnološka brezposelnost

Kaže se v prodiranju novih tehnologij na tradicionalna proizvodna področja in v izrivanju delovne sile s teh področij. Kolikor se nova področja proizvodnje ne oblikujejo dovolj hitro, prihaja do tehnoloških presežkov delovne sile.

C. Odkrita brezposelnost

– frikcijska brezposelnost

Nastaja zaradi sezonskih nihanj in občasnih sprememb v proizvodnji, na katere se trg delovne sile ne odziva dovolj hitro, so pa iskalcem zaposlitve na voljo delovna mesta.

– strukturna brezposelnost

Za iskalce zaposlitve obstaja zadostno število prostih delovnih mest, so pa zanje neprimerna. Prihaja do neskladja med ponudbo in povpraševanjem, tj. da prihaja do presežka enih in pomanjkanja drugih poklicev. Po trajanju je ta vrsta brezposelnosti dolgotrajna.

– ciklična brezposelnost

Zanjo je značilno premajhno povpraševanje po delovni sili in variira glede na nepokritost s prostimi delovnimi mesti.

D) Prikrita brezposelnost

– podzaposlenost

Pojavlja se med zaposlenimi delavci in nastaja zaradi neustrezne organizacije dela, strukturnih neskladij zaposlenih glede dela in zaradi premajhnega povpraševanja.

– latentna brezposelnost

Nastaja zaradi apatije do trga delovne sile, zaradi zakonskih omejitev zaposlovanja in zaradi drugih osebnih in družinskih razmer. Za njo je značilna pripravljenost za zaposlitev takoj ali pod določenimi pogoji, vendar brezposelne osebe ne iščejo zaposlitve aktivno.

Zaostrovanje na trgu delovne sile po letu 1986 je vplivalo na to, da se je pričelo v naši družbi razmišljati tudi o načinih in oblikah, kako poseči v nekontrolirano rast brezposelnosti. Strateški programi gospodarske sanacije in oživitve imajo srednje in dolgoročne učinke, ne morejo pa pomembneje učinkovati na trenutne zaposlitvene možnosti. Zato je v obdobju, ko bo pomanjkanje delovnih mest najbolj akutno, potrebno z neposrednim poseganjem na trg dela stimulirati nastajanje novih delovnih mest in s tem širiti zaposlitvene možnosti. Z zakonodajo na področju dela in zaposlovanja, ki je veljala v obdobju planskega gospodarstva, se ni moglo več uspešno slediti spreminjanju zaposlitvenih tokov in učinkovito posegati na delovanje trga delovne sile. Ob že izdelanem **sistemu socialne varnosti** delavcev, ki ga je bilo potrebno v določenih delih dodelati, so se morali razviti tudi ukrepi t. i. **aktivne politike zaposlovanja**, s katerimi se zagotavljajo pogoji in priložnosti za delovno animiranje ljudi ter za samoiniciativno razreševanje problemov.

V okviru aktivne politike zaposlovanja ločimo (1) tri skupine ukrepov:

- Ukrepi za reguliranje ponudbe delovne sile
- Ukrepi za reguliranje povpraševanja po delovni sili
- Programe in ukrepe za usklajevanje med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili

Kriza zaposlovanja pa je pospešila tudi iskanje alternativnih rešitev za odpravljanje brezposelnosti, ki naj spodbujajo ljudi k samostojnemu iskanju rešitev.

- Samozaposlovanje – zasebna obrt, male produkcijske enote, zasebno delo v družbenih dejavnostih
- Samoprodukcija – omogočiti, da neformalna ekonomija v določenih primerih dobi status formalne ekonomije

S spremembo zakonodaje na področju zaposlovanja in brezposelnosti, ki je bila sprejeta v februarju 1991. leta, se je v Sloveniji pričelo intenzivneje izvajati določene ukrepe za preprečevanje naraščanja brezposelnosti. Ob že utečenih in priznanih pravicah glede brezposelnosti (priprava na zaposlitev) so se dodali novi ukrepi, ki jih lahko ocenjujemo kot začetke aktivne politike zaposlovanja tj.: enkratno izplačilo denarnega nadomestila kot kapitalizacija tistim upravičencem, ki se odločajo za odpiranje novih delovnih mest. To je pospešilo tudi razne oblike samozaposlovanja, od ustanavljanja zasebnih dejavnosti do zakupa delovnega mesta pri delodajalcu. S preventivnimi posegi predvsem v družbenih podjetjih se je skušalo vplivati na priliv delavcev v odprto brezposelnost s subvencioniranjem preusposabljanja presežnih delavcev in dokupa zavarovalne dobe zaradi izpolnitev pogojev do pokojnine. Priznati moramo, da so ti ukrepi predvsem v letu 1991 in v drugi polovici leta 1990 le blažili naraščajočo brezposelnost, kakšnih posebnih učinkov pa ni bilo doseženih, ker je zaostrovanje pogojev gospodarjenja (npr. priliv delavcev zaradi stečaja) prehitelo možnosti

oblikovanja učinkovitih ukrepov, ki bi imeli osnovo tudi v delovno-pravni in drugi zakonodaji.

Eden od ukrepov za reguliranje brezposelnosti, ki je namenjen mladini, je sofinanciranje pripravništva. V tem primeru se ugotavlja, da ni doseženega močnejšega učinka v smislu zmanjšanja brezposelnosti oziroma zagotovitve trajne zaposlitve tej skupini iskalcev zaposlitve, ker v teh razmerah zaustavljenega novega zaposlovanja ta ukrep problema brezposelnosti ne zmanjšuje, ampak ga le časovno prelaga. Ne glede na predhodno ugotovitev pa je ta ukrep nujen, da se na ta način le kolikor toliko izenačuje startna osnova med brezposelnimi na trgu delovne sile.

V okviru ukrepov subvencioniranja novih zaposlitev se je kot učinkovita akcija pokazal natečaj za tisoč novih delovnih mest, kjer se je spodbudil predvsem zasebni sektor in drobno gospodarstvo k zaposlovanju novih delavcev. Pomembno je bilo tudi to, da so se udeležencem v ta namen zagotovila nepovratna sredstva. Ugotavlja se, da je bila odzivnost na razpis zelo velika in da se je (3) potrdila domneva, da bi z ustrežno podporo v zasebnem sektorju lahko odprli številna nova delovna mesta, še posebej, če bi k temu težila celotna makroekonomska politika.

Eden od pomembnih ciljev aktivne politike zaposlovanja ni samo usmerjanje v zaposlitev, ampak tudi vzdrževanje nekakšne stalne pripravljenosti za delo, vzdrževanje t.i. delovne discipline in navad, da, ko se pojavi možnost redne zaposlitve, čimmanj boleče preide iz stanja brezposelnosti v redno delo. Zato kot eno od aktivnih oblik takega načina premagovanja brezposelnosti uporabljamo programe javnih del. Prvi programi so se izpeljali v letu 1991 in z njihovimi rezultati so po izjavah vseh udeležencev večinoma vsi zadovoljni, posameznim iskalcem zaposlitve, ki so bili vključeni v program javnih del, pa se je odprla tudi možnost redne zaposlitve.

V letu 1991 se je kot eden od ukrepov za preprečevanje brezposelnosti pojavilo tudi svetovanje za samozaposlitev. (3) Med brezposelnimi je vse več oseb z daljšo delovno dobo in delovnimi izkušnjami. Med njimi so tudi posamezniki z najrazličnejšimi idejami in ambicijami. Zato poteka v okviru zavodov za zaposlovanje poseben program svetovanja za samozaposlitev. V okviru tega svetovanja se brezposelne osebe usposablja za podjetništvo oz. za samostojno nastopanje na trgu delovne sile. To svetovanje poteka na različnih zahtevnostnih stopnjah, od splošnega informiranja do konkretne realizacije posameznih programov (s pripravo poslovnih načrtov, statusno registracijo, zagotavljanjem potrebnih zagonskih sredstev, poslovnih prostorov ipd.). V Sloveniji je v okviru Zavoda za zaposlovanje organizirana posebna svetovalna mreža (v okviru Centrov za ustanavljanje različnih oblik samozaposlovanja – program CUROS), v katero se vključujejo tako strokovni delavci znotraj samega Zavoda za zaposlovanje kot zunanje profitne ekspertne skupine. Usposabljanje, svetovanje in pomoč pri realizaciji konkretnih programov je za brezposelne osebe brezplačna, prav tako pa se v kombinaciji s subvencioniranjem novih delovnih mest ali enkratnim izplačilom denarnega nadomestila (t.i. kapitalizacija denarnega nadomestila) zagotavlja tudi del potrebnih zagonskih sredstev. Pomembnost tega programa je posredno tudi v specifičnem opismenjevanju brezposelnih oseb, saj v okviru rednega izobraževanja še ni mogoče dobiti osnovnih znanj o podjetništvu.

LITERATURA:

1. Skupina avtorjev: Poti do dela in zaposlitve, poglavje: K. Gorišek – Delovanje in možnosti reguliranja delovne sile, Pantha Rhei d.o.o. – Kadrovsko organizacijski inženiring, Ljubljana, 1991
2. Ivan Svetlik: Brezposelnost in zaposlovanje, Delavska enotnost, Ljubljana, 1985
3. Seminarsko gradivo:
Samo Hribar: Izkušnje z ukrepi APZ v Sloveniji, Ljubljana, 1991
4. Zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti, Ur. l. R Slovenije št. 5/91

Poleg že imenovanih aktivnosti obstaja še vrsta drugih ukrepov za razreševanje brezposelnosti, ki se med seboj dopolnjujejo in dograjujejo sistemsko skrb za brezposelne. Heterogenost ukrepov na področju zaposlovanja, ki segajo od socialne politike preko izobraževanja do aktivne politike zaposlovanja, pa lahko izgubi na svoji učinkovitosti, če ta sistem ukrepov ne podpirajo ali spremljajo tudi ukrepi v smislu celovite makroekonomske politike v Sloveniji, ob ustreznih spodbudah tudi na lokalnih nivojih (finančna in svetovalna pomoč, ustrezna prostorska infrastruktura ipd.).

Potrebno pa bo reorganizirati tudi delo služb za zaposlovanje, ki se bodo morale specializirati za nekatere funkcije, ki bodo zagotavljale predvsem uresničevanje načela enakosti in pravičnosti pri koriščenju posameznih programov, medtem ko bodo posamezne programe vse bolj izvajale specializirane organizacije. Tako bi morale službe za zaposlovanje vse bolj nastopati kot selektor med posameznimi izvajalci programov, med posameznimi uporabniki programov in naročnik novih programov. Ustvarjati bodo morale ustrezno okolje, v katerem bo lahko sploh prišlo do realizacije posameznih idej in projektov.

Stane JAGODIČ: Neslana šala,
1971, fotografija, 18 x 24 cm

DRUŽBENA VPRAŠANJA
Rast 1–2/1992

Stane JAGODIČ: Perspektiva, 1985, fotomontaža, 21 x 29,5 cm

Igor Vizjak **OBVLADOVANJE SPREMEMB**

RAZVOJ DIKTIRAJO REDKI – VEČINA JE IZURJENA ZA
PRILAGAJANJE IN POSNEMANJE – IZOGIBANJE
SPREMEBAM VODI K IZPADU

Dileme ni

Spremembe!? Zlo, proti kateremu se je potrebno boriti, ali nujnost, ki jo je potrebno sprejeti tako, da se obvlada? Dilema je navidezna ali pa je sploh ni. Ko so takrat, ko je bil avtomobil še novotarija, vprašali velikega proizvajalca, ali lahko ustreže želji kupca, je dejal, da lahko, le da mora biti vsak avtomobil črn. Danes, ko je avtomobil član vsake družine, morajo najboljši proizvajalci izdelati takega, kot si kupec zaželi. Celo več, kupcu pomagajo oblikovati željo. Kdor tega ne obvlada, prodaja povprečnim kupcem po povprečni ceni in je prisiljen, da oblikuje drugačno strategijo, temelječo na količini in nizkih stroških. Prilagajati se mora na drugačen način.

Vsak razvoj povzroča spremembe. Stanje brez sprememb pomeni status quo. V razvitem svetu je to enako nazadovanju. Obstaja torej le dilema: razvoj in uspešnost ter nenehno soočanje s spremembami in njihovim obvladovanjem ali pa nazadovanje, osama v borbi proti spremembam.

»Če ni jasnih ciljev, je vsaka pot enako dobra in enako slaba – vedno te nekam pripelje.«

Postavljanje ciljev je upravljanje. To je vedno in povsod povezano z lastništvom. Poslovođenje pa je strokovno in profesionalno opravilo, večina, s katero tisti, ki jo obvlada, cilje doseže, kdor pa tega ne zna, do ciljev nikoli ne pride. Uspešnost poslovođenja ni odvisna od lastništva, odvisna je od tega, kako tisti, ki poslovodi, izkoristi svobodo v okviru svojega mandata. Velja, da je danes kapital bolj odvisen od poslovođenja in da ima to vedno večji vpliv tudi na postavljanje ciljev. Kljub temu pa ostajata lastniška in poslovodna funkcija v uspešnih sistemih še naprej ločeni. Z njunim zlitjem oz. prepletanjem bi se izgubila učinkovitost nadzora nad poslovođenjem, čemur smo že bili priča in ne velja ponovno poizkusiti.

Obvladovanje sprememb je odvisno prav od razvitosti in učinkovitosti vodenja in upravljanja. Če vztrajno ponavljamo, da je lastninjenje družbene lastnine potrebno zaradi (vsaj upam, da vsi vidimo predvsem to prednost) učinkovitosti pri obvladovanju razvoja, se pravi sprememb, pa prav gotovo zanemarjamo vprašanje usposobljenosti bodočih lastnikov za upravljanje in tistih, ki naj bi obvladali vse spremembe. Prvo je potrebno, drugo je pogoj učinkovitosti. Ob tem pa se še obnašamo, kot bi bila lastnina v službi politike in ne obratno.

»Podjetje je zaradi trga in dobička, ali pa ga ni.«

RASTOČA KNJIGA
Rast 1–2/1992

To kar je drugod motiv, namreč dobiček, konkurenca, trg, je pri nas razumljeno kot krutost. Trendi v gospodarsko uspešnejših družbah: – stroški dela se znižujejo, stroški znanja pa povečujejo,

- produktivnost se najprej poveča z odpravo notranjih slabosti, sicer je uspešnost naložb v razvoj vprašljiva,
 - kapitalske naložbe v visoke tehnologije, racionalizacija energetskih in surovinskih virov,
 - hitro zastarevanje tehnologije – kdor ne sledi razvoju, izpade,
 - decentralizacija poslovanja in centralizacija kapitala oz. upravljanja,
 - soodločanje po kapitalu, znanju in delu,
 - znanje se prenaša na vedno širši krog zaposlenih,
 - kooperacija omogoča serijsko proizvodnjo po naročilu ipd.
- so nam poznani. Ko jih želimo uveljaviti, pa naletimo na odpor, odpor proti spremembam, ki ga vodi razmišljanje, kako bi bilo lahko bolje tako, da ne bi bilo potrebno ničesar menjati.

»Kjer se znanje neha, se navadno pojavi agresivnost s težnjo po ohranjanju.«

Znanje ni zgolj zbiranje informacij. Te so sicer pomembne, vendar nezadostne. Znanje je proces, v katerem si v zaporedju sledijo: zaznavanje, spoznavanje, razumevanje, modeliranje, učenje, ustvarjanje in obvladovanje. Znati pomeni obvladati. Naj to ponazorimo na enostavnem primeru:

Če se želimo naučiti voziti kolo, je premalo, da kolo imamo, da iščemo informacije, kako se kolesari, da gledamo, kako drugi kolesarijo. Pripravljeni moramo biti poizkusiti in tudi tvegati z odrgninami, da se bomo naučili kolesariti.

Zadeli smo ob drugo oviro, ki je v poslovnem življenju nismo najbolj vajeni, ker nas pač tega ni nihče posebej učil – sposobnost sprejeti tveganje in odgovornost za odločitve.

Prevečkrat smo bili deležni, da se je začetno navdušenje sprevrglo v zmešnjavo in paniko, streznitvi pa je sledilo iskanje krivcev, kaznovanje nedolžnih in odlikovanje tistih, ki niso imeli nobenih zaslug. Do konca so prišli samo najbolj vztrajni, »pametni« so raje odnehali že prej.

Znanje in hotenje bo potrebno na lestvici družbenih vrednot pripeljati povsem na čelo. Najzahtevnejše ustvarjalno delo je vodenje in upravljanje. Ne zato, ker je »dobro« plačano, daje status in ugled, temveč zato, ker poteka vodenje in upravljanje ves čas v negotovosti, zahteva odločitve brez testiranja in veliko intuicije. Kaj bi tega je težje, vodenje ali upravljanje, je odvisno od mnogoterih vplivov. Pri nas velja, da je realizacija (vodenje) težje od postavljanja ciljev, res pa je tudi, da pogosto hodimo samo zato, da nekam pridemo.

Za znanje in ustvarjalnost je okolje zelo pomembno. Uveljavita se lahko samo tam, kjer je občutena potreba. Tako potrebo morajo tisti, ki vodijo, spodbujati, ne pa hromiti. Zakaj se obnašamo tako različno? Ko zbolimo sami, zaupamo operacijo na glavi samo nevrokirurgu specialistu, v vsakdanjem življenju pa prepuščamo svojo glavo...

Znanje prehaja iz konstante v gibanje. Nепrestano se je potrebno učiti in usposabljeni. To narekujejo spremembe. Rutinsko delo bodo prevzeli roboti.

Spodbujanje znanja in hotenja ni v pravilnikih, letu inovatorjev, plaketah in diplomah. Spodbujanje znanja je v navduševanju za spremembe, zaščiti tistih, ki hočejo, opravičevanju neuspehov tistih, ki poizkusijo, ne pa mirujočih. Zaščita znanja naj bo v izdelku in ne na patentnem uradu.

»Dno je, pa četudi je obrnjeno navzgor.«

Dokazano je, da znanje prispeva k produktivnosti kar s 60 odstotki svoje moči oz. vpliva. V fevdalizmu je bilo delo pred znanjem, v začetku kapitalizma je imel največji vpliv kapital. V dobi informatizacije, visokih tehnologij, računalništva pomeni delo le okoli 15 odstotkov vpliva na produktivnost.

Znanje je lastnina tistega, ki ga ima. Koristi znanja imamo lahko vsi, če zavist ni prehuda. Znanje je to, po čemer se ljudje med seboj razlikujejo. Samo v startu smo enaki. Kjer znanje cenijo, ga ni potrebno posebej dokazovati s formalnimi izkazi. Če nekdo rezultata še nima, ker je pač začel, takrat se preverja spričevalo kot vstopnica. Hudo je, če znanje ocenjujejo zavistni. Naj ga ocenjujejo tisti, ki znanje imajo, saj ti zavisti navadno ne potrebujejo.

Lastništva ni mogoče odvzeti. Tudi znanje ima svojo ceno, torej je kapital, ki ga je potrebno »vložit« tja, kjer bo največ daljal. Teorija enakih želodcev vzdrži v biološkem smislu, nikakor pa ne more postati model za vrednotenje znanja in rezultatov dela.

Zavist gre tako daleč, da smo prej pripravljene priznati dobiček pri igri na srečo, kot pa pošteno plačilo za dobro opravljeno delo. S tem seveda nimam namena opravičevati sedanjih plač po individualnih pogodbah o zaposlitvi tistih, ki hkrati vodijo in upravljajo v še vedno družbenih podjetjih. V večini primerov so te plače plače za položaj brez in izven kontrole. Tudi to bo potrebno urediti brez kompromisov, če bomo hoteli ustvariti pogoje in dati znanju temperament.

Znanje je predpogoj, da podjetje poveča svojo konkurenčnost in spremeni položaj na trgu.

»Analiziranje in odkrivanje vodi k zamujanju — vodenje je odločanje.«

Uvajanje sprememb pomeni nenehno soočanje z nasprotniki in problemi. Za večino ljudi so spremembe motnje, proti katerim se borijo. Spremembe so za tiste, ki vodijo in upravljajo motiv.

Spremembe pomenijo izgubo popolnega nadzora. Zaradi tega jih je potrebno čimhitreje obvladati. Odpor proti spremembam bo manjši, obvladovanje pa lažje, če imajo spremembe čimmanj skritih sporočil. Valovi nezadovoljstva v podjetju se navadno širijo vedno hitreje in z večjo intenzivnostjo, zato nikar:

- ne skoparimo s pojasnjevanjem sprememb,
- ne prepovedujemo vprašanj,
- ne prepričujemo v tisto, v kar sami ne verjamemo,
- ne prepustimo spreminjanja naključju,
- ne zaupajmo sprememb nezaupljivcem, dvomljivcem,
- ne uvajamo sprememb s kritiko zgodovine, temveč z razlago ciljev,
- ne zanemarimo mnenj prizadetih in
- ne uvajamo sprememb, katerih rezultat je preživet.

Odločanje je proces, v katerem je potrebno: določiti cilje oz. namene, zbrati potrebne informacije, preveriti dejstva in mnenja, oblikovati in razvijati ideje, vrednotiti za in proti, selekcionirati predloge, izvesti odločitve in oceniti posledice odločitve. Pri odločanju se ne da izogniti logičnim podlagam, instinkte in emocije je potrebno čimbolj izločiti. Upoštevati moramo, da so lahko odločilne za uspeh tudi povsem obrobne, nepomembne zadeve, kakor tudi tiste, ki sicer v procesu odločanja ne sodelujejo. Predsodkom se izogibajmo, vendar z njimi računajmo. Ko

je odločitev sprejeta, jo realizirajmo. Če se v procesu odločanja oz. realizacije odločitve pojavi nov moment, ki prej ni bil prisoten, ga vgradimo v proces odločanja, procesa pa ne zaustavljajmo. Pomembno je tudi, da poslovne odločitve ne jemljemo osebno.

Vodenje je težko zaradi ljudi. Vodja je za podrejene avtoriteta, vzor. To vlogo lahko zaigra samo enkrat. Voditi ljudi pomeni:

- postavljati jasne cilje,
- doseganje konsenzov za odločitve,
- da je vodja vedno zapisan prvi,
- posluš za posameznike in skupino,
- odprtost za priložnosti in novosti,
- sprejemanje pomoči,
- delati tisto, kar misliš in govoriš,
- prevzganje neprilagodljivih in izločanje tistih, na katere se ne da vplivati,
- poenotenje s skupino in njenimi cilji,
- uglašenost skupine, upoštevajoč različnost interesov njenih članov.

»Križa podjetja je križa vodenja«

Podjetje v krizi navadno vodilno ekipo menja. Ne gre za izgon, obsodbo, linč. Do tega sicer prihaja, ker se ne ukrepa pravočasno. Idealni vodje so redki. Redki so ljudje, ki so dočakali upokojitev in začeli kot vodje. V življenju podjetja so potrebni različni slogi vodenja (šefi, liderji, podjetniki, pionirji, maherji, strategji, trenerji, sanatorji), zato je razumljivo in normalno, da je potrebno razmeram, v katerih je podjetje, prilagoditi tudi način vodenja. Podjetje potrebuje vedno zupanje in vizijo, zato je normalno, da se menjajo tudi vodilne ekipe. Sestop vodje je potreben zaradi organizacije, ljudi v njej, njenega preživetja in razvoja, zato ga nikakor ne gre enačiti z osebnim porazom. Stagnacije v sodobnih organizacijskih teorijah ni več oz. se enači z nazadovanjem podjetja.

Drugačne razmere narekujejo tudi drugačen profil vodje. Ni več toliko pomembna splošna izobrazba, spričevalo elitne šole, poreklo. V ospredje stopajo strokovno znanje, komunikativnost, kooperativnost, motivacijske veščine, sposobnost nastopanja, osebnosti, znanje svetovnih jezikov, stresna vzdržljivost in socialna ozaveščenost. Dober vodja nikoli ne zapravlja časa, vedno ve, kaj je delal in ima vedno delo programirano. Če hočeš voditi druge, moraš najprej znati voditi sebe.

»Kdor odloča, mora biti pripravljen nositi tudi odgovornost.«

Zahvale in odlikovanja so redka, napake se nikoli ne oprostijo. S tem se mora vsak, ki hoče voditi in obvladovati spremembe, sprijazniti. Vedno je potrebno biti pripravljen na zmage in poraze. Vse oblike odgovornosti je potrebno obravnavati enakopravno, pa naj gre za subjektiven čut odgovornosti, moralno, materialno, kazensko ali splošno odgovornost.

Poslovnost, ki pomeni odločanje z vidika uporabnika oz. partnerja, je nepisano pravilo. Poslovnega partnerja lahko izigraš samo enkrat. Ta, v poslovnem svetu zelo cenjena vrlina, je vse prevečkrat odsotna. Izguba poslovnosti ne prizadene samo vodilne, slab glas doseže tudi podjetje, v

katerem so takšni ljudje. Glas neposlovnosti je zelo odmeven. Beseda tistega, ki velja za poslovnega človeka, nadomesti poslovno pogodbo.

»Upravljanje je v potencialnem dobičku, vodenje je v spreminjanju možnosti v dobiček.«

Sodobno upravljanje sledi možnemu – potencialnemu dobičku, ne pa logično pričakovanemu rezultatu. Sledi načrtovanju optimalnih portfeljev. Nadomešča metodo upravljanja »post–festum«.

Potencialni dobiček določajo zlasti:

- znanje, priložnosti in nevarnosti,
- notranje prednosti in pomanjkljivosti,
- vrednote upravljalcev,
- pričakovanja,
- uspešnost managementa.

Potencialni dobiček je v kombinaciji izdelek – trg. Odvisen je od potrebe po izdelku in od tega, na kakšen način in kako pravočasno so te potrebe zadovoljene. Po potencialnem dobičku se vrednoti tudi podjetje. Stečajna masa je vrednost podjetja samo v podjetju, ki nima nikakršnih možnosti. Podjetje, ki ima perspektivo, je povsod cenjen dolžnik.

Naloga upravljalcev podjetja je v opredelitvi strateških ciljev podjetja in ne v vodenju. Do ciljev lahko pridemo po različnih poteh, le da vse niso enako učinkovite in uspešne. Poslovni cilji se ne spreminjajo vsako leto. Spreminjajo se, ko začne podjetje stagnirati, najkasneje pa, ko se začne v podjetju kriza.

Kdaj nastopi v podjetju kriza? Podjetje ima življenje, v katerem večkrat doživi posamezna obdobja: uvajanje, rast, konkurenčnost, zrelost, nasičenost, upadanje moči. Kriza lahko nastopi v vsakem obdobju. Kdor krize ne preživi, umre. Lahko tudi zelo mlad. Samo prilagodljivi in vzdržljivi preživijo.

Prestrukturiranje podjetja ni nič drugega kot njegovo prilagajanje trgu. Neuspešni programi se opuščajo, izvajajo se notranji premiki k uspešnim in novim, potencialnim programom. Organizacija je sredstvo za doseg ciljev, zato se praviloma ob vsakem prestrukturiranju menja tudi notranja organizacija. Ta se prilagaja tudi letnim gospodarskim načrtom. Naša neuspešnost je v postavljanju ciljev, še večkrat pa v tem, da sicer dobrim ciljem ne prilagodimo organizacije. Organizacija rešuje razkorak med stabilnostjo in fleksibilnostjo in omogoča notranje in zunanje organizacijsko ravnotežje. Težava je v tem, da so organizacija ljudje. Brez rešitve tega rebusa so dobri poslovni cilji obsojeni na neuspeh ali pa samo delen uspeh. Potencialnega dobička ni ali pa ga je manj, kot bi ga lahko bilo.

Upravljanje in vodenje podjetja ni v sreči, temveč predvsem v obvladovanju večšin vodenja in upravljanja. Upravljanje in vodenje imata svoja pravila, vendar to ni samo naučeno delo. Narekuje najmanj naslednje opredelitve:

- usmeritev na trgu,
- ciljne skupine odjemalcev oz. kupcev,
- dobavitelji,
- proizvodi in storitve,
- razvoj,
- logistika,

- sodelavci,
- finance,
- kapacitete,
- cilji konkurence,
- položaj v panogi in na trgu,
- portfolio programov,
- lastne slabosti,
- možne strategije,
- koncepti obrambe,
- resursi,
- stroški in sredstva.

Enako pomembna je notranja kultura podjetja. Ta je v poenotenju različnih in razpršenih interesov posameznikov in posameznih organizacijskih nivojev s cilji podjetja.

Neuskkljenost upravljanja in vodenja zagotovo zmanjšuje možnosti za uspeh. Vodenje in upravljanje sta medsebojno povezana in ne vsak k sebi.

»Organizacija brez ljudi je organigram. Ljudje dajejo organizaciji temperament.«

Organizacija je lahko stroj, psihična kletka ali pa sredstvo za dominacijo. Vsaka organizacija vnaša v ravnanje ljudi red, zato vedno pomeni podrejanje, omejevanje. Kolikor bolj se ljudje poenotijo s cilji, toliko bolj se počutijo svobodne. Tržni pristop zahteva vedno hitrejšo prilaganje in spreminjanje ciljev, zato gre razvoj organizacije v smeri vedno večje svobode in iniciativnosti. Poslovni sistem brez organizacije je kaos. Organizacija ostaja, razmeram pa se prilagaja z naslednjimi značilnostmi:

- prilagodljivost,
- kooperativnost v verigi partnerjev,
- usmerjenost od znotraj navzven,
- enostavnost,
- učinkovita motivacija,
- učinkovit nadzor,
- sprememba vsebine delovnih mest, ki postajajo širša.

Organizacijo bi lahko nadalje razgrajevali tudi z vidika odnosa med centrom in deli podjetja, načinom vodenja, izvajanja nadzora, vendar to ni toliko pomembno, kot je ugotovitev, da je uspešnost organizacije odvisna od tega, koliko vsrkava in navdušuje. Organizacija, ki prisiljuje, poriva, kaznuje, grozi, podreja, se ne obnese več.

S prepričevanjem ljudi ne bomo prišli daleč. Za spremembe je potrebno pridobiti soglasje. Če generalna direkcija ni spremenila »ve-re«, potem je tudi osebje ne bo. Tudi v podjetju je potrebno graditi konkurenco, nikar pa v njem ne poizkušajmo pripeljati do vojne.

Ljudi, ki so danes tu, preprosto ni mogoče zamenjati z drugimi. To bi bilo predrago, poleg tega pa tudi drugih ni. Ne bojmo se spreminjati miselnosti in vedenjskih obrazcev zaradi očitkov, da so tisti vodilni še pred kratkim govorili drugače. Jutri je potrebno preprosto sprejeti, nikakor pa ne bo dovolj, da danes opravičujemo s kritiko preteklosti. Kdor tega ne doume, mu gre bolj za iskanje krivcev kot za obvladovanje sprememb.

Spremembe obnašanja in ravnanja osebja so vedno pomembnejše za konkurenčnost podjetja.

Ko sem pred kratkim nekaj vodilnim ljudem pokazal program usposabljanja za obvladovanje sprememb s pomočjo vodenja in upravljanja (brain storming), so ga ocenili kot zanimiv in potreben. Dodali pa so, da čas še ni dozorel, da je še prezgodaj, da bi pričeli uporabljati izkušnje razvitih, uspešnih in učinkovitih in da ga tisti, katerim naj bi bil namenjen, še ne morejo koristno uporabiti, saj za to še ni pravih pogojev.

Marjan Ravbar SKICA SOCIALNO-GEOGRAFSKIH SPREMEMB NA NOVOMEŠKEM OBMOČJU »PODGORJA«

Uvod

Kompleksnost problematike celotnega naselbinskega omrežja in preobrazbe podeželja, vezanega na eni strani na emocionalno navezanost na zemljo ter željo po »bivanju na deželi ter delati v mestu«, implicirajo na »dvojno delitev« proučevanj. Zahtevajo kritično vrednotenje ustreznosti dosedanjih metod, uveljavljenih v šestdesetih in začetku sedemdesetih let, ki so temeljile v glavnem na demografskih (razvoj prebivalstva) in socialno-ekonomskih kazalcih (delež kmečkega prebivalstva). Z namenom, da bi se takšnim enostranskim meritvam izognili, smo napravili poskus merjenja na bolj kompleksen način. Zasnovan je bil tako, da bi hkrati ovrednotili več pojavov, ki so povezani z doseženo razvojno stopnjo podeželja in ki s svojim spreminjanjem kažejo na potek dogajanja. Takšno kompleksno vrednotenje več različnih, a med seboj povezanih pojavov, omogočajo nekatere matematično-statistične metode. Med njimi se v geografiji v zadnjem času pogosto uporablja tudi t.i. »cluster analiza«.

Metodološki pristop

Naš namen je, prikazati stopnjo preobraženosti naselij na podeželju vzhodno od Novega mesta, na severnih obronkih Gorjancev, ki segajo do Krke, ter tudi to, kateri procesi so do tega stanja pripeljali. V ta namen smo izbrali kazalce, s pomočjo katerih je bilo moč operacionalizirati prostorske kategorije. Izbor kriterijev je prilagojen na eni strani statistično merljivim kazalcem, ki so enostavno strukturirani in razumljivi, na drugi strani pa tudi taki, da so zajeli vse najpomembnejše značilnosti oblikovanja podeželja. Težave so nam povzročale pomanjkljive statistične informacije*. Zato je pričujoča zasnova prilagojena merljivim obstoječim statističnim kazalcem. Da bi čimbolje prikazali opisane spremembe, smo izbrali tiste najprezentativnejše kazalce, do katerih smo lahko prišli in ki so za to najbolj primerni. Združili smo jih v naslednje skupine: socialno-geografske kazalce, kazalce opremljenosti naselij (območij), kazalce intenzivnosti prostorskih procesov in kazalce spreminjanja vseh naštetih indikatorjev:

Opomba:

* Pri analizi sodobne problematike podeželja oziroma ruralno-urbane obrobja se srečujemo z zelo težavnim problemom pridobitve ustreznih podatkov. Zadnji koherentni podatki po naseljih so iz leta 1981. Od novejših podatkov so sicer na voljo podatki posameznih registrov (npr.: prebivalcev, organizacij in skupnosti (ROS), teritorialnih enot (ROTE), hišnih števil (EHŠ) ipd.) ali pa posebnih statističnih raziskav (npr.: selitve). Težava pri teh podatkih pa je v tem, da je primerljivost med njimi lahko sporna. Zavedajoč se vseh statističnih pasti, smo predvsem zaradi aktualnosti uporabili podatke praviloma iz leta 1986 in le izjemoma iz leta 1991 (npr.: podatke evidence hišnih števil).

a) **socialnogeografski kazalci:**

- obseg (velikost) območja,
- obseg in intenziteta selitvene mobilnosti prebivalstva,
- delež alohtonega (priseljenega) prebivalstva,
- delež kmečkega prebivalstva (oz. gospodinjstev s kmečkimi gospodarstvi).

b) **kazalci opremljenosti:**

V sodobnosti tudi podeželje potrebuje za oskrbo prebivalstva najnujnejšo opremo. Ker preko statističnih služb ni bilo moč pridobiti ustreznih kazalcev, ki bi prikazovali oskrbno in infrastrukturno opremljenost podeželja, smo ta izredno pomemben motivacijski element poskusili ovrednotiti na indirektnen način. To naj bi dosegli z naslednjo skupino kazalcev:

- obseg in gostota stanovanjske gradnje,
- možnost zaposlovanja v domačem okolju,
- obseg delovnih mest v storitvenih dejavnostih,
- obseg dnevne migracije,
- število naselij z elementi centralnosti v teh območjih.

c) **kazalci intenzivnosti prostorskih procesov:**

Zaradi posledic zgoščevanja ali praznenja prebivalstva se povečujejo tudi obremenitve prostora, predvsem tam, kjer je atraktivnost za bivanje prebivalstva največja in kjer intenzivna dnevna migracija s prometnimi tokovi te obremenitve še stopnjuje. Indikatorji za ugotavljanje t.i. obremenitev v prostoru so:

- gostota delovnih mest in prebivalstva,
- delež bruto zazidanih površin,
- intenziteta stanovanjske graditve,
- dostopnost zaposlitvenih središč.

d) **dinamični kazalci:**

- gibanje števila prebivalstva,
- spremembe v mobilnosti prebivalstva,
- intenziteta dnevne migracije,
- spremembe v socialno-ekonomski strukturi prebivalstva.

Gornje skupine indikatorjev, s katerimi želimo meriti spremembe na podeželju, gotovo niso najboljše. Najšibkejši (ali celo vprašljivi) so kazalci »opremljenosti«. Za celovitejšo oceno dosežene stopnje ter natančnejše ovrednotenje podatkov bi bilo vsekakor koristno pridobiti še nekatere kazalce (npr.: cena zemljišča, lastništvo, oblike stanovanjskih objektov, opremljenost z infrastrukturo predvsem s prometno in komunalno ipd.). Vse to bi bilo – ob določenih metodoloških težavah – možno pridobiti, vendar bi bila ob eventualni pridobitvi teh kazalcev prav gotovo vprašljiva medsebojna primerljivost.

Poskus tipiziranja in klasificiranja

Najprej smo določili formalni obseg naselij v krajevnih skupnostih Birčna vas, Brusnice, Gaberje, Mali Slatnik, Podgrad, Stopiče, Uršna sela, Dolž, Šentjernej in Orehovica. Nato smo osnovne kriterije rasti prebivalstva in velikosti populacije primerjali še z ostalimi zgoraj navedenimi kriteriji. Tako nam je gostota prebivalcev in delovnih mest označila stopnjo prepletenosti vplivov v sferi bivanja in sferi dela. Gostota

pozidanosti, število stanovanj na stanovanjsko zgradbo in delež stanovanjskih objektov, zgrajenih v najbližji preteklosti (po letu 1981) nam je posredno izražal morfološke poteze in fizične razlike med naselji ter nenazadnje tudi ekonomsko moč prebivalstva. Dnevna delovna migracija je določala intenzivnost vsakodnevnih odnosov med kraji z delovnimi mesti in kraji bivanja. Ker so tokovi dnevne migracije praviloma usmerjeni iz podeželja proti mestom, je le-ta eden od najodločilnejših kriterijev. Kriterij dnevne migracije dopolnjujeta še gostota delovnih mest in t.i. »zaposlitveni faktor«, ki pomeni število zaposlenih v kraju z delovnimi mesti na 100 zaposlenih v kraju bivanja. Strukturne spremembe označujejo tri skupine kazalcev: delež priseljenega prebivalstva – med njimi selitveni saldo, selitve znotraj istega naselja ter še posebej delež priseljencev iz drugih občin (in drugih republik), ki označuje delež alohtonega prebivalstva – prikazuje mobilnost prebivalstva, delež delovnih mest v terciarnem in kvartarnem sektorju ter delež kmečkega prebivalstva, ki označujejo ekonomsko strukturo prebivalstva. Vse skupine kazalcev smo opazovali v treh časovnih obdobjih: leta 1971, 1981 in 1986 (izjemoma tudi za leto 1991).

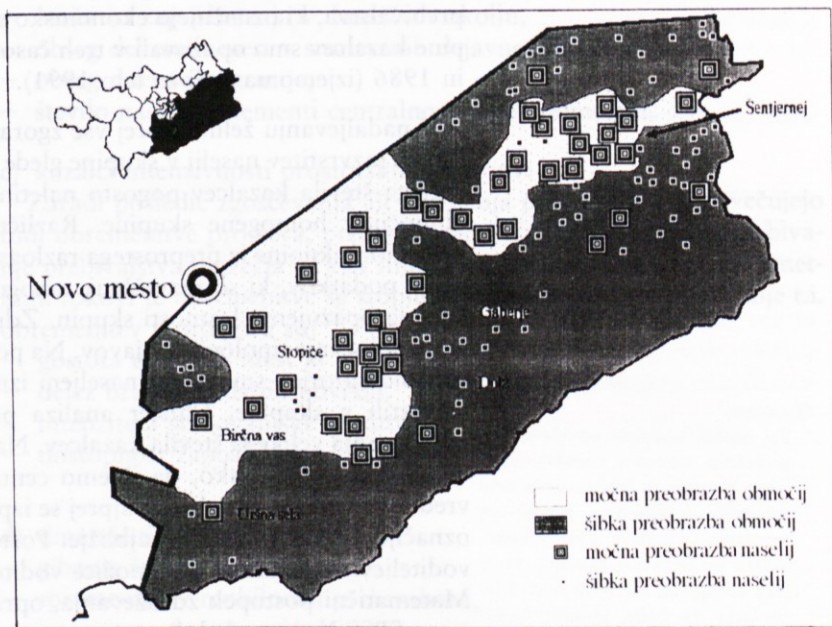
V nadaljevanju želimo torej vse zgoraj opisane spremenljivke uporabiti za razvrstitev naselij v skupine glede na podobnost. Pri proučevanju večjega števila kazalcev pogosto naletimo na problem razvrščanja teh območij v homogene skupine. Različne vrednosti indikatorjev razvrščamo v skupine iz preprostega razloga, ker je opisovanje in pregledovanje podatkov, ki so razvrščeni, mnogo lažje. Namesto lastnosti indikatorja opazujemo lastnosti skupin. Združevanje enot pa tudi omogoča lažje določanje tipologije pojavov. Na podlagi zgoraj opisanih devetnajstih indikatorjev smo vsem naseljem izmerili skupne značilnosti in jih razvrstili v skupine. Cluster analiza predstavlja iteracijski postopek združevanja velikega števila kazalcev. Na podlagi algoritma oblikujemo delne podskupine tako, da iščemo centroide (težišča), ki temeljijo na vrednosti vodilne variable. Najprej se izpišejo končni voditelji skupin in označijo enote, ki so jim najbližje. Postopek se konča, ko se množica voditeljev ne razlikuje od množice voditeljev, dobljene korak pred njo. Matematični postopek združevanja, opravljen z računalniškim programom SPSS-X, je naslednji:

- izračuna približke med skupinami,
- združi dve najbližji skupini v novo, obsežnejšo skupino,
- izračuna približke med prvotnimi skupinami in na novo oblikovanimi skupinami,
- vrača se na drugo stopnjo toliko časa, dokler ne združi vseh enot v eno izmed skupin.
- proces združevanja skupin se zaključi z izpisom grafikona. Pri našem delu smo med tremi možnostmi izbrali »dendrogram« – drevesni grafikon. Ta nam prikazuje enote združevanja in skupine, ki nastanejo pri združevanju. Nivo združevanja je odvisen od različnosti med skupinami. Število nivojev združevanja pove še primerno število skupin. Na ta način smo dobili nove kvalitete podatkov.

S pomočjo tako prirejenih podatkov, ki določajo posamezne elemente naselij, smo izvedli vrednotenje. Za enostavnejše ugotavljanje intenzivnosti preobrazbe in dosežene stopnje prostorskih sprememb smo si zamislili koeficient, ki smo ga poimenovali z delovnim imenom: »Koe-ficient stopnje intenzivnosti urbanizacijskih teženj v prostoru« (KSIUP).

Ta koeficient naj bi na podlagi zgoraj imenovanih osnovnih podatkov o stanju in težnjah, ki potekajo v določenem naselju ob določenem času pokazal, kje so bile spremembe, ki so posledica vplivov urbanizacije večje in kje so spremembe najmanj intenzivne. Koeficient torej ni nekakšno absolutno merilo, ampak merilo relativnih razlik med posameznimi naselji, ki jih obravnavamo. Vsi kazalci so imeli v postopku vrednotenja enako težo. KSIUP je bil zasnovan na predpostavki, da je intenzivnost in stopnja dosežene preobrazbe v posameznem območju preprosto sorazmerna z morfološkimi in fiziognomskimi kazalci in obratno sorazmerna s funkcijskimi in strukturnimi kazalci. Dobljeni voditelji razvrstitve vseh 119 naselij so razpadli na tri med seboj različne skupine. Naselja smo nato razvrstili, bodisi v skupino močnejše urbaniziranih naselij bodisi v skupino podeželskih – demografsko ogroženih naselij, ob manjši skupini naselij s prehodnim značajem.

SOCIALNO-GEOGRAFSKA
 STRUKTURA NASELIJ V »POD-
 GORJU«

Prvo skupino v pretežni meri sestavljajo naselja, kjer poteka intenzivna prostorska in socialno-ekonomska preobrazba naselij. Preobrazbo je na eni strani sprožil razvoj novomeške aglomeracije, na drugi strani pa tudi lokalni centri in zaposlitvena središča – predvsem Šentjernej. Ekspanzija mestne aglomeracije je najintenzivnejša ob prometnicah. Vrednotenje je pokazalo na najvišjo stopnjo socialno-ekonomske in prostorske preobrazbe v Stranski vasi in Birčni vasi ter Velikem Podljubnu ob »belokranjski železnici«. V Črmošnjicah, Dol. Težki Vodi in Stopičah, ob magistralni cesti Novo mesto–Metlika ter Cikava, Smolenja vas, Mali Slatnik, Ratež, Sela pri Ratežu in Brusnice, ob »vzhodni novomeški vpadnici«. Povsem samostojna in sklenjena skupina desetih (Gor. Maharovec, Gor. in Dol. Brezovica, Vrh, Dobravica, Šmalčja vas, Razdrto, Groblje, Sela in Volčkova vas) urbanih (ali bolje: polurbanih) naselij se je oblikovala okrog Šentjerneja. V zaledju šentjernejske »aglomeracije« pa se postopno oblikuje še skupinica naselij okoli Orehovice (Tolsti Vrh, Gor. Vrhpolje in Cerov Log), ki je prav tako v fazi intenzivne preobrazbe. Domala v vseh teh primerih gre za naselja, kjer se

odpirajo nova delovna mesta v neagrarnih dejavnostih (tudi drobna obrt). Zgoraj našteta naselja – z izjemo Šentjerneja – nimajo omembe vrednih delovnih mest. Kljub temu prevladujejo mešana gospodinjstva s člani, zaposlenimi izven kmetijstva. Ta naselja so skupaj s svojim osrednjim lokalnim oskrbnim središčem (Stopiče, Birčna vas, Brusnice) dejansko žarišča urbanizacijskih in inovacijskih tokov, vendar je njihov relativni pomen v omrežju, funkciji in gospodarskem pomenu naselij dokaj različen in v zvezi s tem so tudi njihove perspektive razvoja različne. Vsa ta naselja imajo naslednje funkcije: so

- a) centralni kraji za manjša območja znotraj občine (lokalna oskrbna središča) in obenem – a ne vsa –
- b) proizvodna središča, ki nudijo možnost zaposlovanja za okoliško prebivalstvo;
- c) spalna naselja za zaposlene v Novem mestu ali Šentjerneju – kot največjih zaposlitvenih središč za celotno Podgorje. Zgoraj našteta naselja so izkoristila predvsem prometno-geografski položaj, ki ga nudi ugodna lega ob cestni komunikaciji in bližina bivališča do delovnega mesta (praviloma manj kot 30 minut). Bistvena značilnost teh naselij je torej izražena s pomembnim deležem zaposlenih izven naselja. S tem pa je povezana moča dnevna migracija.

Vseh naselij z intenzivno stopnjo preobrazbe je 56 ali slaba polovica od podgotjanskih naselij. Skupna površina vseh naselij znaša 487,2 ha, v njih pa v 3066 stanovanjih prebiva skoraj štirinajst tisoč (13 745) prebivalcev. Ta, močno urbanizirana naselja imajo skupaj 1838 delovnih mest, od tega več kot štiri petine v Šentjerneju*. Na celotnem območju je bilo 4219 ljudi zaposlenih ali 35 odstotkov aktivnega prebivalstva. Od tega jih 1165 dela v domačem naselju, kar pomeni, da 72 odstotkov ljudi dnevno migrira v centre zaposlitve – predvsem v Novo mesto. Za to območje lahko tudi trdimo, da ga je že zajel proces suburbanizacije. Bistvo suburbanizacije je v bogatem spektru izmenjevalnih dogajanj med mestl in njim pripadajočim obmestjem ter v impozantnih spremembah tistega dela podeželja, ki ta mesta neposredno obdajajo. V tem kontekstu imajo najpomembnejšo vlogo: hitra rast prebivalstva in zasebne (prosto stoječe) stanovanjske gradnje, močna selitvena mobilnost prebivalstva, intenzivna dnevna delovna migracija delovne sile, ki je posledica »nuklearne« razporeditve delovnih mest ter fizična preobrazba naselij kot posledica socialnega prestrukturiranja prebivalstva. Naselja, ki sestavljajo to skupino, so imela leta 1986 že visoko urbanizacijsko stopnjo. Skupno število prebivalcev naselij te skupine se je v obdobju 1971 do 1986 povečalo za dobro desetino. Že od leta 1971 dalje so imela ta naselja v povprečju več zaposlenih kot aktivnih prebivalcev. Močno podpovprečen je bil tudi delež kmečkega prebivalstva. Naselja so naglo rasla tudi po številu hiš. Opremljenost suburbanih območij, izražena z deležem delovnih mest v terciarnem in kvartarnem sektorju, je bila prav tako nadpovprečna.

Prehod mesta v urbanizirano okolico je ob prometnicah, ki vodijo v Novo mesto ter okolici Šentjerneja, že realiziran, čeprav dokončna oblika te nove etape še ni določena. Naloga profesionalnih urejevalcev prostora in politikov je dati temu urbanemu območju zadostno koherenco, ki bo omogočila harmoničen razvoj gospodarskih in socialnih aktivnosti. Urbana ekspanzija preko tradicionalnih mestnih meja in

* Ostala zaposlitvena središča lokalnega značaja so še v Brusnicah, Stopičah, Stranski vasi...

nastajanje aglomeracij se je pri nas znašlo pred neobstoječo (bolje: nepripravljeno) planibilnostjo, ki ni bila zmožna kanalizirati te ekspanzije. Predvidljivi razvoj širjenja suburbanizacije bo pripeljal še do poslabšanja disparitet. Zato je eden možnih ukrepov za doseg tega cilja lahko tudi institucionalizacija urbanih območij: Kar se tiče pravične razdelitve skupnih stroškov (spillover) in prostorske organizacije za infrastrukturo je to bolj ali manj nedvoumno. Samo močno politično urbano območje se lahko sooči s to novo situacijo.

Druga polovica – ali 63 podgorjanskih naselij pa je podvržena stagnaciji, različnim oblikam depopulacije in razkroju klasične agrarne družbe. Celotno območje šteje manj kot 2500 (2365) prebivalcev. Indeks gibanja števila prebivalcev znaša v zadnjem obdobju 87 odstotkov. Le 28 odstotkov aktivnega prebivalstva je zaposlenega. Ker so depresivna območja skoraj brez delovnih mest, 91 odstotkov zaposlenih dnevno migrira s tega območja. To so majhna naselja – praviloma s pod sto prebivalci – s prevlado kmetijske funkcije. Trend gibanja prebivalstva izkazuje izrazito praznenje in kvečjemu stagnacijo. Struktura aktivnega prebivalstva kaže izrazito prevlado agrarnega deleža. Tukaj ni delovnih mest. Tudi zasebna obrt je v teh naseljih zastopana izjemoma. Komunalna in infrastrukturna opremljenost je nizka. Novogradenji je malo, dostopnost je razmeroma zahtevna.

Njihovo skupno prebivalstvo je predstavljalo komaj nekaj odstotkov vsega prebivalstva matične krajevne skupnosti. Vrednosti izračunanih kazalcev močno odstopajo od tistih, ki kažejo na močnejšo stopnjo preobraženosti. Deleži kmečkega prebivalstva so bili v teh območjih razmeroma visoki, delež gospodinjstev brez kmečkih gospodarstev prav tako. Prebivalcev, ki bi se priselili iz mestnih naselij, tudi skoraj ni bilo. Povprečni delež zaposlenih od aktivnih prebivalcev se je gibal okoli polovice. Skoraj vsi zaposleni so bili dnevni migranti.

Zaradi prezaposlitve se je v zadnjih dvajsetih letih znatno znižal delež kmečkega prebivalstva. Splošni princip industrijske dobe – prostorska koncentracija proizvodnje – ima svoj odmev tudi v agrarni pokrajini, kakršno je Podgorje. V najbolj drastični obliki se kaže v ekstenziviranju rabe tal oziroma intenzivnem zaraščanju površin. Iz kmetijske rabe so bile izločene najprej na strmini ležeče kmetijske parcele, od naselij oddaljene in sploh za kmetijstvo manj primerne parcele. Tako so travniki, na katerih ni možna strojna košnja, prehajali v pašnike, kamniti ali oddaljeni pašniki pa so se zaraščali z grmovjem in z gozdom. Kulturna pokrajina se s tem zožuje na bližnjo okolico naselij**. V »postdegradiranijskem« obdobju dobiva del kmetijske zemlje, ki se nahaja izven zaokroženih kmetijskih kompleksov, nov pomen. Za kmetijsko zemljo se zanima in v njeno izrabo tudi vključuje vse širši sloj ljudi, ki niso ekstenzično vezani na kmetovanje. To se kaže še posebej pri nastajanju in obnovi (manjših parcel) vinogradov in sadovnjakov. Kmetijska raba tal na depopulacijskem območju Podgorja ni več rezultat le aktivnosti kmečkega prebivalstva, pač pa tudi splet in konkurenca različnih interesov do agrarne pokrajine oziroma do podeželja nasploh. V Podgorju je ohranjena drobna poselna struktura in velika razparceliranost. Zato predvidevamo, da bo v prihodnje nekmečko prebivalstvo, ki ima v posesti majhne kmetijske parcele, v še večji meri vplivalo na spreminjanje kmetijske rabe tal. Kmetijska raba tal izven zaokroženih zemljiških kompleksov se bo spreminjala v tip »vrtne« pokrajine z majhnimi parcelami vinogradov in sadovnjakov ter poljščin (zelenjave) za domačo

** Na tem mestu kaže opozoriti tudi na pojav različne rabe zemljišč na sosednjih, za kmetijsko rabo enako primernih zemljiščih: na enih je intenzivna raba, na drugih pa zaraščanje kmetijske zemlje. To je znak nenormalne socialne strukture zemljiških lastnikov, nastale zaradi hitre poklicne preselitve ali ostarevanja kmečkega prebivalstva.

rabo. Pašniki in travniki na močno nagnjenih parcelah pa se bodo še naprej zaraščali, dokler se ne zaraste gozd.

Za nadaljnji razvoj teh naselij bo zato pomemben stimuliran razvoj kmetijstva. Kmetijska politika mora poleg gospodarske in zemljiške problematike upoštevati tudi socialne probleme prebivalcev v vseh naseljih, probleme varovanja kulturne pokrajine, problematiko urejene dostopnosti do delovnih mest in uslug (zdravstvenih, upravnih, nakupovalnih...). Depresivna območja so grupirana v prometno slabo dostopnih predelih krajevnih skupnosti Birčna vas, Podgrad in Uršna sela. Drugo, sklenjeno, manj razvito območje je na gričevnatih pomolih Gorjancev, ki se od Igljenika – Dolža in Gaberja spuščajo proti severu. Tretje v podgorju Gorjancev nad Šentjernejem in četrto ravno tako v krajevni skupnosti Šentjernej, vendar v nižinskem poplavnem delu ob Krki (gl. karto). Izmed desetih krajevnih podgorjanskih skupnosti ima najnižji delež depresivnih naselij KS Mali Slatnik in sicer 12 odstotkov. Nato pa si slede: Stopiče s 23 odstotki, Brusnice s 33 odstotki, Orehoviča s 38 odstotki, Podgrad s 55 odstotki, Šentjernej s 57 odstotki, Uršna sela s 66 odstotki in Birčna vas s 75 odstotki. Le v KS Dolž in Gaberje je gornja valorizacija uvrstila vsa naselja kot depopulacijska in demografsko ogrožena. Podrobnosti pa so naslednje:

KS BRUSNICE: Dol. Suhadol, Gor. Suhadol, Gumberk (3),

KS BIRČNA VAS: Dol. Lakovnice, Gor. Lakovnice, Gor. Mraševo, Jama, Mali Podljuben, Petane, Rajnovišče, Vel. Podljuben, Vrh pri Ljubnu (9),

KS DOLŽ: Dolž, Igljenik, Sela pri Zajčjem Vrh, Vrhe pri Dolžu, Zajčji Vrh (5),

KS GABERJE: Gaberje, Jugorje (2),

KS MALI SLATNIK: Vel. Slatnik (1),

KS OREHOVICA: Gor. Mokro Polje, Gor. Stara vas, Hrastje, Polhovica, Zapuže (5),

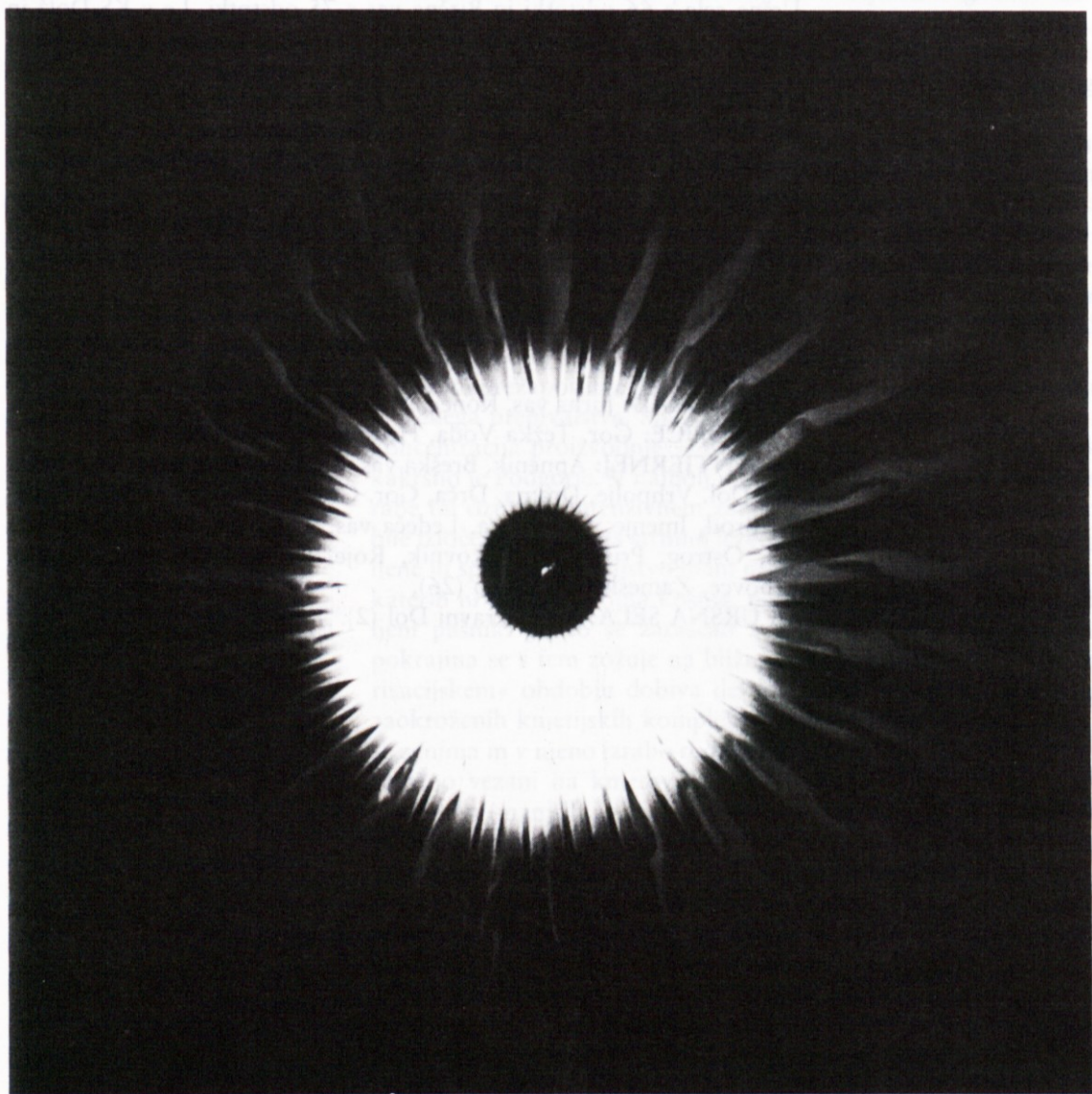
KS PODGRAD: Jurna vas, Konec, Mali Cerovec, Mihovec, Pristava (5),

KS STOPIČE: Gor. Težka Voda, Hrušica, Vel. Orehek (3),

KS ŠENTJERNEJ: Apnenik, Breška vas, Čadraže, Čisti Breg, Dol. Stara vas, Dol. Vrhpolje, Drama, Drča, Gor. Gradišče, Gor. Stara vas, Hrvaški Brod, Imenje, Javoroviča, Ledeača vas, Mihoviča, Mihovo, Mršeača vas, Ostrog, Pristavica, Rakovnik, Roje, Šmarje, Vel. Ban, Vratno, Vrbovce, Zameško, Žvabovo (26),

KS URŠNA SELA: Laze, Travni Dol (2).

Stane JAGODIČ: Magično jedro, sekvenca I, TV konica za oddajo Ne prezrite, RTV Ljubljana, 1980, video

KULTURA, KAKO TE LJUBIMO IN SE TI DAJEMO!?

Morda malce nenavaden začetek pisma (ANKETE), ki je bilo(a) naslovljeno(a) na imena in naslove osebnosti, ki jim kulturni vsakdan pomeni žitje in bitje v najrazličnejših kulturnih ustanovah, organizacijah, društvih ali pa, recimo, vsakdanje zrenje v zdajšnja kulturna in nekulturna pota in ravnanja, in na kulturne ustvarjalce – umetnike, mislece, ki so se spečali z umetnostjo, s katero od njenih hčera ali sestra, pa, bi rekli, da zavoljo tega, se zdi, ne morejo več živeti brez njene ali njunih milosti in so zato, kakor da bi bili uročeni, pokorni vsaki njeni ali njih kakršnikoli zahtevi in volji, pa naj bosta le-ti še tako muhavi in paradoksní.

In že smo pri jedru. Torej, v uredništvu smo želeli, da naprošeni sporočijo RASTI nekaj svojih osebnih ali skupnih izostrenih, kritičnih občutij, opazanj in spoznanj o tem, kako je s kulturo, kulturnimi dejavnostmi in snovanji, poetskim in mišljenjskim ustvarjanjem in kulturnostjo dandanes, seveda opazujoč in doživljajoč vse to, stanje, pota in stranpota, razmere, možnosti in nemožnosti iz lastnega položaja, vloge, sredine in okolja (občine, dejavnosti) ter zornega kota.

V tej številki objavljamo že prispеле prispevke, verujoč in upajoč, da se bodo številni naprošeni iz vseh občin med Kolpo in Savo, še oglasili.

ANKETA je zamišljena tudi tako, da bomo za odgovore na nekatera vprašanja, ki jih le-ta naplavlja, zarisuje ali izostruje, naprošali tiste, ki so za njih obravnavo, premislek, reševanje ali rešitev bolj ali manj pravšnji, včasih pa tudi neposredno odgovorni ali pa vsaj soodgovorni. Kajpada, odgovore nameravamo tudi objavljati.

Bomo s takšnim pristopom in delom ustvarili ploden kulturni dialog v korist in dobro življenju kulture in kulturnemu življenju?

Rekel bi, počakajmo, sodelujemo v anketni zamisli ali projektu in bomo videli in vedeli!

Franci Šali

Levo: Stavba v Karteljevem, kjer so depoji zgodovinskega arhiva; desno: prenatrpane police v depozju (fotografiji: zgodovinski arhiv Novo mesto)

ODMEVI IN ODZIVI
Rast 1–2/1992

Kot odgovor na Vaše prijazno povabilo k sodelovanju Vam posredujem razmišljanje predstavnice mlade generacije novomeških izobražencev.

Kako le-ti doživljajo naš ožji kulturni prostor, ali jim ta dovoli zadihati z ustvarjalnimi pljuči ali pa jih morebiti utesnjuje s svojo

provincialnostjo, to je zame pomembno za »novomeško pomlad« in umestitev Novega mesta kot kulturnega centra v slovenski in evropski prostor.

Lep pozdrav!

prof. Vasja Fuis
ravnateljica Gimnazije
Novo mesto

SVOBODA TAKO IN DRUGAČE

Priče smo razvoju družbe, ki se vse bolj mehanizira, industrializira, sistematizira; družbe, v kateri predstavlja umetnik ideal »svobode« – slednja pa je predvsem tratena. Tako je pojav IZOLIRANEGA umetniškega ustvarjalca dobro znani del podobe družbe, in ne zgolj rezultat umetnikovega zoperstavljanja na eni in ravnodušnosti njegove publike na drugi strani.

V družbi, kakršna je danes, v kateri prevladuje proizvodnja in potrošnja IMAGE-a, ne more niti eno samcato življenjsko področje uiti poplavi spektakla. Za to bizarno situacijo pa ni kriv zgolj posameznik. Tudi ni kriva kultura, ki ni bila še nikoli doslej tako zavržena in ne-bodi-je-treba »iniciatorka revolta«. Kajti kultura še zdaleč ni zgolj »alarmni zvonec«, ki doni in oznanja, da je s to družbo nekaj hudo narobe, marveč teži k preseganju te (družbene) situacije. In ravno zato odri-vajo kulturne ustvarjalce na rob eksistence ter le tu in tam s pom-pom oznanjajo veličino posameznikov, ki jim je uspelo pretrgati duhovne spono povprečne »zaplankanosti« vase in svoj ego.

Včasih se sprašujem, ali je dovolj preučena vloga umetnika kot nekonformista, ki ga je treba kaznovati ali se mu posmehovati

zaradi njegovega nesoglasja z večino. To, ali odnos družbe do umetnika dosledno odraža njegovo vlogo, v tem kontekstu ni pomembno. Sam umetnik namreč nima prav nič večje koristi niti od vloge upornika niti od vloge nekonformista. Umetniki tudi v preteklosti ne bi sprejemali svobode, če bi jim bila dana. Nasprotno – lahko celo rečem, da so bili ravno oni tisti, ki so v »svobodno družbo« vnašali red, saj ravno RED OMOGOČA SVOBODO! Mar ne temelji ravno na tem načelu domala vsa visoka umetnost?

Pojem »svobodnega umetnika« brez dvoma vpliva na samo ustvarjalno prakso, tudi če je ali ni slednja zgolj mit. Ta mit ni nastal šele v današnjem času; ravno nasprotno – bil je močan že v prejšnjih stoletjih, ko so mnogi veliki umetniki igrali vloge kršiteljev vzpostavljenih zakonov in običajev, vloge trdoglavih nasprotnikov družbenih pravil. Tako pa obstaja umetnikova »svoboda« le v pregovorni frazeologiji, česar posledica sta splošno nezaupanje in obsodba svobode, ki jo skuša gojiti navkljub nerazumevanju in posledičnem negodovanju svojega občinstva.

Natalija Mikec
v imenu mladih na Gimnaziji
Novo mesto

UTRINKI

Če je po praukazih Narave v človeku temeljna sla, sla po preživetju in nadaljevanju, je prav gotovo druga, največja sla, sla po lepoti in ustvarjanju. Z ustvarjanjem se človek odkriva in potrjuje in če iščemo življenju smisel, je prav gotovo ta smisel ustvarjanje.

Poleg nepreglednih in neukročnih razsežnosti človekovih prizadevanj, da se ohrani in nadaljuje, so v njem enako močna in elementarna prizadevanja, da ukroti slučaj, upodobi Univerzum po svoji naravi in potrebah in preseže fizično naravo.

Za ohranitev in nadaljevanje človeku kot orodje služita predvsem znanost in tehnika, za razširitev in poglobitev njegovega duhovnega sveta pa kultura in umetnost. Oboje je do danega trenutka odkrivanje neznanega, kar pa za nas pomeni isto kot ustvarjanje.

Zato dvoma o tem, kaj je za človeštvo pomembnejše – znanost ali kultura – ni, kajti obe razsežnosti človekove zavesti se dopolnjujeta in sta druga drugi pogoj.

Če znanost z močjo razuma odkriva neznano predvsem v fizičnem svetu in tako da ta svet razstavlja v vedno večje globine temeljev, kultura in umetnost oživljata še druge zmožnosti človekove duhovne narave in svet ponovno združujeta – obe razsežnosti človekovega iskanja pa služita istemu cilju: odkrivanju neznanega in s tem poustvarjanju sveta, seveda s človekom in za človeka.

Morda je v človeku zahodne civilizacije 20. stoletja več sle po otipljivem in vidnem fizičnem svetu ter po posedovanju predmetov kot po popotovanjih skozi globine človekovega duha, vseeno pa tudi brez tega drugega ne more. Če sam ne ustvarja v tej smeri, svojo duhovno izvotljenost hrani s pridobitvami kulture in umetnosti iz preteklosti.

Pretirana enostranska usmerjenost človeka v otipljivi fizični svet in njegova prevelika lakota po predmetih, ki je zmožnosti narave ne prenesejo, lahko povzroči v naravi neuravnovešenost. Vzrok in posledica te neuravnovešenosti so pojavi vsesplošnega onesnaževanja okolja, uničenje nekaterih vrst, stopnjevanje zvočne onesnaženosti, onesnaženje človekove zavesti, s tem da ljudje kot krona stvarstva lahko počnemo vse...

Tako se med znanostjo in kulturo pojavlja še tretja razsežnost človekovega bivanja – nekultura.

Vseeno smo optimisti, kajti Narava ima s človekom in preko človeka (kot dela Celote!) tudi svoje programe, katerim je za uredničenje človek samo orodje. Ti naravni programi se postavljajo po robu tudi pojavom nekulture – eden od njih je prav gotovo vse večja ekološka ozaveščenost.

Močan pojav v človeku zahodne civilizacije 20. stoletja je nedvomno tudi razvrednotenje sanj in fantazije v primerjavi z vrednotenjem poustvarjanja fizičnega sveta. Tudi to je nevarno za

KULTURA, KAKO TE LJUBIMO IN SE TI DAJEMO!?

porušenje ravnotežja v Celoti, kajti brez sanj in fantazije in lepote je Narava nepopolna. Prav sanje in fantazija sta bili človeštvu skozi tisočletja odpiranje do takrat zaprtih vrat.

Nagrajevanje ustvarjalcev novih oblik fizičnega sveta je v primerjavi z nagrajevanjem ustvarjalcev sanj, fantazije in lepote precenjeno. Pesniki, pisatelji, glasbeniki, likovni in drugi umetniki ne bi smeli sprejemati miloščine.

O nacionalni in občečloveški kulturi:

Tako kot različna drevesa prispevajo k zdravju, bogastvu in

lepoti gozda, tako nacionalna kultura prispeva k bogastvu občečloveške kulture.

Toda drevo, ki se hoče v gozdu različnih dreves ohraniti, mora ostati zvesto koreninam in imeti dovolj moči in sle, da dosega sonce!

S sprejemom vrednot potrošniške družbe v zahodni civilizaciji 20. stoletja smo začeli ponovno popotovanje v Evropo že v 50. letih.

Najbrž se premalo zavedamo, da je zlitje s prevladujočim utripom sveta lahko za korenine tudi nevarno.

**France Režun
Trebnej**

KULTURA? ZAKAJ KULTURA?

Mnogim in tudi meni se porajajo včasih taka vprašanja, posebno takrat, ko obupujem. Sem o nujnosti kulture tako prepričan, da o tem ne premišlujem, sprašujem pa se, zakaj kljub nenehni navzočnosti in vedno na nanovo porajajoči se kulturi današnji rod vedno bolj tone v barbarstvo dvajsetega stoletja. Od tod tudi čestokrat posmeh v mojih delih. Zaradi bolečine in zaradi razočaranja.

Slovenci imamo celo kulturni dan, celo teden in mesec kulture. Toda – postalo je vse, kot da praznujemo mesec maškarad, ko na dan prilezejo pesniki, glasbeniki, filozofi in podobni, ki so za okras nujno potrebni, a kot proračunsko breme skrajno nezaželeni. Danes je tako (iz lastne izkušnje): Mehanik ti bo pobral za dvajsetminutno (ali manj) delo toliko, kot bi zaslužil profesor v štirih opravljenih honorarnih urah. Pa si še vesel, da ti je popravil. Ali: neki veliki znanstvenik je šel v pokoji.

Njegova pokojnina je za 7000 manjša od nekoga, ki gimnazije še videl ni, kaj šele, da bi bil kdaj na univerzi, kjer je ta znanstvenik poučeval. In profesor naj popravlja po dvesto nalog na dva meseca, če ne upoštevam domačih nalog in čtiv, zastoj. Ni mi treba biti prerok: Narod oziroma družba s tako miselnostjo je barbarska in mora propasti. Pri nas pa morajo profesorji celo štrajkati, da dokazujejo svoje delo. Znanje samo po sebi res ni kultura, a odnos do znanja izvira iz naše nekulture.

V marsičem so kulturniki sami krivi svojega položaja. Vrhunske revije so zaradi svojega jezika – nedostopne, nedostopne so naše, vsaj v veliki večini, domače knjige, mislim pesniške zbirke ali velik del proze. Kopiranje tujega. Tisoč pesniških zbirk, komu so mar. Tudi meni ne več. Pri nas pa je denar za fijakarsko narodnozabavni tingel tangel v smešnih narodnih hošah, po možnosti naj bo ta zapet celo v nemškem jeziku.

KULTURA, KAKO TE LJUBIMO IN SE TI DAJEMO!?

Zaradi vsega ni čudno, če dobi naš otrok že kot mleko v zibki pouk: Znanje?! Bodi pameten! Umetnost – to je samo za take, bolj tako! Da pa bi normalen nepesnik prebral kako umetniško delo, preveč bi se ponižal. Tako se je lahko zgodilo: gradili so Cankarjev dom. Novinarji so spraševali po ulicah. Fina gospa: »Cankar?! Še nikoli nisem slišala.« In bila je vsa v kozuhovini!

Od tod zapostavljanje našega jezika, obnašanje našega mladega rodu, necenjenje človeka, ampak strank, neusmiljena kraja in izžemanje. Iz tega se porojevajo prihodnji in sedanji Trillerji in Grubeliči in mnogi, ki nas danes davi-jo. Obenem pa boš kaznovan, če si med letom pozabil, da si zaslužil tri tolarje in jih ne prijaviš. (Delo)

Nagnusno!

IZGINEVANJE GUTENBERGOVE GALAKSIJE?

Če teče dandanes beseda o kulturi, se nekako spodobi zabrenkati na politične strune, reči kakšno grdo čez vlado in na račun poslavljajočega se ministra za kulturo ter stisniti solzo bridkosti nad usodo slovenske kulture, ki da, osiromašena kot še nikoli doslej, stoji pred črno prihodnostjo. Vse to je morda popolnoma res, vendar se mi upira ubirati glas v tem spolitiziranem zboru, zato iz samega zoprvanja na to noto uglašeni množici raje poskušam misliti drugače. K temu me sili tudi premislek, da se kulturi navsezadnje nikoli ni godilo kdo ve kako lepo. Če ji je že kanil kdaj kakšen dinar več, je bil kljub vsemu le drobtinica tistega, kar so pospravile druge »pomembnejše« dejavnosti, vojska denimo. Tisti več torej ni pomenil, da je bila kultura kaj bolj

In taka naj bo naša svobodna domovina?! Ali ne bo taka svoboda tudi labodji spev našemu jeziku, ki se bo ohranil le za popoldanske ali večerne klepete, govorilo pa se bo... če že na televiziji ne znajo mladi povedati »ljubljsko nočno življenje,« ampak le še po angleško... Kako bodo govorili industrijalci, ki so do zdaj pošteno srbohrvatili?!

Vesel bom, če me bo kdo prepričal o nasprotnem. Preveč sem Slovenec, in bi rad doživel prijetno – razočaranje, da bi se mi spet razvnel ponos: Slovenec sem. Zdaj ponosa nimam, ker me je sram pokvarjene monopolistične družbe, našega parlamenta in vlade.

Tudi tu naj bi se odražala kultura. Toda kako, če je ni...

Janez Kolenc
Novo mesto

cenjena, le v splošnem razsipništvu ji je kanilo nekaj, češ, naj imajo še kulturniki! Mislim, da zanesljivo nikoli ni dobila tistega, kar bi ji šlo glede na pomen, ki ga ima za katerokoli in kakorkoli že ukrojeno družbo in seveda za posameznika. Ob tem sploh nočem pomisliti, kje se je in se še na družbeni vrednostni lestvici nahaja.

Ker mi je od kulturnih dobrin nekako najbližja knjiga, se mi ob premišljanju o kulturi postavlja pred oči to, kar se z njo dogaja, in kaže se mi kot najprimernejši predmet za oblikovanje vprašanja, ki po mojem resnično riše temine na kulturna obzorja. Danes izhaja vse mogoče, še nikoli nismo imeli toliko založb, med njimi tudi prodorne zasebne založnike, a hkrati menda še nikoli nismo tako jadovali nad žalostno usodo slovenske knjige. Imamo svobodno

založništvo, svobodo izražanja in ustvarjanja, a jadikujemo. Nekaj se nam ne zdi prav, kaj, pa prav natančno ne vemo in zato zamenjamo obrobna in globinska dogajanja. Najbolj zaskrbljuje, ker je videti, kot da knjiga izgublja svojo kulturno moč. Moj razmislek meri predvsem v to, kar se dogaja z leposlovjem. Ob hkratnem množičnem izdajanju vse mogočih pesniških in drugih leposlovnih knjig, se zdi, da zanje ni več pravega zanimanja med bralci, kot da ni več oči in ušes, ki bi želela in znala prisluhniti leposlovni govorici, govorici »nekoristnega«. In če me kaj skrbi, potem

me skrbi ta naglušnost in ta slabovidnost.

Sprašujem se, ali Gutenbergova galaksija ne tone v črno luknjo, ali naše nebo ne poseljujejo nove zvezde, recimo video galaksije. Mislim, da izginevanje leposlovne knjige prinaša hudo izgubo – izgubo imaginacije, izgubo kreativne domišljije, ki jo prav leposlovje krepi in razvija, brez nje pa si ne morem predstavljati duhovno razgibanega posameznika. Bojim se, da je to tisto nevarno duhovno siromašenje, ki smo mu danes pričre, pa nas ne vznemirja dovolj.

Milan Markelj
Novo mesto

IZ ARHIVA...

Ko nekdo pomisli na kulturo, si predstavlja vse oblike kulturnega ustvarjanja in poustvarjanja, šele če reče kulturna dediščina, vidi muzejske zbirke, gradove in cerkve, morda še knjižnice. Arhivi živijo ponavadi v predstavi ljudi kot zaprašeni kletni prostori, kjer odlagamo nepotrebne papirje, ki nikomur več ne koristijo in seveda niti najmanj niso povezani s kulturo.

Zaradi načina dela v arhivih, ki je usmerjeno navznoter in se ne razdaja v slavnostnih prireditvah, je težko spremeniti to pojmovanje. Pa vendar, vse naše védenje o preteklosti slovenskega naroda in njegovih bojih za ohranitev narodove identitete sloni večinoma na raziskovanju »starih papirjev« ali arhivskega gradiva. To gradivo je nesporno bistven del kulturne dediščine, brez njega bi bilo osiromašeno tudi razumevanje umetniških del, arhitekture, literature.

Naloga arhivov je, da zbirajo, materialno zavarujejo in uredijo gradivo. Materialno varstvo lahko zagotovimo le v primernih depojskih prostorih, kjer je gradivo

zavarovano pred vplivom svetlobe, vlage, pred požarom, glodalci, insekti. Vsaj to bi bila naša dolžnost, da za zanamce ohranimo tisto, kar se je po naključju ohranilo do danes, in pisane priče o našem času.

Vseh dvajset let, odkar deluje v Novem mestu enota Zgodovinskega arhiva Ljubljana, opozarjamo na nevzdržno stanje v skrajno neprimernih prostorih nekdanje osnovne šole v Karteljevem, ki so bili arhivu dodeljeni kot začasna rešitev za depojske prostore. V zadnjem letu smo uspeli, da je bila razumna rešitev za arhiv, to je selitev v stavbo Postaje milice v Vrhovčevi ulici, sprejeta in razglašena v Odloku o prostorskih ureditvenih pogojih za območje mestnega jedra Novega mesta. Bomo uspeli? Smo uspeli prepričati, da nismo tu za nadlego, ampak da je odnos do kulturne dediščine tudi odraz kulturnosti naroda, mesta, posameznika?

Zgodovinski arhiv Ljubljana –
Enota za Dolenjsko in
Belo krajino, Novo mesto

Milan Markelj SAMO DRAŽUMERIČ: ULICA

Dokaj neopazno in brez pravega odmeva je lani poleti prišel med nas še en pesniški knjižni prvenec. Dvajsetletni študent iz Trebnjega Samo Dražumerič je v samozaložbi izdal izbor svojih pesmi pod naslovom Ulica. Pesmi so urejene kronološko v sedmih ciklih: Prve pesmi, Ulične pesmi, Mrtve pesmi, Tebi pesmi, Morje pesmi, Meni pesmi in Ha-ha pesmi.

Črne platnice in tenka belina avtorjevega imena in naslova zbirke nista prav vabljev klic k branju, a ko listaš in bereš pesem za pesmijo, se črnina platnic vse bolj kaže kot dokaj smiselno izbrana. Dražumeričeve pesmi so namreč temne, prežete z nenavadno destruktivnostjo, pesimizmom, uporništvom in temačnimi občutji. Če veš, da gre za mladega ustvarjalca in da so nekatere pesmi nastale pri pesnikovih petnajstih letih, potem temina in črna teža pesmi le nekoliko manj tiščita, saj si lahko rečeš, da ne gre za še eno zrenje v nesmisel ter nič sveta, kar je pred leti tako zelo privlačilo slovenske pesnike. Lahko si misliš, da črnogledstvo in destruktivnost ne rasteta iz dokončnih spoznanj razbolele duše in do konca strpinčenega srca, marveč da so pesmi pač takšne, ker mladi ustvarjalec išče močnih besed, da bi z njimi zajel čarni moč pesmi in ulovil skrivnostno magijo poezije. A močne

besede, če jih je preveč, začno odzvanjati v prazno, namesto da bi oživiljale.

Dražumerič se skozi vso zbirko na tak način bolj ali manj izrazito spopada z besedjem, kleše temno gmoto pomenov, seka in pili, kakor pride in kot pride. Očitno stavi na navdih in primarno moč besed samih po sebi. A naj bo navdih še tako slavljena stvar in božanske narave, brez delovnega napa ni dobre poezije, kajti predvsem napor ustvarjanja nosi dobre verze, ne zgolj trenutek navdiha. V nekaterih pesmih, kjer je čutiti skrbnejše oblikovanje (na primer cikel Mrtve pesmi), pa se v Ulici nakazuje prav zanimiv mlad pesnik.

Pesniški jezik Ulice je dokaj neurejen. Nikakor ni mogoče razbrati smisla izredno pogoste rabe velike začetnice in izpisa mnogih besed v verzalkah. Uporaba matematičnih oznak in nekatere grafično posebej obdelane pesmi dajejo čutiti oblikovni vpliv Kosovelovih konstruktivističnih pesmi. Morda bi natančnejša analiza odkrila še kakšne globje povezave med obema pesnikoma.

Naj omenim še drobnarijo, ki je samozaložniki ne bi smeli prezreti: zbirka je brez oznak kraja in leta izdaje, prav tako ni omenjena ne tiskarna in ne opremljevalec knjige. Vse to so podatki, ki jih je potrebno zapisati v kolofonu knjige.

NOVOSTI DOLENJSKE ZALOŽBE

Jože Dular
KRKA UMIRA
Zbirka Utva

Pisatelj Jože Dular se zvesto drži svoje Krke in njenih prebivalcev. Precej let po prvem romanu *Krka umira* je napisal še dva: *Krka pa teče naprej* in *Na drugi strani Krke*. Gre torej za nekakšno trilogijo o ljudeh ob tej dolenski reki.

Ker prve izdaje (založba Klas 1943) kljub ponatisu (založba Obzorja 1963) že nekaj let ni več mogoče dobiti, se je Dolenjska založba odločila za ponoven natis. Avtor je roman skrbno pregledal, vnesel vanj manjše jezikovne in stilistične popravke ter ga tudi nekoliko skrajšal.

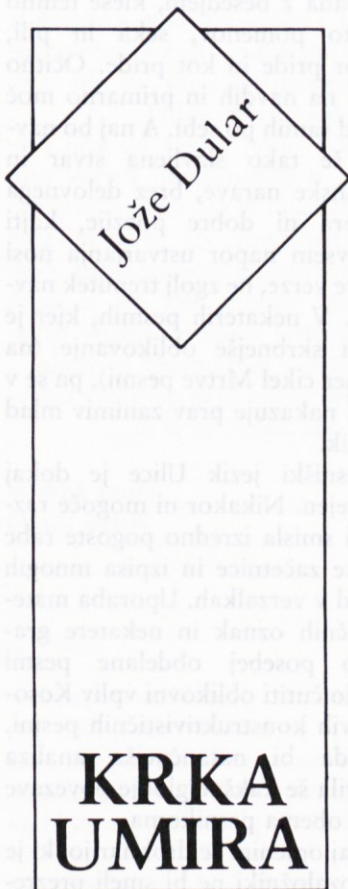
Kritika je ob prvi izdaji ocenila, da je to delo »po svoji vsebini in oblikovnih kvalitetah tako pomembno, kakor je bil nekoč Jurčičev *Deseti brat*« (Božidar Borke). »Reči moram, da Slovenci zlepa nismo imeli tako čistega pripovednika, kakor je Dular, če kajpada 'čistost' razumemo v smislu avtonomne literarne vrste. Avtor je stopil popolnoma v ozadje in le tako je bilo mogoče, da se je rodila tako mirna epika, kakor jo predstavlja njegov roman *Krka umira*« (France Vodnik). Tudi ob drugem izidu je bil roman toplo sprejet. Zanj je Dular prejel Prešernovo nagrado.

In kaj je tisto v romanu, kar mu je poleg laskavih ocen kritike prineslo tudi nesporno naklonjenost bralcev? Predvsem je to privlačnost zgodbe. To je umetniški zapis o vaškem, podeželskem življenju v časih velikih socialnih nasprotij med vaščani. Kraju, ki ga Dular popisuje, hoče gospodariti posestnik Urbih. Ne le v svoji hiši, temveč tudi na vasi naj bi bilo vse

po njegovem. Prisvoji si celo račji lov v Krki. Seveda vse te njegove oblastne in posestniške težnje pripeljejo v nesrečo. Začno se obračunavanja med njim in vaščani. K temu hudemu pa pride še nadloga: račja kuga. Krka umre in tudi Urbih ni prizanešeno. Ob tej socialni in ekonomski drami (raki so bili namreč pomemben vir dohodka marsikatere dolenjske vasi) in nizanju nesrečnih ljubezenskih in drugih usod zaradi sovraštva med rodbinami, roman še posebej odlikujejo prelepi opisi pokrajine, letnih časov, zlasti pa Krke, ki zaživi v knjigi v vsej svoji lepoti. Roman kljub starosti ni prav nič izgubil na svoji umetniški privlačnosti. Brati ga je treba v povezavi s časom, ki nas danes v marsičem še vedno močno ali vnovič navezuje na vprašanja, ki jih pisatelj razpira v skladu s svojo občutljivo skrbjo do človeka in narave.

Pavle Zidar
OČE NAŠ
Zbirka Utva

Nedvomno sodi književnik Pavle Zidar med tiste pisce slovenske proze, ki so s svojimi deli pomagali ohraniti svežino in vznemirljivo drugačnost v ne tako kratkem obdobju po vojni, ko je oblasti ugajal zgolj socialistični realizem, in ni prijazno zrla na kritično misel ali pomisel glede pravilnosti lastnih zamisli in primernosti lastnih početij. V zvezi s tem tudi »literarnih ogledal« socialne in osebne resnice človeka takratnega časa ni rada videvala ali pa

Naslovnica knjige Jožeta Dularja:
Krka umira

Naslovnica knjige Pavleta Zidarja:
Oče naš

tenkovestno in dobronamerno sprejemala. Mednje oz. taka proza na dela smemo uvrstiti tudi Zidarjev zgodnji in prvi roman *Oče naš*, s katerim je osvetlil (zarisal) drugačno socialno in duhovno resnico življenja malih dolejskih ljudi, ujetih v svoje čase in čas nosilcev nove ideologije politike in družbeno-gospodarskega reda. Roman ob izidu in niti kasneje ni užival uradne naklonjenosti: politika je v piscu neupravičeno prepoznavala obrekljivca zdravih naporov za boljšo in svetlo prihodnost. Nasprotno pa je v literarni stroki in pri bralcih doživel ugoden sprejem.

Danes je dozorel čas, ko je vendarle nujno opozoriti na pomen,

ki ga ima ta roman za razvoj slovenske proze, na njegove nesporne estetske in etične kvalitete, na njegovo izvirno jezikovno metaforiko in umetniško izpovedno moč, in, ne nazadnje, na svojevrstno, do takrat močno zamolčano socialno resnico na kmečkem podeželju.

Uvodno študijo ob ponovnem natisu romana je pripravil prof. dr. Boris Paternu, likovno pa z izvirnimi vinjetami opremil slikar Lucijan Reščič, ki je za naslovnico in notranjo spremljavo zgodb izbral gotske in baročne likovne elemente, s katerimi stopnjuje ideološke grotesknosti in brezizhodnosti časa, ki ga roman odsliva.

Franci Šali

SODELAVCI TE ŠTEVILKE

Špela DULAR-BREGAČ, prof. slovenskega jezika na Srednji šoli za gostinstvo in turizem Novo mesto

Janez GABRIJELČIČ, mag. ekonomskih znanosti, zaposlen v Gradbenem industrijskem podjetju Pionir v Novem mestu

Ivan GREGORČIČ, prof. slovenskega jezika na Osnovni šoli Mirna

Ivan GODEC, organizator dela, Izvršni svet Republike Slovenije, živi v Litiji

Tone GOŠNIK, upokojeni novinar—urednik, publicist iz Novega mesta

Stane JAGODIČ, akademski slikar, samostojni umetnik iz Ljubljane

Tone JAKŠE, novinar pri Dolenjskem listu, živi v Metliki

Janez KOLENC, prof. slovenskega jezika, v pokoju, pesnik iz Novega mesta

Marjan KUKOVEC-QUKI, študent na TF Maribor, pesnik iz Velenja

Milan MARKELJ, novinar—urednik pri Dolenjskem listu, pesnik in publicist iz Novega mesta

Natalija MIKEC, absolventka sociologije kulture in angleškega jezika, poučuje na Gimnaziji Novo mesto

Izidor MOLE, akad. slikar, restavrator, prof. risanja, upokojen, živi v Brezovici

Drago MUŠIČ, dr., zdravnik, primarij, upokojenec iz Ljubljane

Romana NOVAK, študentka Filozofske fakultete v Ljubljani, doma iz Kočevja

Borut PAHOR, dipl. politolog, Skupščina Republike Slovenije, Ljubljana

Rezka POVŠE, ekonomski tehnik v Vodnogospodarskem podjetju Novo mesto

Jože PRIMC, upokojeni novinar iz Kočevja

Marjan RAVBAR, mag., dipl. geograf. raziskovalec na Inštitutu za geografijo pri Univerzi v Ljubljani, živi v Novem mestu

Lucijan REŠČIČ, učitelj, samostojni svetovalec za vzgojo v KPD Dob, slikar iz Trebnjega

France REŽUN, predm. učitelj zgodovine in geografije, upokojenec, pesnik iz Trebnjega

Andrej RIFEL-FELAN, uslužbenec v Litostroju, pesnik iz Kamnika

Rudi ROBIČ, dipl. inž. gradbeništva, upokojenec iz Ljubljane

Zlato RUDOLF, akad. kipar, samostojni kulturni delavec iz Litije

Jože SEVLJAK, prof. pedagogike, zaposlen na Zavodu za izobraževanje in kulturo v Litiji

Blaž SIMIČ, ekonomist iz Novega mesta

Joža SLADIČ, upokojena uslužbenka, živi v Uršnih selih

Frane SMERDU, dipl. psiholog, vodja Občinske skupnosti za zaposlovanje Novo mesto

Barica SMOLE, predm. učiteljica slovenskega in ruskega jezika, zaposlena v Labodu Trebnje

Magdalena SVETINA-TERČON, absolventka Filozofske fakultete, slovenski in srbohrvaški jezik, učiteljica slovenskega jezika na Osnovni šoli bratov Vodopivec v Pivki, živi v Sežani

Franci ŠALI, prof. sociologije, vodja Dolenjske založbe pri Tiskarni Novo mesto, pesnik, publicist iz Vavte vasi

128 Severin ŠALI, pesnik, prevajalec, urednik iz Novega mesta

Jože ŠKUFCA, prof. slovenskega jezika, predstojnik organizacijske enote Zavoda Republike Slovenije za šolstvo in šport Novo mesto
Alfonz ŠTERBENC, prof. sociologije iz Novega mesta
Igor VIZJAK, dipl. sociolog, Območna organizacija ZSSS za Dolenjsko, Novo mesto, živi v Straži
Pavle ZIDAR, književnik, svobodni kulturni delavec iz Portoroža

Za izid te številke RASTI so prispevali:

BRAMAC

Bramac d.o.o. Škocjan – vse za streho

zavarovalnica tilia d.d.
novo mesto

SLUŽBA DRUŽBENEGA KNJIGOVODSTVA NOVO MESTO

KORISTNO SODELOVANJE

- opravljamo ekonomsko-finančno revizijo v sodelovanju z londonsko revizijsko hišo COOPERS & LIBRAND,
- nudimo svetovalno-instruktažno pomoč pri oblikovanju lastne – interne revizije,
- ocenjujemo vrednost podjetij z ustrezno usposobljenimi specialisti in po metodah, ki so priznane v Agenciji za pospeševanje prestrukturiranja gospodarstva in spodbujanja prerozne podjetij,
- nudimo svetovalno pomoč iz področij plačilnega prometa, obdavčitev, zakonitosti poslovanja, financiranja, računovodstva, obračunov, analiz in bonitete,
- nudimo prednosti telekomunikacijskega načina plačevanja,
- sprejemamo plačilne dokumente tudi popoldne, do 17. ure,
- opravljamo prvo prodajo vrednostnih papirjev (obveznice, blagajniške zapise, delnice itd.),
- nudimo podatke javnega značaja iz registra pravnih oseb in njihove naslove (tudi na samolepilnih etiketah),
- vodimo račune obrtnikov in fizičnih oseb.

Medsebojna pomoč je nam vsem vedno potrebna!

RAST REVIIJA ZA LITERATURO, KULTURO
RAST A IN DRUŽBENA VPRAŠANJA
RAST S Letnik III, leto 1992, št. 1–2 (9–10)
RAST T ISSN 0353-6750 UDK 05 (497.12)

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ

Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, zanjo Franci Šali

SVET REVIJE

Janez Slapnik, predsednik, Albert Felicijan (Sevnica), Mihael Glavan (Grosuplje), Ksenija Khalil (Črnomelj), Tatjana Lampret (Grosuplje), Rosana Maček (Litija), Stane Peček (Trebnje), Nataša Petrov (odg. urednica), Marko Stepan (Metlika), Jože Škufca (gl. urednik), Staša Vovk (Novo mesto), Boris Žužek (Litija)

UREDNIŠKI ODBOR

Jože Škufca (glavni urednik), Nataša Petrov (odgovorna urednica), Janez Gabrijelčič (»rastoča knjiga«), Ivan Gregorčič (literatura), Tone Hrovat, Peter Kapš, Milan Markelj (kultura), Ana Murn, Franci Pipan, Lucijan Reščič, Rudi Stopar, Franci Šali (družbena vprašanja), Severin Šali

LIKOVNI UREDNIK

Lucijan Reščič

LEKTOR

Peter Štefančič

NASLOV UREDNIŠTVA

RAST, Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, 68000 Novo mesto, Ragovska 7 a (telefon: 068/21-134, 22-551, 24-498)

TAJNIK

Peter Štefančič

Rokopise sprejema tajništvo revije, lahko pa jih pošiljate posameznim urednikom. Prispevki naj bodo pisani s širokim razmakom in širšim robom; priporočljiv obseg: največ 10 tipkanih strani. Rokopise in drugega (nenaročenega) gradiva ne vračamo.

Naročnino sprejema tajništvo uredništva. Letna naročnina je 500 SLT, za ustanove pa 700 SLT. Ta (dvojna) številka v prosti prodaji stane 200 SLT.

Žiro račun: Tiskarna Novo mesto Dolenjska založba – za revijo Rast št.: 52100-601-10472

NAKLADA

1000 izvodov

TISK

Tiskarna Novo mesto

Izid revije omogočajo: Ministrstvo Republike Slovenije za kulturo in izvršni sveti občin: Brežice, Črnomelj, Grosuplje, Kočevje, Krško, Litija, Metlika, Novo mesto, Ribnica, Sevnica in Trebnje

Revija je oproščena davka od prometa proizvodov po sklepu Ministrstva Republike Slovenije za kulturo

RAST je naslednica trebanjske revije SAMORASTNIŠKA BESEDA
Izhaja štirikrat letno (marca, junija, septembra in decembra)

Popravki iz prejšnje številke

V letnem kazalu (str. 459) je izpadel naslednji tekst:

Dramatika:

Goran GLUVIĆ: Ta čudoviti, pogumni svet Rim . . . 118–124

V pogovoru M. Marklja s prof. M. Dobovškom (str. 377, predzadnji odstavek):

pravilno: Okrog leta 1930 (ne: 1926) sem celo pripravil predavanje...

82
RAST 1992

200701938, 1/2

COBISS ©

KNJARNICA M. JARČA
Domoznanski oddeljek

TISKARNA NOVO MESTO – DOLENJSKA ZALOŽBA